

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Л. А. Колесніченко, Л. Л. Борисенко

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України*

Київ 2002

ББК 88
К 60

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

Рецензенти:

Морозов С. М., канд. психол. наук, доц.
(Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка)

Паламарчук Л. Б., канд. пед. наук, доц.
(Київ. міжрегіон. ін-т удосконалення вчителів ім. Б. Д. Грінченка)

*Гриф надано Міністерством освіти і науки України
Лист № 14/18.2-906 від 20.06.01*

Колесніченко Л. А., Борисенко Л. Л.

К 60 Основи психології та педагогіки: Навч.-метод. посібник для
самост. вивч. дисц. — К.: КНЕУ, 2002. — 157 с.
ISBN 966–574–311–2

У посібнику розглядається програма та даються методичні вказівки до вивчення тем курсу, база знань до тем, рекомендована література до кожної теми, додаються теоретичні та практичні завдання для самостійної роботи студентів. Визначені критерії оцінювання знань студентів з дисципліни.

Для студентів-бакалаврів економічних вузів та для всіх тих, кого цікавить психологія.

ББК 88

ISBN 966–574–311–2

© Л. А. Колесніченко,
Л. Л. Борисенко, 2002
© КНЕУ, 2002

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Основи психології та педагогіки» усіх форм навчання побудований з урахуванням того, що засвоєння студентами курсу відбувається самостійно. За умов, що на лекції відведено дуже мало часу, то під час них можливо тільки ознайомити студентів з основними категоріями предмета, задати напрямки вивчення та зацікавити даним курсом.

Виходячи з цього, в посібнику пропонується виклад тем курсу, база знань за темою, основні положення до теми, рекомендована література та завдання для самостійної роботи студентів. Завдання підібрані таким чином, щоб можна було закріпити засвоєння теоретичного матеріалу, поглибити розуміння психічних феноменів (конкретної людини, процесів взаємодії, професійного становлення тощо), продіагностувати власні особливості та вплинути на розвиток певних властивостей особистості. Завдання для самостійної роботи представлені двома видами: теоретичні і практичні.

ПРОГРАМА КУРСУ «ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ»

1. ВСТУП ДО ПРОГРАМИ

1.1. Дисципліна «Основи психології та педагогіки» розглядається як функціональна з блоку дисциплін гуманітарної підготовки, оскільки її зміст є інваріантним до видів та предметів будь-якої професійної діяльності.

1.2. Дисципліна «Основи психології та педагогіки» інтегрує знання про індивідуальний світ людини, взятий у психологічних закономірностях його розвитку та функціонування (психологічний аспект), та знання щодо функцій та механізмів управління розвитком людини (педагогічний аспект).

1.3. З урахуванням того, що на засвоєння даного курсу відведено недостатній об'єм годин, програма спрямована на завдання напрямку вивчення та зорієнтована лише на елементи «Основ психології та педагогіки».

1.4. Основу елементів бази знань даної дисципліни мають складати категорії та поняття, що розкривають психологічну сутність людини, особливості психічних явищ, закономірності розвитку психічних властивостей та основи педагогічного впливу.

1.5. Засвоєння «Основ психології та педагогіки» має забезпечити:

- розуміння особистості як найвищої цінності суспільства;
- володіння основними термінами та поняттями психології та педагогіки на рівні відтворення, тлумачення та використання їх у повсякденному житті;
- орієнтування у психічних феноменах;
- усвідомлення та розуміння індивідуальних психічних особливостей;
- набуття навичок та формування вмінь застосування набутих знань з психології та педагогіки для ефективного вирішення особистих та професійних проблем.

1.6. Досягнення цілей та завдань навчального предмета «Основи психології та педагогіки» відбувається за таких умов, що:

— засвоєння змісту курсу здійснюється шляхом опанування трьох блоків: теоретичного, практичного та блоку самостійної роботи (денна форма навчання) і теоретичного та блоку самостійної роботи (вечірня та заочна форми навчання);

— теоретичний блок забезпечує опанування понятійно-термінологічним апаратом психології та педагогіки та інших елементів бази знань даного предмета;

— практичний блок має сформувати вміння та навички застосовувати методи психології для вивчення певних психічних феноменів, використовувати методики психологічних досліджень для визначення психічних властивостей, сприяти розумінню себе та оточуючих;

— блок завдань для самостійної роботи вирішує проблеми опанування теоретичним блоком, використання набутих знань для особистісного та професійного самоаналізу та формування вмінь вирішувати складні практичні ситуації взаємодії в діаді, малій групі, колективі та соціумі взагалі.

1.7. Після засвоєння дисципліни «Основи психології та педагогіки» студент повинен:

- знати на рівнях вміння відтворення та розуміння основних елементів бази знань навчального предмета. База знань додається до кожної теми;

- вміти здійснювати самоаналіз та самооцінку власних психологічних особливостей;

- вміти використовувати засвоєні знання для подальшої оцінки та вирішення проблемних ситуацій;

- володіти навичками аналізу широкого спектра практичних ситуацій з професійної діяльності.

2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Денна форма навчання				Заочна форма навчання				Вечірня форма навчання			
	разом	У тому числі			разом	У тому числі			разом	У тому числі		
		лекцій	практ.	сам. роб.		лекцій	практ.	сам., роб.		лекцій	практ.	сам. роб.
Вступ до психології	4	2		2	6	2		4	4	2		2
Біопсихічні властивості людини	4	—		4	4	—	—	4	4	2		2
Психосоціальні властивості особистості	6	2	2	2	6	—	—	6	6	2	2	2
Потреби, мотиви, поведінка	4	—	2	2	4	—	—	4	4	—		4
Розвиток особистості	6	2		4	4	—	—	4	4	—		4
«Я-концепція». Система психологічного захисту	4	—		4	4	—	—	4	4	—		4
Особистість та діяльність	6	—	2	4	4			4	6	2	2	2
Міжособистісні стосунки. Спілкування	6	2	—	4	4	—		4	6	—	2	4
Освіта в культурі людства	4	2	—	2	6	2		4	4	2		2
Педагогіка як наука про освіту. Структура сучасної педагогіки	2	—	—	2	4	—		4	4	—	2	2
Навчання як головний шлях до освіти	4	—	2	2	4	—		4	4	—		4
Виховання — підготовка дитини до дорослого життя	4	—	—	4	4	—		4	4	—		4
Разом	54	10	8	36	54	4	0	50	54	10	8	36

3. ЗМІСТ ТЕМ КУРСУ

ТЕМА 1. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Предмет та методи науки. Давність психологічної думки та її перші прояви в історії наукового пізнання. Особливості становлення предмета психології. Вчення про душу, погляди Арістотеля. Розвиток психологічних знань у XVII ст. Вчення про свідомість людини.

Вплив розвитку природничих наук на розуміння поведінки людини. Виділення психології в самостійну науку. Криза психологічної науки на межі XIX—XX ст., її причини та наслідки. Виникнення нових шкіл та течій в психології: біхевіоризм, генетична психологія, гештальтпсихологія, психоаналіз, когнітивна психологія, гуманістична психологія, психологія діяльності. Коротка характеристика кожної школи, сучасний стан.

Поняття про психіку. Зв'язок мозку та психіки. Нервова система: центральна та вегетативна. Загальна будова центральної нервової системи. Будова головного мозку. Основні функціональні блоки мозку (А. Р. Лурія): енергетичний (верхній відділ мозкового стовбу); блок прийому, переробки і зберігання інформації (задні відділи обох півкуль, тім'яні, потиличні та скроневі відділи кори головного мозку); блок, що забезпечує програмування, регуляцію та контроль поведінки.

Поділ психічних явищ на процеси, стани, властивості. Досвід людини. Відносність такого поділу. Рівні прояву психіки: свідомий і несвідомий. Їх коротка характеристика. Функції свідомого та несвідомого.

Протікання психічної діяльності в особистості. Поняття про біопсихічні та психосоціальні властивості. Труднощі вивчення психічної діяльності людини. Методи психології, їх класифікація: організаційні; емпіричні; методи обробки даних; інтерпретаційні. Достойнство та недоліки кожного методу, оптимальні умови його використання. Значення для психології точних математичних методів.

ТЕМА 2. БІОПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ

Природна організація людини. Індивід як носій біопсихічних властивостей. Біопсихічні властивості. Стать, психічні відмінності

чоловіків і жінок. Вік, хронологічний, біологічний, психологічний, соціальний. Вікові категорії. Конституція, теорії Е. Кречмера та У. Шелдона, достоїнства та недоліки. Функціональна асиметрія великих півкуль і тип мислення. Вчення І. П. Павлова про типи нервової системи. Властивості нервової системи. Обмін речовин. Задатки. Темперамент, загальна характеристика. Психологічні основи темпераменту. Поведінкові особливості темпераменту. Типи темпераменту: сангвінік, холерик, меланхолік, флегматик. Поняття здоров'я. Особливості та специфіка соматичних, психосоматичних, нервових та психічних захворювань.

ТЕМА 3. ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Психологічне визначення особистості. Взаємозв'язок біопсихічних та психосоціальних властивостей. Індивід як основа особистості. Шляхи наукового опису особистості (риси та типи). Найважливіші психологічні параметри особистості: стійкість, єдність, активність і здатність до самоуправління.

Поняття про структуру особистості. Структура особистості (за *З. Фрейдом*): «Воно», «Я», «Над-Я».

Структура особистості (за *В. А. Козаковим*): атрибути; риси (інтелект, локалізація контролю як характеристика відповідальності особистості, риси і типи особистості, характер); якості (пізнавальні: відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення та психомоторні здібності, увага, емоційні якості особистості, вольові якості, самооцінка і рівень домагань, досвід: знання, навички, вміння, спрямованість особистості). Їх характеристика.

Концепція інтегральної індивідуальності *Б. Г. Ананьєва*. Ознаки, які характеризують особистість (за *Б. Г. Ананьєвим*): соціальний статус, соціальні ролі та функції, соціальні установки, соціальні потреби і мотиви, когнітивна організація (увага, відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уява), емоції та почуття, воля, характер, здібності, спрямованість. Їх характеристика. Біографія як форма розвитку особистості.

ТЕМА 4. ПОТРЕБИ, МОТИВИ, ПОВЕДІНКА

Поняття про мотивацію. Потреба як головний мотиваційний фактор. Види потреб: біологічні та соціальні, матеріальні та духовні. Теорія гомеостазу дії потреб. Поняття про потяги, концепція

3. Фрейда. Специфічність людських потягів (В. С. Мерлін). Бажання та прагнення. Ієрархія потреб за А. Маслоу. Характеристика самоактуалізованих людей. Мотиви поведінки. Мотиваційна сфера у людини. Мета, інтерес, цінності, ціннісні орієнтації, мораль, ідеал, світогляд, переконання, спрямованість. Їх характеристика. Мотив досягнення успіху, мотив уникнення невдач. Спрямованість як система відношень особистості до дійсності: особистісна спрямованість, спрямованість на взаємодію, ділова спрямованість.

ТЕМА 5. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Поняття про розвиток. Різні підходи до розуміння джерел, рушійних сил, закономірностей, етапів, можливостей прискорення розвитку в біогенетичній теорії, соціогенетичній теорії, психогенетичній теорії та психології діяльності. Основні підходи до періодизації розвитку. Концепція Д. Б. Ельконіна. Поняття «вік», «протиріччя», «соціальна ситуація розвитку», «провідна діяльність», «новоутворення», «криза психічного розвитку», «сензитивний період». Особливості розвитку дитини в підлітковому та юнацькому віці. Дискусійність питання про об'єднання цих періодів.

Концепція розвитку особистості протягом життя (за *Е. Еріксоном*). Епігенетичний принцип розвитку. Дві лінії розвитку: нормальна та аномальна лінії розвитку. Стадії розвитку. Коротка характеристика основних особистісних новоутворень, які виникають на кожній стадії. Використання ідей Е. Еріксона в процесі самопізнання як можливість зрозуміти власну особистість.

ТЕМА 6. «Я-КОНЦЕПЦІЯ». СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ

Самосвідомість та «Я-концепція». Структурні елементи самосвідомості: когнітивний, емоційний, поведінковий. Ознаки виділення себе та усвідомлення своєї інаковості. Криза 3-х років. Її ознаки: негативізм, впертість, норовитість, примхливість, обезцінювання дорослих, протест-бунт. Етапи розвитку відчуття власного «Я», їх характеристика. Поняття про самооцінку. Формування «Я-концепції». Поняття «ідентичність» та «криза ідентичності» (за *Е. Еріксоном*).

Поняття про психологічний захист. Вклад З. Фрейда та Г. Фрейд в розвиток теорії про психологічні захисти. Причини, які активізу-

ють дію психологічних захистів. Фактори, що впливають на неусвідомлене використання захистів. Види захистів: заперечення, примітивна ідеалізація (обезцінення), проекція, інтроєкція, проєктивна ідентифікація, дисоціація, витіснення, регресія, ізоляція, раціоналізація, моралізація, анулювання, реактивне утворення, відреагування, сексуалізація, ідентифікація, заміщення, сублімація. Їх характеристика.

ТЕМА 7. ОСОБИСТІСТЬ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Поняття про діяльність. Взаємозв'язок понять особистість та суб'єкт діяльності. Вплив діяльності на особистість. Види діяльності: гра, навчання, праця, спілкування. Типи діяльності: духовно-пізнавальна, перетворювальна, ціннісно-орієнтаційна, споживча, комунікативна, художньо-творча. Організаційно-психологічна структура діяльності: суб'єкт, мотив, ціль, процес, дія, предмет, продукт та психічний результат, засоби суб'єкта, умови діяльності. Визначення головних компонентів засобів суб'єкта: вміння, навички, знання, звички. Поняття про професію. Класифікація професій. Основні вимоги, що ставляться професією до людини. Відповідальність суб'єкта діяльності: локус контролю.

ТЕМА 8. МІЖОСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ. СПІЛКУВАННЯ

Роль спілкування у життєдіяльності людини. Різні підходи до визначення спілкування. Багатогранність спілкування. Зв'язок спілкування та діяльності. Спілкування та комунікація. Роль спілкування у становленні особистості.

Міжособистісне спілкування. Визначення змісту спілкування. Різні засоби спілкування: вербальне та невербальне. Диференціація видів спілкування за критеріями змісту, цілей і засобів. Визначення функцій спілкування. Обмін інформацією та передача інформації. Специфіка комунікативного акту, його структура. Поняття комунікативних бар'єрів.

Роль невербальних засобів передачі інформації. Жести, міміка, пантоміміка як складові загальної моторики людини. Мова погляду.

Спілкування як сприйняття та розуміння іншої людини. Соціальна перцепція. Особливості формування образу іншої людини. Поняття соціального стереотипу. Типові схеми формування першого враження. Явище каузальної атрибуції. Психологічна

сумісність та несумісність у спілкуванні.

Психологічна характеристика конфліктів. Види конфліктів. Структура конфліктної ситуації. Функції конфлікту: деструктивна, конструктивна та стабілізуюча. Стратегії міжособистісної взаємодії: протидія, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво. Їх характеристика, переваги та недоліки поведінкових стратегій.

ТЕМА 9. ОСВІТА В КУЛЬТУРІ ЛЮДСТВА

Феномен освіти як процесу і результату засвоєння певної системи знань. Загальна, спеціальна освіта; початкова, середня, вища освіта. Розвиток освіти на світанку людства. Освіта в античному світі: в Стародавній Греції та Римі. Освіта в часи середньовіччя. Розвиток освіти в епоху Відродження. Педагогічні ідеї Я. А. Коменського (1592—1670 рр.) — великого чеського педагога, реформатора, теоретика і практика освіти. Розвиток освіти та системи навчальних закладів в період (XVIII — поч. XX ст.). Розвиток та стан освіти в період (XX ст. — сучасність). Історичні аспекти розвитку освіти в Україні. Виникнення перших братських шкіл. Утворення першого вищого навчального закладу — Києво-Могилянської академії. Стан освіти в Україні у радянський період: система освітніх закладів, зміст освіти. Освіта в Україні у період незалежності: Закон України «Про освіту» (1991—1996 рр.). Інновації та реформи у сучасній українській школі (1998—2000 рр.). Гуманізація освіти. Соціально-дидактичний принцип розвитку системи освіти. Співвідношення основних категорій: освіта, виховання, навчання. Ретроспектива розвитку освітніх систем і шкіл. Тенденції в освіті. Освіта в Україні (ретроспектива, система, структура, законодавство). Вища освіта: рівні акредитації, освітньо-кваліфікаційні рівні, післядипломна освіта, вчені ступені та звання.

ТЕМА 10. ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА ПРО ОСВІТУ. СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Педагогіка як наука про освіту. Предмет, завдання педагогіки. Виникнення та розвиток педагогіки як науки. Основні категорії педагогіки: навчання, освіта, виховання, розвиток, формування. Складові педагогіки: теорія навчання (дидактика), теорія виховання, теорія організації та управління в системі освіти. Методи педагогічних досліджень. Аксиоматичні основи педагогіки. Педагогічний процес:

цілісність, закономірності, етапи. Зв'язок педагогіки з іншими науками. Галузі педагогічних наук, їх завдання, предмет дослідження. Педагогічне спілкування як форма взаємодії педагогів та учнів. Професія педагога та її роль у сучасному суспільстві.

ТЕМА 11. НАВЧАННЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ШЛЯХ ДО ОСВІТИ

Навчання як головний шлях до освіти. Процес навчання, його особливості. Двосторонній характер навчання: викладання і учіння. Навчання як сумісна діяльність вчителів та учнів. Соціально-психологічна та організаційна структура навчально-пізнавальної діяльності. Навчальні цілі, їх ієрархія. Типи навчальних цілей. Планування навчання в закладах освіти. Зміст навчання. Принципи формування змісту навчання. Організаційні форми навчання та їх розвиток. Закономірності та принципи навчання. Класичні та сучасні принципи навчання. Методи навчання. Проблема класифікації методів навчання. Види, типи методів навчання. Урок як основна форма організації навчання. Типи уроків. Контроль навчання. Функції контролю, види контролю. Форми організації навчання у вищій школі. Управління навчанням та функції управління. Соціально-психологічна характеристика освітніх груп навчання. Нові технології навчання, їх характеристика.

ТЕМА 12. ВИХОВАННЯ — ПІДГОТОВКА ДИТИНИ ДО ДОРΟΣЛОГО ЖИТТЯ

Виховання як складова цілісного педагогічного процесу. Взаємозв'язок методів, засобів навчання та виховання. Системи виховання. Форми педагогічної дії в процесі виховання: навчальний процес, позакласна робота, сімейне виховання, виховна діяльність дитячих та молодіжних організацій, виховна діяльність закладів культури та засобів масової інформації. Виховання у широкому розумінні, у вузькому розумінні. Зміст виховання. Особливості виховного процесу. Загальні закономірності процесу виховання. Принципи виховання, їх специфіка. Суспільна спрямованість виховання. Гуманізація виховання. Єдність виховних заходів. Виховання особистості в колективі. Учнівський колектив та його вплив на процес виховання. Загальні методи виховання. Вибір методів виховання. Технологія виховання. Комплексний підхід у вихованні. Роль вихователя у процесі виховання.

4. КОНТРОЛЬ

4.1. Завдання для самостійної роботи представлені двома видами: теоретичні (СРТМ) і практичні (СРПЗ). Підсумкова оцінка успішності засвоєння дисципліни «Основи психології та педагогіки» виставляється на підставі суми балів, набраних за виконання завдань для самостійної роботи (СР) *до заліку*, та балів, які отримані в аудиторії при складанні контрольних тестів *на заліку* (З). Сума балів розраховується за формулою:

$$\Sigma (100) = \text{СР} (50) + 3 (50),$$

де Σ — загальна кількість балів, набраних студентом при вивченні дисципліни;

в дужках вказується максимально можлива кількість балів з кожного параметра:

50—100 балів — «залік»;

0—49 балів — «незалік».

4.2. До заліку допускаються особи, які виконали необхідну частину завдань для самостійної роботи обох видів і набрали певну кількість балів:

25—50 балів — «допуск»;

0—24 балів — «недопуск».

Сума балів за виконання завдань для самостійної роботи розраховується за формулою:

$$\text{СР} (50) = \text{СРТМ} (20) + \text{СРПЗ} (30),$$

де СРТМ — кількість балів, набраних студентом за виконання теоретичних завдань;

СРПЗ — кількість балів, набраних студентом за виконання практичних завдань.

4.3. СРТМ — це самостійне письмове виконання ряду завдань для засвоєння теоретичного матеріалу.

Можливі види завдань:

— відповіді на запитання;

— формулювання висновків та підсумків;

— заповнення таблиць;

— наведення прикладів, опис ситуацій;

— завдання на аналіз, доведення, порівняння, класифікацію, узагальнення, конкретизацію, інтерпретацію теоретичного матеріалу.

СРПЗ — це самостійне письмове виконання ряду практичних

завдань. Можливі види:

- розв'язання задач;
- аналіз та вирішення ситуацій;
- вправи;
- спостереження;
- психодіагностика, аналіз результатів психодіагностики.

4.4. Виконання кожного завдання з обох видів самостійної роботи оцінюється за традиційною п'ятибальною шкалою.

Оцінка здійснюється за наступними критеріями:

- 1) змістовність та повнота виконаного завдання;
- 2) культура оформлення роботи;
- 3) самостійність та вміння навести приклади;
- 4) обґрунтованість та вміння викласти власну точку зору;
- 5) термін подачі роботи.

4.5. Підсумкова кількість балів з самостійної роботи кожного виду розраховується окремо за формулою:

$$B = \left\{ \sum \text{оцінок} \cdot \frac{B_{\max}}{n} \right\} : 5,$$

де B_{\max} — максимально можлива кількість балів з певної форми навчальної діяльності (СРТМ_{max} = 20, СРПЗ_{max} = 30);

n — кількість заданих навчальних завдань;

\sum оцінок — сума оцінок, отримана студентом за виконані завдання;

5 — максимально можлива оцінка;

B — кількість балів, що отримує студент за СРТМ чи СРПЗ.

4.6. Підсумковий контроль і оцінювання з дисципліни проходить на заліку на основі дидактичних тестів. Форма тестових завдань — це закриті тести на вибір з п'яти ймовірних варіантів. При цьому студенту необхідно знайти не тільки вірні варіанти відповіді, але і їх кількість, яка може коливатися від нуля до п'яти. Тобто можливим є як і повна відсутність правильних відповідей, так і правильність усіх варіантів.

Наприклад, Ви зробили 5 теоретичних завдань для самостійної роботи при заданих 10 і отримали за кожне по 5 балів, тоді СРТМ = $((5 \cdot 5) \cdot 20 : 10) : 5 = 10$; зробили 9 практичних завдань для самостійної роботи з 18. СРПЗ = $((9 \cdot 5) \cdot 30 : 18) : 5 = 15$; Σ СРТМ, СРПЗ = $10 + 15 = 25$. Це «допуск». Щоб отримати залік з дисципліни, Вам необхідно при складанні дидактичних тестів набрати не менше як 25 балів.

ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

БАЗА ЗНАНЬ

Предмет та метод науки, становлення предмета психології, душа, Арістотель, свідомість, інтроспекція, експериментальна психологічна лабораторія, криза в психології, біхевіоризм, поведінка, генетична психологія, інтелект, гештальтпсихологія, гештальт, психоаналіз, сфера потреб та мотивів, статево-рольова поведінка, когнітивна психологія, пізнавальні процеси, гуманістична психологія, здорова творча особистість, психологія діяльності, діяльність, психіка, мозок, функції психіки, рівні прояву психіки: свідомий і несвідомий, досвід людини, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості, інстинкти, стан афекту, галюцинації, сомнамбулізм, субсенсорне сприйняття, автоматизми та стереотипи, неусвідомлені мотиви та потяги, психологічні захисти, сновидіння, творчі осяяння, інтуїція, ментальність, функції свідомого, функції несвідомого, біопсихічні властивості, психосоціальні якості та властивості, труднощі вивчення психічної діяльності людини, методи психології, класифікація методів: організаційні, емпіричні, методи обробки даних, інтерпретаційні.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Цей розділ представлений більш детально та розширено у зв'язку з тим, що вступ є дуже важливою ланкою у розумінні історії та логіки становлення психології, її сучасного етапу, її завдань і проблем.

Для того, щоби певна сума знань про дійсність стала наукою, вона повинна мати свій предмет та метод пізнання, де предмет — це чітко визначений зміст, якість та закономірність, в яких дійсність постає перед дослідником, а метод — шлях, спосіб осягнення сутності предмета. Психологія як *самостійна наука* виникає, коли визначено власний *предмет* та власний *метод*.

Психологія має дуже довгу передісторію та коротку історію. Це значить, що вона пройшла дуже довгий шлях становлення як самостійної науки, відстоюючи самостійність свого предмета, стикаючись з релігією, філософією, мистецтвом. Проблеми, які вирішує сьогодні психологія, привертала до себе увагу дуже давно. Спочатку це була проблема душі, існуванням якої пояснювали всі психічні прояви людини: поведінку, діяльність, неповторність та схожість людей, сновидіння, смерть тощо. В першу чергу цей період розвитку психології пов'язаний з іменем *Арістотеля* (384—322 р. до н. е.). В. Г. Гегель відзначав, що найкраще, що ми маємо в психології буквально до новітнього часу, це те, що ми отримали від Арістотеля.

Трактат Арістотеля «Про душу» — перше системне дослідження душі. За Арістотелем, душа вдиhaє життя в тіло, вона — причина всіх проявів тіла: росту, дихання, мислення, почуттів. Тіло та всі його органи — це інструменти душі. Арістотель виділяв два самостійні начала душі: 1 — душа як ентелехія тіла, котра зникає при його руйнуванні, 2 — душа як прояв вищої сутності, яка надається тілу та залишає його в момент смерті. Сутність цієї душі — божественна, після смерті вона повертається у безтілесний ефір повітряного простору.

Саме Арістотель уособлює той історичний момент, коли протилежні тенденції у розвитку поглядів на душу та психіку утворюють тотожність. Його вчення панувало протягом всього середньовіччя й шанується донині.

Епоха Відродження (XVII ст.) характеризується розвитком природничих наук. Стара схема, яка стверджувала прямий та безпосередній вплив психіки (душі) на поведінку, потребувала модифікації. Важливо було зрозуміти, як думка діє на матерію, слово — на рух, як пов'язані мислення та поведінка. Акцент переміщається на вивчення психічних явищ, котрі пов'язані зі *свідомістю*, тобто таких явищ, котрі кожна людина може легко знайти у себе в результаті *інтроспекції* (самоспостереження). Здатність думати, відчувати, бажати називали свідомістю. Свідомість виступала як достатній чинник не тільки існування самого по собі світу душевних явищ, але і як засіб для проникнення в їх сутність.

Маючи свій предмет, психологія все ще не була самостійною наукою, вона розвивалась у надрах філософії. Виділення її в самостійну науку відбулося в 70-ті роки XIX ст. Датою її «народження» вважається 1879 р., коли німецький психолог В. Вундт організував у м. Лейпцігу *першу експериментальну психологіч-*

ну лабораторію. В той же час створюються спеціальні науково-дослідні заклади — психологічні лабораторії та інститути, кафедри у вищих навчальних закладах, а також впроваджується експеримент для вивчення психічних явищ.

На початку ХХ ст. у психології виникає кризова ситуація, яка була пов'язана з тим, що не дав помітних результатів метод інтроспекції, не вдалося уточнити специфіку психічної реальності, вирішити проблему зв'язку фізіологічного та психічного, відкрився значний розрив між психологічною теорією та даними експерименту. Спроба подолати цю кризу спричиняє виникнення кількох впливових шкіл та напрямів у психологічній науці. Це: *біхевіоризм, генетична психологія, гештальтпсихологія, психоаналіз, когнітивна психологія, гуманістична, психологія, психологія діяльності* тощо. В цих школах нерідко існують кардинально протилежні погляди на предмет психології залежно від світоглядних переконань, методологічних підходів, наукових традицій.

Біхевіоризм (Д. Уотсон, Е. Толмен, К. Халл, Б. Скінер) предметом психологічного дослідження вважає поведінку людини, яка повністю залежить від зовнішніх стимулів. Представники цього напрямку вважають, що повинні мати справу тільки з тим, що входить до організму у вигляді стимулів, а виходить з нього у формі поведінкових реакцій. Розвиток людини — це розширення репертуару поведінки, яке досягається шляхом набування нових реакцій (дій на засадах наявного репертуару спадкових реакцій). Научіння базується на використанні різних підкріплень та покарань для формування необхідних реакцій.

Еволюція цього напрямку зумовила появу необіхевіоризму, який також спирається на поведінковий принцип, але вже по-іншому визначає характер відношень між стимулами та реакціями і припускає наявність «проміжних змінних» між ними у вигляді очікувань, гіпотез, пізнавальних схем тощо. За Б. Скіннером, научіння полягає у збагаченні досвіду організму за рахунок відповідей, що підкріплюються. Основою підкріплення є оцінка ймовірності повторення цієї відповіді у майбутньому.

Генетична психологія була представлена французькими вченими Л. Леві-Брюль, М. Гальбвакс, Ж. Піаже, П. Жане. Психічний розвиток (Ж. Піаже) розумівся як процес витіснення примітивних форм біологічно обумовленої психіки психікою соціалізованою. Предметом вивчення був інтелект дитини. Ж. Піаже запропонував концепцію стадіального розвитку пізнавальної сфери. У мисленні

дитини, вважав він, проявляються наступні особливості: а) магія, тобто єдність до певного віку зовнішнього світу та власного «Я», своїх думок, дій; словам та жестам надається сила впливу на зовнішні предмети та явища; б) анімізм, коли предмети та явища наділяються свідомістю та волею; в) розуміння всього оточуючого світу як створеного руками людини для своїх цілей.

Всі ці особливості мислення відображаються в егоцентризмі дитини, для якого характерні синкретизм, зв'язок всього зі всім, нечутливість до протиріч, перехід від конкретного до конкретно-го, змішування суб'єктивного та об'єктивного, підміна реальних зв'язків речей власними внутрішніми спонукками. Егоцентризм долається соціалізацією. Соціалізація — це адаптація дитини до соціального середовища, в процесі якої вона стає здатною до співробітництва з іншими людьми, узгодження з ними своєї точки зору на об'єкт пізнання.

Головна лінія розвитку — органічне дозрівання нервових структур, котрі відкривають нові можливості розвитку.

Психоаналіз (З. Фрейд, А. Адлер, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг, Е. Еріксон). Предмет дослідження — людські потреби, потяги, бажання, мотиви, емоції та статево-рольова поведінка. Засновник цього напрямку З. Фрейд розглядав психіку людини як багаторівневу, глибинним рівнем якої є несвідоме. Він вважав, що психічне життя людини повністю визначається несвідомим. Несвідоме виступає як прояв вроджених драйвів (сексуальних та агресивних). У своїй теорії З. Фрейд користується поняттям «драйв» — гіпотетична конструкція тілесних проявів, пов'язаних з проявами душевними. Драйви є джерелом психічної енергії, яка визначає динаміку психічного життя людини, структуру психіки, характер людини та соціально-культурні явища.

З. Фрейд вважав, що несвідоме — це реально існуюче, але сприйняття його свідомістю вимагає особливих зусиль, технічних процедур, певних навичок, пов'язаних з умінням пояснити ці явища. Він показав, що події та враження раннього дитинства утворюють шаблон більш пізнього сприйняття життєвого досвіду, дорослі люди несвідомо пояснюють своє життя відповідно до тих категорій, що були важливими в дитинстві.

Зміст головних понять теорії З. Фрейда зазнав змін. Наприклад, у понятті джерела розвитку сексуальне часто розширюється до поняття «біологічне» та «соціальне» (як у теоріях А. Адлера, К. Хорні, Е. Фрома, Е. Еріксона). На сьогоднішній день представники психоаналізу відійшли від пояснення психічного життя з точки зору задоволення біологічних драйвів та почали шукати

детермінанти психічного життя в ньому самому. Їх об'єднує визнання взаємодії «несвідоме — свідомість» і пошук у відношенні між цими компонентами закономірностей розвитку та функціонування психіки.

Гештальтпсихологія (Т. Вертгеймер, В. Келер, К. Левін). Представники цього напрямку висунули програму вивчення психіки як цілісної внутрішньої структури — гештальта. Це первинна індивідуальна властивість психіки, що перебуває у відповідності з фізіологічними процесами мозку та зовнішнім світом. Такий підхід дозволив показати зумовленість сприйняття співвідношенням предмета («фігури») і його оточення («фону»), з'ясувати роль інсайту (проникливість, збагнення) та переструктурування чуттєвих даних у мисленні. Нове у психіці є наслідком реорганізації та перецентрації існуючих у ній же гештальтів.

Ідеї гештальтпсихології збагатили дослідження пізнавальних процесів та знайшли своє продовження у когнітивній психології.

Когнітивна психологія (У. Найссер). Предмет дослідження — внутрішня організація психічних процесів: сприйняття, пам'яті, уваги, мислення. Представники цього напрямку часто вдаються до аналогії між обробкою інформації комп'ютерами та людиною. Вони наголошують на вирішальній ролі знань (результатів пізнавальної діяльності) у поведінці.

Гуманістична психологія (Г. Олпорт, Г. Мюррей, К. Роджерс, А. Франк, А. Маслоу, В. Роменець). Предмет дослідження — здорова творча особистість. Мета такої особистості — самоактуалізація (якомога повний вияв своїх можливостей). Це прагнення ґрунтується на потребі самоактуалізації (А. Маслоу) — «вершині» в ієрархії потреб людини, яку складають також потреби в повазі та самоповазі, потреби в любові з боку соціального оточення, належності до спільноти, потреби в безпеці (захист від страху та тривоги) та фізіологічні потреби (спрага, голод, продовження роду). До цього блоку відносяться пізнавальні («знати й розуміти») та естетичні потреби («сприймати прекрасне»), але вони не входять до ієрархії і є вторинними. Потреба в самоактуалізації виявляється лише тоді, коли задоволені потреби, що перебувають на нижчих щаблях. При неможливості реалізувати потреби в самоактуалізації людина підвладна певним видам, пороку тощо.

Психологія діяльності (Л. С. Виготський, П. П. Блонський, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн, П. Я. Гальперін, Г. С. Костюк). Предмет дослідження — психіка як функція мозку, що виникає у

результаті специфічної взаємодії живих істот з оточуючим середовищем й опосередковує їх специфічними функціями. Розвиток особистості відбувається в процесі включення у різні види діяльності (гра, учіння, праця, спілкування). Психіка формується у діяльності та посідає в ній певне місце і виявляє в ній свої особливості. Психіка залежить не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності. Провідна діяльність — це не тільки діяльність, в якій вирішуються протиріччя між потребами та можливостями їх задовольнити, а й та діяльність, яка веде за собою розвиток. Завдяки їй відбувається формування та розвиток психічних процесів, рис та якостей особистості тощо.

Провідні види діяльності послідовно змінюють один одного в залежності від віку людини. Основний шлях психологічного аналізу для цієї школи: від діяльності — до психіки.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що кожний напрямок психології вивчає переважно якусь одну сторону проявів психіки та є відповіддю на недосконалість попередньої теорії (біхевіоризм — поведінка, генетична психологія — інтелект, психоаналіз — мотив, гештальт — образ, когнітивна психологія — пізнавальна сфера, діяльнісний підхід — діяльність). У рамках кожної школи по-різному вирішується проблема предмета психології.

Незважаючи на це, можна окреслити основні тенденції розвитку психологічних знань у сучасному світі. Відбувається стирання меж між різними самостійними та незалежними школами. У світі з'являється все більше психологічних теорій, автори яких свідомо прагнуть інтегрувати знання, що були накопичені у вищевказаних течіях.

Психологія поступово виходить за межі академічної науки і стає практично корисною галуззю знань. Крім традиційних сфер використання (медицина, спорт, педагогіка), вона широко використовується в економічних та політичних сферах суспільного життя, процесах розповсюдження інформації тощо.

Предмет психології сьогодні. Психологічне пізнання вивчає *психіку* людини, її *індивідуальний світ*, взятий у психологічних закономірностях його виникнення, розвитку, прояву, функціонування та згасання.

Психічна діяльність здійснюється за допомогою спеціальних фізіологічних механізмів. Одні з них забезпечують сприйняття впливів зовнішнього світу та власного організму, інші — перетворюють їх в нервові імпульси, треті — передають ці імпульси в центральну нервову систему, четверті — планують і регулюють

поведінку, п'яті — приводять в дію м'язи, шості — формують емоційний окрас поведінки тощо. Вся ця складна робота забезпечує **активну орієнтацію організму в середовищі** та вирішення проблем життєдіяльності.

Нервова система — це сітка взаємопов'язаних нервових клітин та волокон, які забезпечують взаємодію людини з оточуючим середовищем. Вона складається з центральної (ЦНС) та вегетативної нервової системи (рис. 1)

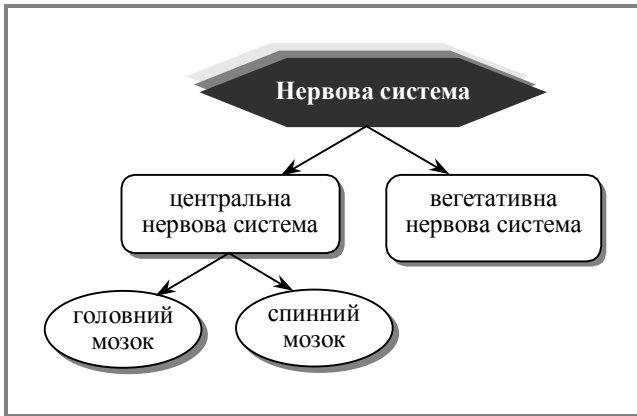

Рис. 1. Структура нервової системи

Нервова система функціонує як єдине ціле. Її основним елементом є **нейрон** (рис. 2). Частина нейронів проводить збудження шляхом «рецептор → ЦНС», інша частина — «ЦНС → ефектор», але більшість їх здійснює зв'язок між різними пунктами самої ЦНС. Рецептори — це нервові клітини, які сприймають сигнали зовнішнього і внутрішнього середовища та трансформують їх в нервове збудження. Ефектори — клітини, які виконують «команди» ЦНС та регулюють роботу м'язів чи секрецію різних залоз.

Спинний мозок поділяється на 4 відділи: шийний, грудний, крижневий, кресцевий та на сегменти (31—33 сегм.). Міститься він усередині хребетного стовпа. Продовженням спинного мозку в черепі є продовгуватий мозок. У спинному мозку знаходяться пучки нервових волокон: одні передають збудження до головного мозку, інші — до м'язів, шкіри, слизової. Спинний мозок координує діяльність безумовних рефлексів, регулює рухи м'язів.

Розглянемо будову центральної нервової системи, яка включає спинний і головний мозок (рис. 3).

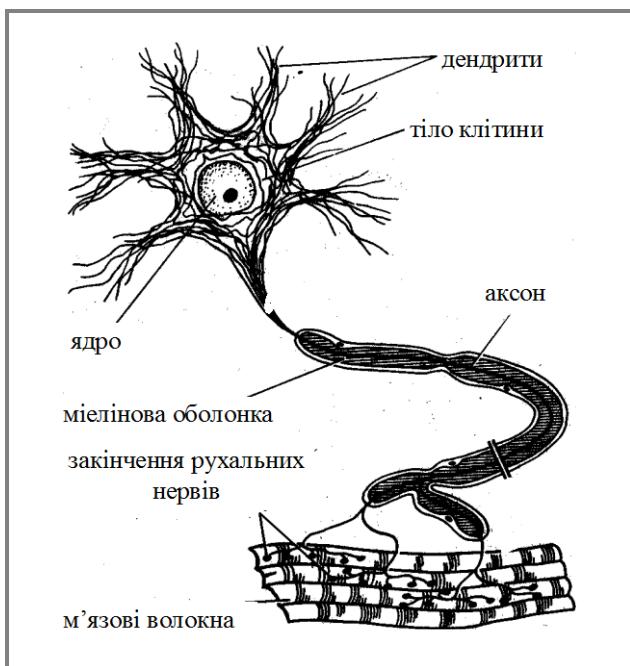

Рис. 2. Нервова клітина (нейрон); дендрит — сприймає збудження; аксон — передає збудження іншим нейронам

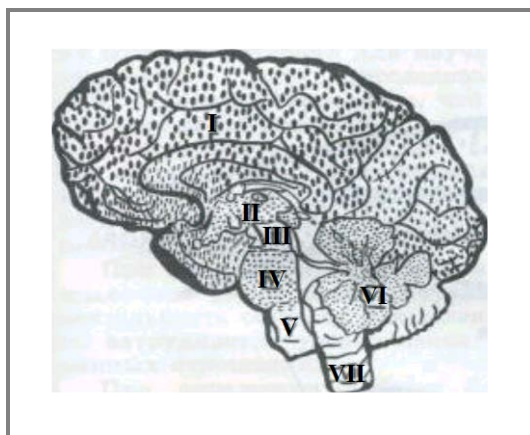

Рис. 3. Схема центральної нервової системи:

I — півкулі головного мозку; II — проміжний мозок; III — середній мозок;
IV — задній мозок; V — продовгуватий мозок; VI — мозочок; VII — спинний мозок

Головний мозок знаходиться всередині черепа. Він складається зі стволу та великого мозку. Останній поділяється великою щілиною на дві півкулі: праву та ліву. Основну масу великих півкуль складають підкоркові ядра, а також підкоркова біла речовина. Великі півкулі вкриті шаром сірої речовини — кори головного мозку. У стволі головного мозку містяться **проміжний мозок, середній мозок, задній мозок, мозочок**. Важливою мозговою структурою є **ретикулярна формація (РФ)** — сукупність нейронів та їх відростків (сітка), які знаходяться в центральних відділах стволу, середнього мозку. Функція РФ: прийом усіх без винятку імпульсів, фільтрація отриманої інформації, передача імпульсів у всі зони мозку. РФ — генератор енергії, що підтримує тонус головного мозку.

У головному мозку знаходяться центри, що регулюють дихання, серцеву діяльність, діяльність кровоносних судин (продовгуватий мозок), керують положенням та координацією тіла в просторі, відповідають за орієнтовні рефлексії на світло, звук тощо (середній та продовгуватий мозок), координують довільні рухи, відповідають за утримання рівноваги та пози (мозочок); центри збору збудження від всіх органів відчуттів, функціонування умовних рефлексів, прояву емоцій тощо (проміжний мозок). В залежності від того, яка частина головного мозку була уражена при інсульті, порушуються ті чи інші функції.

Усі відділи головного мозку взаємозв'язані і постають цілісною системою. Але в їх діяльності спостерігається чітка ієрархія (підпорядкування нижчих відділів мозку вищим, над якими домінують великі півкулі).

З лівою півкулею пов'язана аналітична функція сприйняття світу, здатність до логічного мислення, читання, рахунку. Права півкуля відповідає за образне сприйняття, просторову орієнтацію, художнє мислення, творчі прояви, продукування сновидінь. Різниця між півкулями визначається не стільки особливостями використання інформації (вербальна чи образна), скільки способами її організації, характером її переробки. Функціональна асиметрія головного мозку притаманна лише людині, передається спадково, але остаточно формується в процесі розвитку особистості.

Вся поверхня півкуль може бути поділена на декілька частин, які мають неоднакове функціональне значення (рис. 4). Так, аналіз та синтез зорових подразників відбувається у потиличній зоні кори, слухових — в скроневій, тактильних — в тім'яній, регуляція поведінки — в лобній.

Вегетативна нервова система знаходиться за межами спинного та головного мозку і регулює функціонування внутрішніх органів та обмін речовин організму. Волокна, які відходять від грудного відділу спинного мозку та інervують внутрішні органи, складають симпатичну нервову систему. Волокна, які відходять від головного мозку та нижчих відділів спинного мозку, входять до парасимпатичної нервової системи. Центральна нервова система регулює діяльність вегетативної нервової системи, хоча ми не можемо свідомо керувати роботою внутрішніх органів та впливати на обмін речовин. Але відомі випадки, коли індійським йогам удавалося уповільнювати та прискорювати серцевий ритм, на довгий час затримувати дихання.

Згідно із сучасними поглядами нейропсихології (за *А. Р. Лурія*), функціональна організація мозку включає три основних блоки:

I. Енергетичний — підтримує тонус кори, знаходиться у верхніх відділах ствола мозку. Джерело тонуса — притік інформації, яка поступає через дотикальні, слухові, зорові органи як із зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

II. Блок прийому, переробки та зберігання інформації, яка поступає через дотикальні, слухові, зорові органи, включає задні відділи півкуль (тім'яний, потиличний, скроневий).

III. Блок програмування, регуляції та контролю поведінки міститься в лобних відділах кори.

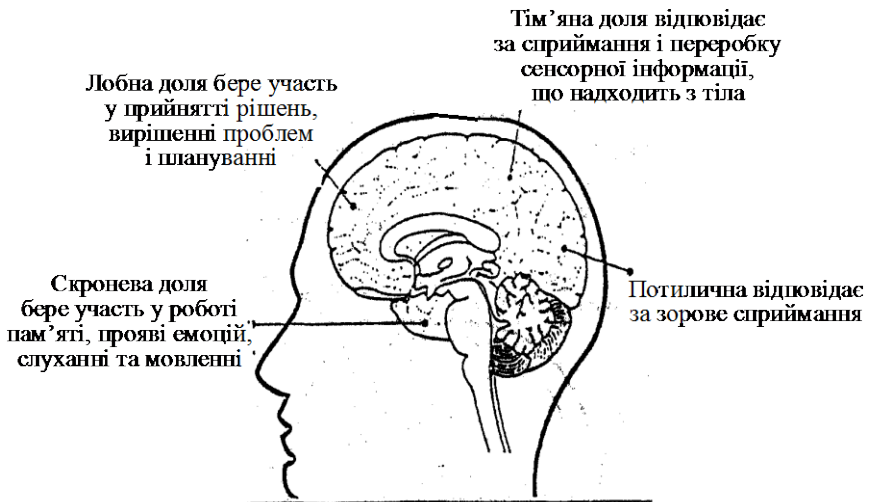

Рис. 4. Зображення мозку в розрізі показує розташування долей кори головного мозку і їх функцій

Усі ці блоки беруть участь у психічній діяльності людини та в регуляції поведінки, але той внесок, який робить кожний з блоків у поведінку, різний. Ураження кожного блоку приводить до неоднакових порушень психічної діяльності.

При порушенні функцій

I блоку → увага стає нестійкою, людина проявляє патологічно підвищену виснаженість, сонливість; вона може стати або байдужою, або стривоженою; порушується її здатність утримувати враження, організовувати потік думок;

II блоку → якщо ураженні тим'яні відділи кори, то порушується шкіряна чутливість та здатність розрізняти положення різних частин тіла та їх рухів, втрачається чутливість рухів; якщо уражена скронева зона, то порушується слух; якщо ж — потилична зона, то порушується процес отримання і переробки зорової інформації, в той час як тактильна та слухова інформація продовжує сприйматися без змін;

III блоку → свідома, доцільна поведінка замінюється або імпульсивними реакціями на окремі враження, або ж інертними стереотипами, в яких доцільні дії підмінюються бездумним повтором рухів, які перестали спрямовуватися заданою метою. Людина перестає критично відноситися до результатів своїх дій, виправляти допущені помилки та контролювати правильність протікання власних актів.

Основний принцип функціональної організації людського мозку: жодне з його утворень не забезпечує повністю яку-небудь складну форму людської діяльності, але робить високоспецифічний внесок в організацію поведінки людини.

Психіка невідривна від функціонування **мозку**, який є важливою умовою її існування. Але мозок — це орган психічної діяльності, а не її джерело, бо розкриття руху нейродинамічних процесів не дає ще даних про те, що саме людина відчуває, сприймає, уявляє, про що і як вона думає, до чого прагне, які цілі ставить перед собою, якими інтересами, поглядами, переконаннями керується у своїй поведінці. А саме в цьому й виявляється специфіка психічного, його своєрідність. **Мозок** — матеріальний місток, що поєднує психіку з об'єктивним світом, він — лише **умова** виникнення психіки, її розвитку, а також її деградації, патології та інволюції на фінальних стадіях онтогенезу. Психічна діяльність має свою власну природу та свої закономірності і є вищим проявом психічної активності.

Традиційно до психічних явищ відносять психічні процеси: увагу, відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уяву, мову; психічні стани: радість, депресію, бадьорість, сон, сум, натхнення тощо;

психічні властивості: темперамент, характер, здібності, спрямованість тощо. Деякі вчені додають до даної структури досвід особистості: знання, вміння, навички.

За допомогою одних психічних явищ людина пізнає навколишній світ (фізичний та соціальний), отримує інформацію про нього: уваги, відчуття, сприйняття, мислення, пам'яті, уяви, мови. За допомогою інших — пристосовується до дійсності та регулює власну поведінку: темперамент, характер, воля, почуття, здібності. Треті ж спонукають та спрямовують поведінку людини: потреби, потяги, мотиви, цінності, інтереси, ідеали, спрямованість. За допомогою психіки людина пристосовується до реальності, привласнює її здобутки та реалізує себе.

Психічні явища можуть існувати та діяти на свідомому рівні і на несвідомому. Емпірично свідомість виступає як непереривно-змінювальна сукупність чуттєвих та розумових образів, що безпосередньо виникають перед людиною в її внутрішньому досвіді та дають можливість їй прогнозувати поведінку. **Свідомий рівень** пов'язаний:

— з моментом повного чи неповного знання про навколишній світ та самого себе. Це знання про явища реальності, про інших людей, про причини і наслідки власних дій, професійні знання, світоглядні уявлення, знання про місце і призначення у цьому світі, про психічні процеси, стани, властивості власної особистості тощо;

— з відношенням до оточуючого світу, яке проявляється в емоціях, почуттях, переживаннях.

Несвідомий рівень проявляється в тому, що людина не знає, не фіксує впливу та функціонування певного змісту психічного життя.

На несвідомому рівні можуть протікати та існувати:

а) субсенсорне сприйняття — сприйняття того, що знаходиться нижче порогу відчуттів. Об'єкти, що сприймаються на цьому рівні, не дані у вигляді образу і не усвідомлюються людиною, але регулюють її поведінку. Коли на людину діяти звуком, частота якого лежить поза межами відчуттів, через деякий час у людини з'явиться втома та роздратування;

б) тонка та важка інтелектуальна робота, яка потребує глибокого напруженого мислення, творчі наукові відкриття. Наприклад, російський вчений Менделєєв (періодична таблиця), німецький хімік Кекуле (формула бензолу), французький математик Пуанкаре та багато інших зобов'язані своїми відкриттями несподіваним «одкровенням» із несвідомого, будь-то сновидіння чи раптове осяяння;

в) психічні стани: стан афекту, галюцинації, марення, сомнамбулізм, гіпнотичний стан;

г) сновидіння;

д) дії, які забезпечують безперешкодне виконання звичних поведінкових автоматизмів та стереотипів. Наприклад, коли діти вчаться писати, вони контролюють та усвідомлюють кожен рух власної руки. Потім ця дія закріплюється та переходить у навичку і не контролюється свідомістю;

е) потяги та мотиви поведінки. З. Фрейд вважав, що людські дії, вчинки, які здаються на перший погляд випадковими, насправді обумовлені глибинними мотивами та переживаннями, які сама людина не усвідомлює (обмовки, описки, забування, поведінкові акти). З. Фрейд наводить такий приклад: в розмові з другом він хотів покепкувати з того, що декілька годин тому сказала дружина. Але не зміг цього зробити, бо безслідно забув її слова. Фрейд попросив дружину нагадати їх. Вважаючи себе людиною достатньо «злопам'ятною», таку амнезію він пояснює несвідомим бажанням оберігати дружину;

є) внутрішні стандарти, норми, совість, ідеали;

ж) психологічні захисти, які «захищають» наше «Я» від тривоги та допомагають зберегти самоповагу в ситуації загрози для «Я»;

з) неусвідомлені мовні, культурні, ідеологічні та інші міфи і соціальні норми, що визначають поведінку людей, які належать до однієї культури.

Усі прояви психічної діяльності на рівні функціонування як свідомого, так і несвідомого протікають в *особистості*, і кожний прояв у своєму реальному перебігу залежить від неї. Прояви на рівні свідомого перетворюються у регульовані дії, якими особистість оволодіває та спрямовує на вирішення завдань, що постають в її житті. Прояви на рівні несвідомого полегшують і розвантажують роботу свідомості, захищають від тривоги, обумовлюють поведінку, мотиви якої важко пояснити, тощо. Особистість утворює основу, яка зсередини визначає трактування психіки людини в цілому. Кожен вид психічного перебігу робить свій внесок у багатство психічного життя.

Вивчаючи психологію та поведінку особистості, слід звернути увагу на взаємозв'язок між психічним, біологічним та соціальним. Тому важливо вивчати як біологічну організацію, будову та функціонування людини, так і роль соціального оточення, соціальних відносин у її розвитку та проявах.

У першому випадку виявляються та досліджуються *біопсихічні властивості* людини, що передаються спадково та з якими

людина народжується (вік, стать, особливості конституції, нейродинамічна організація мозку, органічні потреби, психофізіологічні функції, задатки тощо) і вивчається, наскільки психічне визначається біологічним.

У другому випадку — **психосоціальні властивості**, які проявляються, розвиваються і формуються при взаємодії з соціальним оточенням (характер, воля, почуття, інтелект, здібності, спрямованість, соціальні ролі, функції тощо). Тобто, вивчається зв'язок між психічним та соціальним. Звичайно, цей поділ є умовний. Він необхідний для аналізу даної проблеми, людина ж завжди виступає у своїй цілісності, в єдності біологічного, психічного та соціального.

Методи психології. Отримання фактів у психології пов'язане з певними труднощами. Людина не має перед собою прозорої та чіткої картини складної будови індивідуального світу з усіма його течіями, бурями та вибухами. Ці труднощі пов'язані: 1) зі скритістю процесів, які відбуваються у мозку; 2) недоступністю прямого чуттєвого сприйняття психічного процесу, акту як сторонньому спостерігачу, так і носію цього процесу, акту; 3) непередставленістю внутрішньої динаміки тих змін у станах органоносія, який реалізує даний процес.

Методи, які використовуються у психологічному дослідженні, можна поділити на чотири групи:

1. **Організаційні методи**, за допомогою яких будується весь цикл дослідження. Вони включають: а) порівняльний, б) лонгitudний, в) комплексний.

2. **Емпіричні методи**, за допомогою яких відбувається безпосереднє дослідження і збираються факти про прояви тих чи інших психічних явищ (табл. 1).

Таблиця 1

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ

Спостереження Самоспостереження	Експериментні методи: лабораторний, природний, психолого-педагогічний	Психодіагностичні методи: тести (стандартизовані та проєктивні); анкети, інтерв'ю, бесіди, соціометрія	Аналіз продуктивності діяльності: оцінка виконаних предметів, робіт, творів, професіографічні описи тощо
------------------------------------	---	--	--

3. **Методи обробки даних**: кількісний (статистичний) та якісний (диференціація матеріалу за типами, групами, варіантами); опис випадків, які найбільш повно виражають типи та варіанти або є винятком чи порушенням загального правила.

4. **Інтерпретаційні методи:** генетичний (аналіз матеріалу в плані розвитку з виділенням окремих фаз, стадій, кризових моментів і т. п.) і структурний — встановлення структурних зв'язків між всіма характеристиками людини або особистості.

Література

1. *Амосов Н. М.* Разум, человек, общество, будущее. — К., 1994.
2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — Л., 1994. — С. 256—270.
3. *Козаков В. А.* Психология діяльності та навчальний менеджмент. — Ч. 1. — К., 1999. — С. 171—186.
4. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка: Основні положення. — К., 1999. — С. 5—11.
5. *Платонов К. К.* Система психологии и теория отражения. — М., 1982. — С. 23—29, 251—303.
6. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии: В 2 т. — М., 1989. — Т. 1. — С. 12—62, 175—190.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 1)

1. Охарактеризуйте перший предмет психології (донауковий).
2. Назвіть особливості становлення психології як самостійної науки.
3. Є думка, що поява нового напрямку чи школи в психології багато в чому є відповіддю на недосконалість попереднього. Обґрунтуйте це. Наведіть приклади.
4. Викладіть власне бачення предмета психології.
5. Опишіть та наведіть приклади функцій психіки.
6. Поясніть, чим відрізняється спостереження у повсякденному житті від спостереження як методу психології.

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 1)

1. Вкажіть, чи був у вас досвід роботи з тестами. На підставі знань та власних вражень проаналізуйте, наскільки даний метод адекватно досліджує психологічні особливості.

2. Визначте, до якої групи психічних явищ: психічних процесів, психічних станів чи психічних властивостей відносяться описані прояви.

а) Наталя М. часто прямо в очі говорить товаришам по студентській групі про те, які риси характеру в них їй не подобаються.

б) Коли приїжджаємо в ті місця, де ми народилися та провели своє дитинство, то мимовільно згадуємо події, людей того часу.

в) Можна помітити, що деякі студенти не можуть зконцентруватися та включитися в хід заняття після занять фізкультурою. І роблять це значно краще, якщо даному семінарському заняттю передувало аналогічне навчальне заняття.

г) Після 4-х достатньо напружених пар, прийшовши додому, студент І курсу М. вирішив вивчити новий матеріал з філософії. Але як він не старався, останню частину параграфу ніяк не міг зрозуміти та вивчити. Після невеликого відпочинку М. дуже швидко все зрозумів та вивчив.

3. Вкажіть, прояв свідомого чи несвідомого спостерігається у наступних прикладах та обґрунтуйте вибір:

а) людина швидко та вірно множить багатозначне число, але зовсім не пам'ятає правил множення;

б) багато студентів, відповідаючи анонімно на запитання про їхні мотиви вступу до економічного університету, написали, що на сьогоднішній день цей вуз є дуже престижним і закінчення його дасть можливість у майбутньому матеріального забезпечення;

в) сім'я зробила перестановку в спальні, забрали журнальний столик від ліжка. Але ще протягом 4—6 місяців жінка, що спала біля цього столика, намагалася класти на нього книжку, яка падала вниз;

г) напередодні підписання угоди, керівництво фірми зібрало всю необхідну інформацію про іншу сторону, проаналізувало всі можливі та «неможливі» варіанти розгортання ситуації.

4. Четверо юнаків із різних країн Європи протягом одного року були спостерігачами в одній з африканських країн. Між ними були тісні дружні стосунки. У одного з них закінчився строк виконання службових обов'язків, і він мав їхати додому. Інші хотіли провести його до аеропорту. Але один з них, С., сказав, що не може поїхати, наче його щось утримує і говорить: «не треба їхати». Хоча йому дуже хотілось провести друга, С. не поїхав. На машину його товаришів був зроблений напад, усі загинули. Проаналізуйте, що вплинуло на рішення С.? Про що свідчать подібні явища? Що вони дають для розуміння сутності психіки?

5. Заповніть наступну схему прикладами з власного досвіду.

РІВНІ ПСИХІКИ. ПСИХІЧНІ ПРОЯВИ ТА ПОВЕДІНКОВІ АКТИ

Несвідомий	
Підсвідомий	
Свідомий	

б. Із власного досвіду наведіть та опишіть 2 ситуації спостереження, в яких ви виступали спостерігачем. Визначте предмет спостереження (людина, ситуація взаємодії, конфлікт тощо). Розкрийте сутність предмета, зовнішні умови ситуації, опишіть психологічні ознаки предмета спостереження.

БІОПСИХІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ

БАЗА ЗНАНЬ

Індивід, природна організація людини, спадкове, вроджене, стать, вік, конституція, астеничний тип, пікнічний тип, атлетичний тип, властивості нервової системи, ліва півкуля, права півкуля, функціональна асиметрія великих півкуль, художник, мислитель, задатки, темперамент, загальна психологічна активність, моторна активність, емоційна активність, сензитивність, реактивність, активність, пластичність, ригідність, екстравертивність, інтровертивність, меланхолік, сангвінік, флегматик, здоров'я, психосоматика, соматичні захворювання, нервові та психічні захворювання, зміни поведінки при захворюванні.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Психіка людини може сформуватися та успішно функціонувати лише за певних біологічних умов: температура тіла, обмін речовин, наявність головного мозку тощо. Існує достатня кількість подібних біологічних параметрів, без наявності яких людська психіка нормально існувати не буде.

Можна назвати наступні природні особливості організму людини, що мають особливе значення для психічної діяльності: **вік, стать, конституція людини, рівень гормональної активності, нейродинамічні особливості мозку, асиметрія великих півкуль.**

Всі ці ознаки впливають на психічні прояви людини і характеризують її як індивіда. **Індивід** — це характеристика людини як біологічної істоти, як представника свого роду *Homo sapiens*. Індивід — продукт біологічної еволюції.

Ознаки індивіда є **спадковими та вродженими** утвореннями. **Спадкове** — це те, що передається людині від її предків (морфологічні, фізіологічні, біохімічні особливості організму) через генотип.

Спадково людина отримує:

- будову нервової системи, органів чуття;
- фізичні ознаки — загальні для всіх (скелет, руки, прямоходіння тощо);
- особливості типу вищої нервової діяльності;
- біологічні потреби (їжа, самозбереження...) та інше.

Вроджені передумови — те що людина отримує в процесі внутрішньоутробного розвитку.

Іноколи можна спостерігати вроджені відхилення, причинами яких є:

- мутації (зміни у генетичному апараті, хвороба Дауна (наявність зайвої хромосоми);
- вплив на вагітність деяких тератогенних факторів: інфекційні захворювання, радіактивне опромінювання, ліки.

Внутрішньоутробний період дуже важливий для подальшого розвитку дитини. Ще ненароджена дитина «слухає» свою матір, відчуваючи її емоційний стан. Емоційні зони мозку починають функціонувати вже на 4-му місяці вагітності.

Проводився експеримент, у двох ситуаціях слідкували за емоційним станом дітей, що тільки народилися:

- 1) коли включали магнітофон із записом биття серця спокійної жінки, то діти заспокоювались, деякі навіть засинали;
- 2) коли включали магнітофон — схвильованої, емоційно напруженої жінки, то діти починали плакати, хвилюватися.

Індивідні особливості продовжують формуватися та змінюватися в онтогенезі. Наприклад, астеничну будову тіла за допомогою занять спортом можна зробити атлетичною; а атлетичну — не підтримуючи тонус м'язів, не слідкуючи за балансом та об'ємом їжі, чи перехворівши — пікнічною.

Також до біопсихічних властивостей належать біологічні потреби (голод, спрага, сексуальний потяг тощо), прості емоційні реакції (радість, гнів, страх тощо) і психофізіологічні функції (сенсорні, моторні, вербально-логічні). Ці три підструктури підвладні безпосереднім впливам віку (ріст, дозрівання, зрілі зміни,

старіння, старість) та **нейродинамічним** і **конституційним** особливостям людини. Всі ці ознаки впливають на розвиток та прояв **здатків** і **темпераменту** (рис. 5).

Задатки — генетично детерміновані анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, органів чуття, головного мозку, які є індивідуально-природною передумовою формування та розвитку здібностей.

Задатки обумовлюють:

- різні шляхи формування здібностей;
- рівень досягнень, швидкість розвитку.

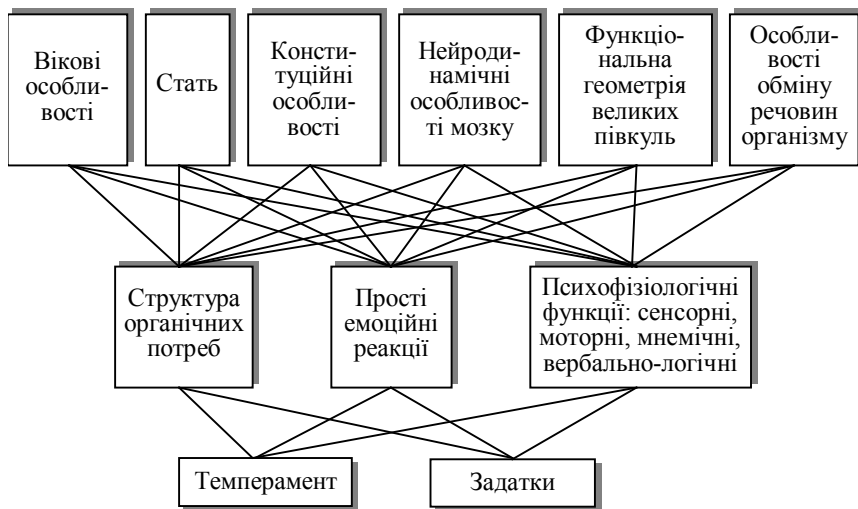

Рис. 5. Схема індивідуальних особливостей людини
(за Б. Г. Ананьєвим)

Темперамент — сукупність індивідуальних властивостей, що характеризує динамічну та емоційну сторони поведінки людини. Риси темпераменту є сталими, константними. Виділяють такі компоненти, які визначаються темпераментом:

— загальна психологічна активність, що по-різному проявляється у людей: від в'ялості, інертності, пасивності до енергійності, активності, прагнення до дії. Між цими двома полюсами знаходяться представники різних типів темпераменту;

— моторна активність, що показує стан активності рухового та мовнорухового апарату. Проявляється в швидкості, силі, різкості, інтенсивності м'язових рухів та мови людини, її зовнішньої рухливості чи стриманості, говірливості чи мовчазності;

— емоційна активність проявляється у вразливості (чутливість та сприйнятливості до зовнішніх та внутрішніх впливів), імпульсивності, емоційній лабільності (швидкість зміни емоційних станів).

До рис темпераменту відносяться такі психічні властивості:

— сензитивність — виникнення психічної реакції на зовнішній подразник найменшої сили;

— реактивність — сила емоційної реакції на зовнішні чи внутрішні подразники;

— активність, що показує наскільки активна людина в своїх діях, вчинках, доланні перешкод;

— темп реакцій — швидкість протікання психічних процесів і реакцій;

— пластичність та ригідність — гнучкість, легкість, адаптивність до нових умов, або навпаки, інертність, важкість в пристосуванні до змін;

— екстровертність — спрямованість особистості зовні, на оточуючих людей, предмети, події; інтровертність — спрямованість особистості на себе, власні переживання та думки.

Темперамент відображається лише у *формально-динамічних* перебігах поведінки людини. Він не охоплює сутнісного прояву, не характеризує погляди, інтереси, переконання, риси характеру (добрий, підлий, лінивий, пунктуальний, альтруїст, егоїст тощо) та ін.

Виділяють чотири основні типи темпераменту: *холерик, сангвінік, меланхолік, флегматик*. Кожний тип характеризується певними психічними особливостями, їх сполученням та взаємодією.

Розуміння та знання біопсихічних властивостей, разом із психосоціальними властивостями (які будуть розглянуті в наступному розділі) допомагає відповісти на запитання: *що є людина?*

Література

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания. — М., 1977. — С. 187—211.

2. *Грановская Р. М.* Элементы практической психологии. — Л., 1988. — С. 296—311, 337—391.

3. *Козаков В. А.* Психология діяльності та навчальний менеджмент. — Ч. 1. — К., 1999. — С. 39—69.

4. *Лозниця В. С.* Психология і педагогіка: Основні положення. — К., 1999. — С. 78—97.

5. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. — М., 1996. — С. 52.

**Самостійна робота
з теоретичним матеріалом (СРТМ. 2)**

1. Поясніть, у чому проявляється вплив статевих та конституційних особливостей на психічні прояви.

2. Поясніть, як впливає функціональна асиметрія головного мозку на різні прояви поведінки людини.

3. Поясніть, як порушення в психіці можуть вплинути на здоров'я людини.

4. Порівняйте психологічний зміст понять «спадкове» та «вроджене».

5. До психосоматичних захворювань відносять шкіряні (нейродерматити), рухової системи (біль у спині, артрит), серцево-судинної системи (гіпертонія, мігрень, аритмія), респіраторні розлади (бронхіальна астма, гіпервентиляція), розлади системи травлення (язви, коліти), підвищена активність щитовидної залози тощо.

Визначте критерії приналежності до даної групи захворювань і в чому проявляється специфічність цієї групи захворювань?

6. Виберіть, які з перерахованих особливостей характеризують сангвініка, меланхоліка, холерика, флегматика: енергійність, тривала працездатність, підвищена активність, гарячковість, терпіння, стриманість, повільність рухів та мови, дуже швидка зміна почуттів та настрою, виразність міміки та пантоміміки, гіперсензитивність, збуджений стан, швидке пристосування до нових обставин, пригніченість та розгубленість при невдачах, поверхневисть у сприйнятті людей та явищ, самоконтроль, тривожність.

**Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 2)**

1. Батьки трирічних близнюків Мишка та Дениса Д. розлучилися і роз'їхалися у різні міста. Мишко залишився жити з матір'ю, а Денис — із батьком. Через 12 років, коли хлопці зустрілися, то виявилось, що Мишко — чутливий, нерішучий, добрий, відповідальний. Дуже гарно грає на акордеоні та співає. Денис — запальний, оптиміст, хороший товариш, добрий організатор. Організував у школі музичну групу, в якій грає на клавішних інструментах. Знайдіть спільне та розбіжне у поведінці братів. Обґрунтуйте причини схожих проявів.

2. Визначте, якому типу темпераменту відповідає кожний малюнок. Обґрунтуйте вибір. Проаналізуйте, чому знання темпераменту дуже важливе (рис. 6).

3. Критично оцініть ефективність наступної методики та дайте відповідь-висновки.

Найчастіше у людях поєднується ознаки всіх типів темпераментів, але якийсь проявляється сильніше, а інші — не так яскраво. Для з'ясування пріоритетів спробуйте відповісти на запитання за шкалою: 10 — повна згода ... 0 — повне заперечення (тобто щось із ряду 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1, 0).

1. Перед якоюсь важливою для мене подією я починаю нервувати.
2. Я працюю нерівномірно, уривками.
3. Я швидко переключаюся з однієї справи на іншу.
4. Якщо треба, я можу спокійно чекати.
5. Мені потрібні співчуття і підтримка, особливо при невдачах і труднощах.
6. З рівними я нестриманий і запальний.
7. Мені неважко зробити вибір.
8. Мені не треба стримувати свої емоції, це трапляється само по собі.

Підрахуйте вагу кожного типу темпераменту:

Сангвінік — $C = 3 + 7$; **Холерик** — $X = 2 + 6$;
Флегматик — $\Phi = 4 + 8$; **Меланхолік** — $M = 1 + 5$.

У формулах цифри необхідно замінити балами за відповіді на запитання за цими цифрами.

Побудуйте формулу темпераменту. Для цього розташуйте букви, що позначають певний тип (С, Х, Ф, М), за рангом, за вагою: перше місце — найбільша вага, далі менша і т. п.

Приклад. З кожного запитання отримано балів: «1» — 2; «2» — 8; «3» — 8; «4» — 3; «5» — 6; «6» — 5; «7» — 10; «8» — 5.

Вага типів темпераменту за формулами: $C = 8 + 10 = 18$; $\Phi = 3 + 5 = 8$; $X = 8 + 5 = 13$; $M = 2 + 6 = 8$.

Формула темпераменту: СХФМ (сангвіністично-холеристичні ознаки суттєво переважають флегматично-меланхолічні, але всі ознаки наявні). (За В. А. Козаковим).

Відомо, що кожний тип темпераменту має власні переваги та недоліки. Нижче описані недоліки кожного типу, вкажіть, де який тип темпераменту. Людина, яка має даний тип темпераменту (№ 1), схильна до зазнайства, може бути легковажною, поверхневою, ненадійною. Схильна до обіцянок, які не завжди виконує. Може взятися за купу справ, з якими через неусидчивість не в змозі справитися.

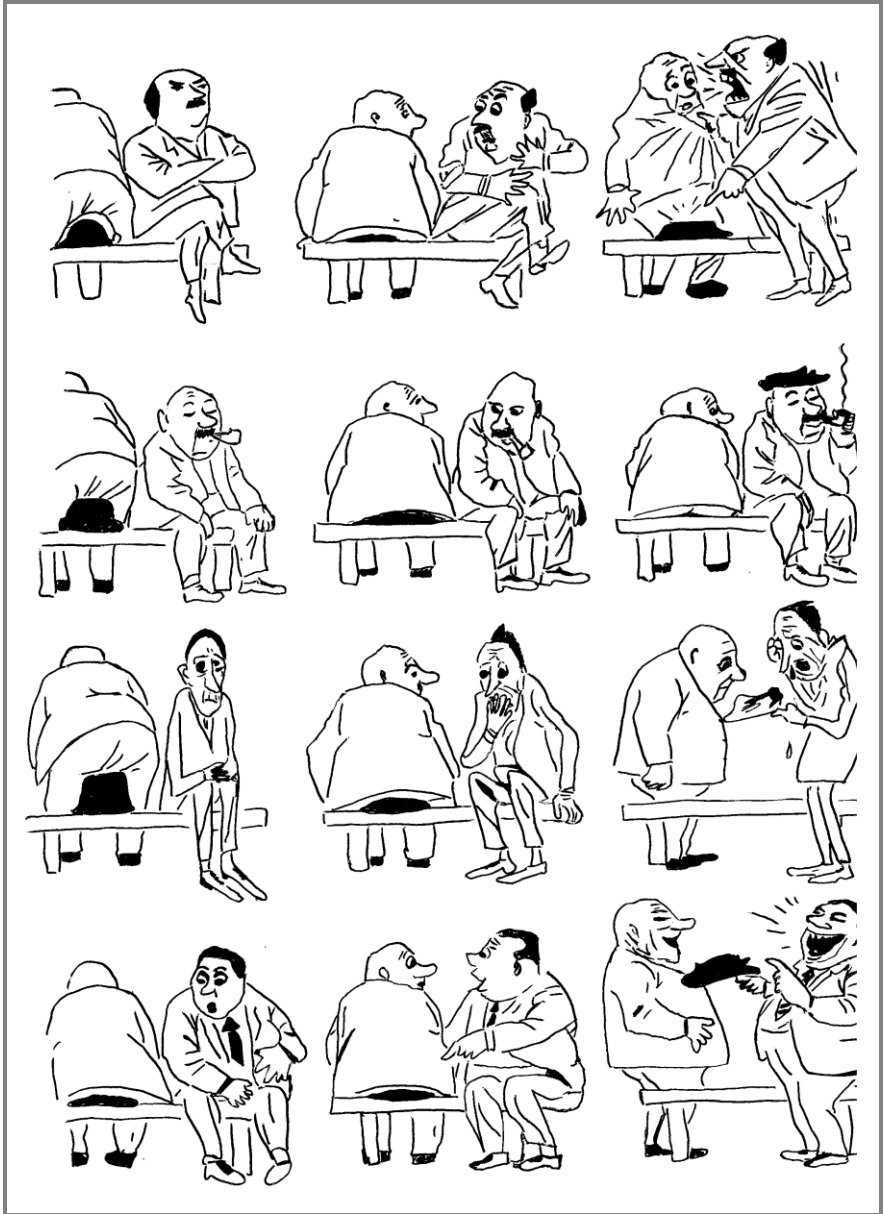

Рис. 6. Реакція людей різного темпераменту на зім'яту шляпу (Х. Бідструн)

Особа з цим типом темпераменту (№ 2) має відносно низьку працездатність, може бути підозрілою, ранимою, замкнутою, боязливою. Вона важко адаптується до нових умов, часто сприймає нейтральні ситуації як загрози для себе.

Людина, яка відноситься до даного типу темпераменту (№ 3), може бути млявою, байдужою, «товстошкірою». Вона не здатна працювати у режимі дефіциту часу, повільно переключається з одного виду діяльності на інший.

Особа з цим типом (№ 4) схильна до запальності, нестриманості, нетерплячості, дратівливості, конфліктності.

4. Вкажіть, яку півкулю власного головного мозку ви вважаєте домінуючою? За допомогою експрес-аналізу визначте, до якого типу людини ви відноситесь: художник чи мислитель.

А. Переплетіть пальці рук. Великий палець якої руки — зверху; лівої — Л, правої — П. Запишіть результат.

Б. Зробіть на аркуші паперу невеликий отвір і подивіться крізь нього обома очима на якийсь предмет. По черзі закривайте то одне, то друге око. При закритті якого ока предмет зміщується? (Л чи П).

В. Станьте у «позу Наполеона», схрестивши руки на грудях. Яка рука зверху? (Л чи П).

Г. Спробуйте зобразити «бурхливі оплески». Яка долоня зверху? (Л чи П).

Яких літер більше: Л чи П? Переважаюча більшість літер Л говорить, що у вас домінує права півкуля і переважає художній тип, а більшість П — ліва півкуля і Ви відноситесь до логічного типу.

а) проаналізуйте отримані результати і характеристики типів мислення і зробіть висновки;

б) наскільки збігаються результати тестування, характеристики і Ваші власні уявлення про себе?

5. Визначіть тип темпераменту власних батьків або дітей. Як він проявляється в поведінці? На чий схожий Ваш тип темпераменту? Обґрунтуйте Вашу думку стосовно можливості зміни темпераменту.

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ.

БАЗА ЗНАНЬ

Людина, особистість, психосоціальні властивості, зв'язок біопсихічних та психосоціальних властивостей, індивід як основа особистості, типи та риси особистості; соціальний статус, суспільні

ролі, функції, соціальні установки, соціальні потреби і мотиви, спрямованість, емоції та почуття; характер, ставлення до самого себе, до інших людей, до праці, до речей, формула характеру; когнітивна організація, сприйняття, мислення, пам'ять, увага, уява, мова, пізнавальні та психомоторні здібності, загальні здібності, інтелект, спеціальні здібності, комунікативні, організаторські здібності, воля, знання, вміння, навички, досвід особистості, структура особистості, основні психологічні параметри особистості.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

У попередньому розділі були розкриті біопсихічні властивості людини, які є важливою складовою у розуміння того, що є людина, яка вона є? Біопсихічні властивості не вичерпують повністю відповіді на ці питання. Людина не лише результат біологічної еволюції, вона живе, функціонує, розвивається, реалізується у соціальному середовищі. У процесі взаємодії з ним у людини формуються та проявляються **психосоціальні властивості**, які характеризують її як особистість. **Особистість** — це характеристика людини як соціальної істоти, яка включена в систему соціальних зв'язків з іншими людьми, пристосувалася до реальності, засвоїла та привласнила її здобутки і реалізує себе.

Біопсихічні та психосоціальні властивості (індивід та особистість) взаємопов'язані. **Індивід**, який народжується з певним набором біологічних властивостей та фізіологічних механізмів, є **основою становлення особистості**.

Причому саме ця основа така, що забезпечує за відповідних умов саме специфічно людські форми поведінки. Мозок людини зі всіма його деталями до молекулярних процесів включно адаптований до мовних операцій та мислення.

Коли людина народжується, то вона вже володіє досить багатою системою властивостей та механізмів, яка дає змогу оволодіти прямоходінням, координацією рук і ніг, мовою, мисленням тощо. У перші дні та тижні дозрівають генетично обумовлені механізми адаптації сенсорних систем до зовнішніх умов та виконання ними своїх функцій.

Вся система властивостей та механізмів є природною передумовою розвитку (психосоціальних властивостей) особистості, необхідною умовою її формування.

Особливості індивіда мають значення не тільки на початку психічного розвитку особистості. Протягом усього життя ці особливості виконують роль загальної передумови психічного розвитку: **біологічна детермінанта дії протягом усього життя**

людини, хоча в різні періоди ця роль різна.

Функціонування нервової системи складає необхідну передумову розвитку особистості протягом усього життя. Порушення в нервовій системі призводить до збоїв психічної діяльності.

Але з іншого боку сила та слабкість нервових процесів, їх стійкість, рухливість проявляють себе лише на рівні механізму, форми (а не сутності), за допомогою яких реалізується психічна та соціальна активність особистості.

Роль індивідних характеристик у формуванні особистості неоднозначна.

Наприклад, дитина з порушенням опорно-рухового апарату. Значення цієї анатомічної винятковості для розвитку особистості величезне. Дитина бачить свою відмінність, яка впливає на ставлення до неї дітей та виступає певним обмеженням у поведінці. Дитина виключена з дуже багатьох ігор, хореографічних вправ. Як складеться у цих умовах особистість? Остаточної відповіді не існує. Сама по собі ця відмінність, без впливу сім'ї, ставлення соціального оточення не породить комплекс неповноцінності, замкнутість, пасивність, ворожість та заздрість до оточуючих чи впевненість у собі, активність, комунікабельність, відкритість, уважність до інших людей.

Не кожний індивід є носієм особистості.

1) **Новонароджена дитина** ще не є особистістю, вона буде розвиватися у процесі взаємодії з соціальним оточенням, у першу чергу з сім'єю.

2) **Діти «мауглі».** Це діти, що виростили поза людським суспільством. Відомий випадок з двома індійськими дівчатками, Амалою та Камалою (2 та 8 років), які зростали у стаї вовків. Уперше зіткнувшись з людьми, вони не виявили ніяких особистісних якостей, виникнення яких завжди носить соціальний характер. В той же час у них проявлялись біопсихічні властивості, нейродинамічні особливості мозку, органічні потреби, прості емоційні реакції, психофізіологічні функції тощо. Ці характеристики індивіда можуть бути передумовою появи якостей особистості, якщо оточуючим людям пощастить втягти дівчат у взаємодію, у спілкування. Досвід вивчення таких дітей говорить про виключну складність даної проблеми.

3) Люди, які страждають певними **органічними ураженнями мозку**. Наприклад, ідіоти. Ідіотизм — найбільш темна форма розумового недорозвитку. Відсутня мова, психічні реакції, не формуються елементарні навички.

Основу особистості складає її структура — система властивостей особистості в їх цілісності та взаємозв'язку. Існує декілька поглядів на те, що являє собою внутрішній склад особистості (Б. Г. Ананьєв,

В. А. Козаков, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, З. Фрейд та інші).

Б. Г. Ананьєв до ознак, що визначають особистісний рівень прояву людини, відносить (рис. 7):

Соціальний статус — положення особистості в системі міжособистісних відносин, яке визначає її права, обов'язки та привілеї.

Суспільна роль — відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людини в залежності від її статусу чи позиції в суспільстві, в системі міжособових стосунків. Виконання людиною ролі залежить від її знань і вмінь знаходитись в даній ролі, від значущості цієї ролі для особи, від прагнення в більшій чи меншій мірі відповідати очікуванням оточуючих.

Соціальна установка — готовність, схильність людини до певного сприйняття та ставлення до соціальної дійсності.

Потреби та мотиви — взаємопов'язана система потреб та мотивів, що спонукають соціальну активність людини.

Когнітивна організація — психологічна система, яка характеризує пізнавальну сферу людини. Індивідуальні особливості пізнавальних психічних процесів, які розвиваються протягом життя (увага, відчуття, сприйняття, мислення, пам'ять, уява).

Емоції та почуття — переживання людиною власного ставлення до предметів, явищ дійсності, до інших людей, до самого себе, що характеризуються відносною стійкістю.

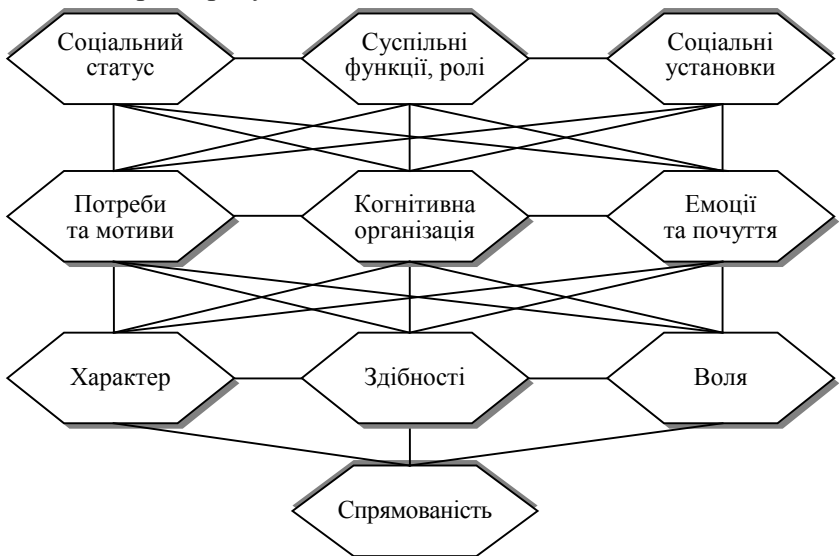

Рис. 7. Схема особистісних характеристик (за Б. Г. Ананьєвим)

Характер — це індивідуальне сполучення стійких психічних особливостей людини, яке обумовлює типовий для неї спосіб поведінки в певних життєвих умовах та обставинах.

Здібності — індивідуальні особливості, які забезпечують успіх у діяльності та легкість оволодіння нею.

Воля — здатність до вибору дій, що пов'язана з доланням внутрішніх та зовнішніх перешкод.

Спрямованість — це сукупність сталих мотивів, що орієнтують поведінку і діяльність особистості, відносно незалежно від конкретних умов. (Потреби, інтереси, прагнення, переконання, ідеали, світогляд).

Основною **формою розвитку** цих якостей є **життєвий шлях особистості** у суспільстві, її **біографія**.

До найважливіших **психологічних параметрів особистості** належать:

— **стійкість особистості** (відносна сталість її психологічного складу, що дає можливість прогнозування поведінки особистості, хоча може спостерігатися і певна пластичність та зміна її проявів);

— **єдність особистості** (тісний зв'язок та взаємозв'язок психічних процесів, станів, властивостей. Особистість розвивається та формується в цілому, і кожна риса має сенс в залежності від її співвідношення з іншими рисами особистості. Наприклад, при поєднанні сміливості з почуттям обов'язку є одна особистість, а при поєднанні з пихатістю, зарозумілістю — інша);

— **активність особистості** (спрямованість на зміни, перетворення оточуючого світу, на розвиток себе);

— **здатність до саморегуляції** (цілеспрямоване планування, побудова та перетворення особистістю власних дій та вчинків у відповідності з особисто значущими цілями. В процесі саморегуляції особа виходить за межі поставлених зовні цілей і задач, проявляє незалежність від ситуативних впливів середовища, відповідає на зовнішні впливи активно, а не реактивно, опирається не на безпосереднє спонукання, а на спонуку, яка опосередкована метою, має ієрархізовану мотиваційну сферу).

Вивчення та розуміння психосоціальних властивостей є дуже важливим моментом у складанні мозаїки осягнення того, що є людина.

Розводячи поняття індивід та особистість, ми розуміємо, що це є умовний поділ, необхідний для аналізу та глибини розуміння сутності людини. Насправді, **людина — це поняття цілісне і вона завжди виступає в єдності біологічного, психічного та соціального.**

Література

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания. — М., 1977. — С. 253—274.
2. *Козаков В. А.* Психология діяльності та навчальний менеджмент. — Ч. 1. — К., 1999. — С. 15; 70—76, 83—104; 107—135; 146—163.
3. *Лозниця В. С.* Психология і педагогіка: Основні положення. — К., 1999. — С. 44—64; 126—167.
4. *Немов Р. С.* Психология: В 3 кн. — М., 1998. — Кн. 1. С. 315—382.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 3)

1. Розкрийте взаємозв'язок понять «індивід» та «особистість».
2. Чи справедлива приказка: яким народився — таким і помре? Аргументуйте свою позицію.
3. Назвіть умови, за яких властивості особистості мають найяскравіший прояв у повсякденному житті чи в нетипових (екстремальних) ситуаціях.
4. Особистість та її характер; охарактеризуйте сутність, прояви, умови формування.
5. Наведіть приклади класифікації здібностей. Прокоментуйте наведені класифікаційні моделі.
6. Розкрийте основні психологічні параметри особистості. Обґрунтуйте їх значимість для розкриття сутності особистості.

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 3)

1. Вкажіть, розвитку яких пізнавальних здібностей (мнемічних, мислення, уяви) сприяють наступні навчальні заняття:
 - а) студентам 2 рази зачитують текст, який потім пропонують відтворити якомога ближче до тексту;
 - б) вказати на схожість та відмінність американської та європейської системи економічної освіти;
 - в) скласти план тільки-що прочитаного тексту і письмово викласти його;

г) переказати повідомлення викладача про схожість та відмінність різних типів економічних систем;

д) уявити стан людини:

1) яка дуже розлючена;

2) по відношенню до якої була виявлена агресія;

е) порівняти власні риси характеру та риси характеру друга;

є) за даним описом уявити людей різної конституції: астеничної, пікнічної, атлетичної;

ж) порівняти можливості отримання знань про психологічні особливості людини за методом спостереження та психодіагностичними методами.

2. У наведених характеристиках визначте вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. Вкажіть їх ознаки.

1) Віка П., 18 років. Любить музику, поезію, природу. Ставиться до всього небайдуже. Прагне вчитися відмінно, але за власними словами, «більш чим треба переживає успіхи та невдачі». Ці особливості характеру особливо проявляються у її стосунках з людьми. Вона не завжди неупереджено оцінює їх. Швидко ображається, завжди насторожена і разом із тим виключно чутлива і добра. Ініціативна. Рішуча, часто імпульсивна. Яскрава, романтична натура, відкрита, довірлива та безпосередня.

2) Віктор С., 18 років. Яскраво виражена ділова спрямованість. Мріє про кар'єру керівника фірми. Багато та наполегливо працює, особливо цікавиться маркетингом. У будь-яку роботу вносить планованість, точність, акуратність. У конфліктних ситуаціях проявляє твердість, вважає, що важливіше бути правим, ніж комусь подобатись. Віктор — принциповий та вимогливий до себе, наполегливий.

3) Оля В., 18 років. Основна життєва мета — добитися успіху в житті, бути успішною, вчитися відмінно і у подальшому мріє бути на роботі першою. Плановано іде до виконання поставленої мети. Завжди розсудлива, «твереза» — все робить усвідомлено та вдумливо. Про неї говорять, що навіть під час виконання вправ з шейпінгу вона зберігає серйозний, «математичний» вираз обличчя. Дуже наполеглива, витримана. Для неї характерні цілеспрямованість, осмислення кожного вчинку.

3. Вкажіть, чи траплялись у Вашому житті ситуації, коли Ви чи Ваші знайомі втрачали над собою контроль. Проаналізуйте можливі причини такої поведінки.

4. Комунікативні та організаційні вміння (інколи їх називають здібностями) — центральні у професіях типу «людина—людина». Ці вміння (здібності) визначають характер міжособових відно-

син, здатність привабити до себе людей, об'єднати їх, організувати та спрямувати їх діяльність.

За допомогою методики КОС-1 можна визначити наявний рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей у даній період розвитку особистості.

Інструкція: Вам пропонуються запитання, які потребують стверджувальної або заперечної відповіді.

Майте на увазі, що запитання надто короткі і тому не можуть вмістити всіх подробиць. Тому уявіть собі типові ситуації і не замислюйтесь над деталями. Намагайтесь відповідати швидко. Можливо, на деякі запитання Вам буде складно відповісти. Тоді дайте ту відповідь, яку Ви вважаєте більш доцільною з погляду Вашої звичної поведінки. Коли Ви даєте відповідь на будь-яке запитання, звертайте увагу на перші слова — Ваша відповідь повинна точно узгоджуватися з ними.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА КОС-1

1. Много ли у Вас друзей, с которыми Вы постоянно общаетесь?
2. Часто ли Вам удается склонить большинство своих товарищей к принятию ими Вашего мнения?
3. Долго ли Вас беспокоит чувство обиды, причиненной Вам кем-то из Ваших товарищей?
4. Всегда ли Вам трудно ориентироваться в создавшейся критической ситуации?
5. Есть ли у Вас стремление к установлению новых знакомств с различными людьми ?
6. Нравится ли Вам заниматься общественной работой?
7. Верно ли, что Вам приятнее и проще проводить время с книгами или за каким-либо другим занятием, чем с людьми?
8. Если возникли некоторые помехи в осуществлении Ваших намерений, то легко ли Вы отступаете от своих намерений?
9. Легко ли Вы конфликтуете с людьми, которые значительно старше Вас по возрасту?
10. Любите ли Вы придумывать или организовывать со своими товарищами различные игры и развлечения?
11. Трудно ли Вам включиться в новые для Вас компании?
12. Часто ли Вы откладываете на другие дни те дела, которые нужно было бы выполнить сегодня?
13. Легко ли Вам удается устанавливая контакты с незнакомыми людьми?

14. Стремитесь ли Вы добиться, чтобы Ваши товарищи действовали в соответствии с Вашим мнением?
15. Трудно ли Вы осваиваетесь в новом коллективе?
16. Верно ли, что у Вас не бывает конфликтов с товарищами из-за невыполнения ими своих обещаний, обязательств, обязанностей?
17. Стремитесь ли Вы при удобном случае познакомиться и побеседовать с новым человеком?
18. Часто ли в решении важных дел Вы принимаете инициативу на себя?
19. Раздражают ли Вас окружающие люди и хочется ли Вам побыть одному?
20. Правда ли, что Вы очень плохо ориентируетесь в незнакомой для Вас обстановке?
21. Нравится ли Вам постоянно находиться среди людей?
22. Возникает ли у Вас раздражение, если Вам не удается закончить начатое дело?
23. Испытываете ли Вы чувство затруднения, неудобства или стеснения, если приходится проявлять инициативу, чтобы познакомиться с новым человеком?
24. Правда ли, что Вы утомляетесь от частого общения с товарищами?
25. Любите ли Вы участвовать в коллективных играх?
26. Часто ли проявляете инициативу при решении вопросов, затрагивающих интересы Ваших товарищей?
27. Правда ли, что Вы чувствуете себя неуверенно среди мало знакомых Вам людей?
28. Верно ли, что Вы редко стремитесь к доказательству своей правоты?
29. Полагаете ли, что Вам не представляет особого труда внести оживление в малознакомую для Вас компанию?
30. Принимали ли Вы участие в общественной работе в школе (классе)?
31. Стремитесь ли Вы ограничить круг своих знакомых небольшим количеством людей?
32. Верно ли, что Вы не стремитесь отстаивать свое мнение или решение, если оно не было сразу принято Вашими товарищами?
33. Чувствуете ли Вы себя непринужденно, попав в незнакомую для Вас компанию?
34. Охотно ли Вы приступаете к организации различных мероприятий для своих товарищей?

35. Правда ли, что Вы не чувствуете себя достаточно уверенным и спокойным, когда приходится говорить что-либо большой группе людей?

36. Часто ли Вы опаздываете на деловые встречи, свидания?

37. Верно ли, что у Вас много друзей?

38. Часто ли оказываетесь в центре внимания у своих товарищей?

39. Часто ли Вы смущаетесь, чувствуете неловкость при общении с малознакомыми людьми?

40. Правда ли, что Вы не очень уверенно чувствуете себя в окружении большой группы своих товарищей?

*ОБРОБКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ.
КЛЮЧІ*

1. Комунікативні здібності:

Так 1, 5, 9, 13, 17, 21, 25, 29, 33, 37
Ні 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39

Організаційні здібності:

Так 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38
Ні 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40

За кожен відповідь, яка збіглася з ключем, — 1 бал.

2. Підрахувавши кількість відповідей, що збіглися, визначіть оціночний коефіцієнт (K) комунікативних чи організаційних нахилів. K є відношенням кількості відповідей, що збіглися з «ключем» по кожному розділу, до максимум можливої кількості співпадань (20):

$$K = \frac{M}{20},$$

де M — кількість відповідей, що збіглися з дешифратором.

Показники коефіцієнтів можуть варіювати від 0 до 1. Показники, що наближаються до значення 1,0, свідчать про високий рівень прояву досліджуваних схильностей і навпаки, ближчі до 0,0 — про низький рівень.

3. Дайте інтерпретацію результатів згідно з табличними оцінками.

Досліджувані, що отримали оцінку «1» ($0 = 1$), характеризуються вкрай низьким рівнем схильності до комунікативної та організаційної діяльності.

Якщо оцінка — «2» ($0 = 2$), то розвиток комунікативних і організаційних схильностей знаходиться на рівні нижчому, ніж середній. Такі люди не прагнуть до спілкування, відчувають себе ніяково у новій компанії, колективі, віддають перевагу перебу-

ванню наодинці з собою, обмежують нові знайомства, переживають труднощі у нагромадженні контактів з людьми та у ситуації виступу перед аудиторією. Погано орієнтуються у незнайомій ситуації, тяжко переживають образи. Прояв ініціативи у суспільній діяльності вкрай знижений, у багатьох справах намагаються уникнути прийняття самостійних рішень.

Для тих, хто отримав «3» ($0 = 3$), характерним є середній рівень прояву комунікативних і організаційних схильностей. Вони прагнуть до контактів з іншими людьми, не обмежують своїх знайомств, відстоюють свою точку зору, планують свою роботу. Однак «потенціал» цих нахилів не відрізняється сталістю. Тому треба серйозно та послідовно розвивати означені здібності.

Якщо оцінка «4» ($0 = 4$), то це говорить про високий рівень прояву комунікативних і організаційних схильностей. Такі люди не розгублюються у нових обставинах, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомств, займаються різними видами суспільної діяльності, допомагають близьким людям, друзям, проявляють ініціативу в спілкуванні, з задоволенням організують суспільні заходи, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не за примусом, а згідно з внутрішнім переконанням.

Групі досліджених, що отримала оцінку «5» ($0 = 5$), притаманний дуже високий рівень прояву комунікативних і організаційних схильностей. Для них характерна швидка орієнтація в складних ситуаціях, природність поведінки серед нових людей. Також такі люди ініціативні, схильні у будь-якій важливій справі чи наявній непростій ситуації приймати самостійне рішення, відстоювати свою думку і добиватися її прийняття партнерами по взаємодії. Наполегливі у діяльності, котра їх приваблює, самі шукають справи, які б задовольнили їх потребу в комунікативній та організаторській діяльності.

Наскільки важливі досліджувані якості у Вашій професії? Який рівень їх розвитку Ви вважаєте оптимальними для ефективного виконання своїх професійних обов'язків? Проаналізуйте з цих позицій власні результати.

4. Вкажіть 10 ранжованих (1 — найважливіша і т. д.) особливостей, що складають здібності, які, на Вашу думку, характеризують професії (за *В. А. Козаковим*):

а) менеджера;

б) Вашу фахову професію.

Які з цих особливостей є центральними?

5. Визначіть власні обмеження.

Інструкція. Підготуйте копію таблиці відповідей та використайте її для відповідей. Перед Вами 110 тверджень, які описують певні Ваші можливості. Прочитайте кожне, якщо воно дійсно притаманне Вам, то закресліть відповідний квадрат з номером у таблиці. Якщо твердження не вірне, залишайте клітинку порожньою. Відповідайте послідовно та щиро.

ТАБЛИЦЯ ВІДПОВІДЕЙ

A	B	C	D	E	F	G	H	Z	Y	K
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33
34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44
45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55
56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66
67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77
78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88
89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99
100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110
Підсумок										

1. Я хорошо справляюсь с трудностями, свойственными моей работе.

2. Мне ясна моя позиция по принципиально важным вопросам.

3. Когда необходимо принимать важные решения в моей жизни, я действую решительно.

4. Я вкладываю значительные усилия в свое развитие.

5. Я способен эффективно решать свои проблемы.

6. Я часто экспериментирую с новыми идеями, испытывая их.

7. Мои взгляды обычно принимают во внимание коллеги, и я часто влияю на то, какие решения они принимают.

8. Я понимаю принципы, которые лежат в основе моего подхода к управлению.

9. Мне нетрудно добиться эффективной работы подчиненных.

10. Я считаю себя хорошим наставником для подчиненных.

11. Я хорошо председательствую на совещаниях, хорошо провожу их.

12. Я забочусь о своем здоровье.

13. Я иногда прошу других высказываться о моих основных подходах к жизни и работе.

14. Если бы меня спросили, я, безусловно, смог бы описать, что я хочу сделать в своей жизни.

15. Я обладаю значительным потенциалом для дальнейшего обучения и развития.

16. Мой подход к решению проблем систематизирован.

17. Обо мне можно сказать, что я нахожу удовольствие в переменах.

18. Я обычно успешно воздействую на других людей.

19. Я убежден, что исповедую подходящий стиль управления.

20. Мои подчиненные полностью мне подчиняются.

21. Я вкладываю много сил в «натаскивание» моих подчиненных.

22. Я считаю, что методика повышения эффективности рабочих групп важна для повышения собственной эффективности в работе.

23. Я готов, если нужно, идти на непопулярные меры.

24. Я редко предпочитаю более легкое решение тому, которое, как я знаю, является верным.

25. Моя работа и личные цели многим взаимно дополняют друг друга.

26. Моя профессиональная жизнь часто сопровождается волнениями.

27. Я регулярно пересматриваю цели моей работы.

28. Мне кажется, многие менее изобретательны, чем я.

29. Первое впечатление, которое я произвожу, обычно хорошее.

30. Я сам начинаю обсуждение моих управленческих слабостей и сильных сторон, я заинтересован в обратной связи в этой сфере.

31. Мне удается создавать хорошие отношения с подчиненными.

32. Я посвящаю достаточно времени оценке того, что нужно для развития подчиненных.

33. Я понимаю принципы, лежащие в основе развития эффективных рабочих групп.

34. Я эффективно распределяю свое время.

35. Я обычно тверд в принципиальных вопросах.

36. При первой возможности я стараюсь объективно оценить свои достижения.

37. Я постоянно стремлюсь к новому опыту.

38. Я справляюсь со сложной информацией квалифицированно и четко.

39. Я готов пройти период с непредсказуемыми результатами ради испытания новой идеи.

40. Я бы описал себя как человека, уверенного в себе.

41. Я верю в возможность изменения отношений людей к их работе.
42. Мои подчиненные (коллеги) делают все возможное для организации.
43. Я регулярно провожу оценку работы своих подчиненных.
44. Я работаю над созданием атмосферы открытости и доверия в рабочих группах.
45. Работа не оказывает негативного влияния на мою частную жизнь.
46. Я редко поступаю в разрез с моими убеждениями.
47. Моя работа вносит вклад в получение удовольствия от жизни.
48. Я постоянно стремлюсь к установлению обратной связи с окружающими по поводу моей работы и способностей.
49. Я хорошо составляю планы.
50. Я не теряюсь и не сдаюсь, если решение не находится сразу.
51. Мне относительно легко удается устанавливать взаимоотношения с окружающими.
52. Я понимаю, что заинтересовывает людей в хорошей работе.
53. Я успешно справляюсь с передачей полномочий.
54. Я способен устанавливать обратные связи с моим коллективом и подчиненными и стремлюсь к этому.
55. Между коллективом, который я возглавляю, и другими коллективами в организации существуют отношения здорового сотрудничества.
56. Я не позволяю себе перенапрягаться на работе.
57. Время от времени я тщательно пересматриваю свои личные ценности.
58. Для меня важно чувство успеха.
59. Я принимаю вызов с удовольствием.
60. Я регулярно оцениваю свою работу и успехи.
61. Я уверен в себе.
62. Я в общем влияю на поведение окружающих.
63. Руководя людьми, я подвергаю сомнению устоявшиеся подходы.
64. Я поощряю эффективно работающих подчиненных.
65. Я считаю, что важная часть работы руководителя состоит в проведении консультаций для подчиненных.
66. Я считаю, что руководителям не обязательно постоянно быть лидерами в своих коллективах.
67. В интересах своего здоровья, я контролирую то, что пью и ем.

68. Я почти всегда действую в соответствии со своими убеждениями.

69. У меня хорошие взаимоотношения с коллегами по работе.

70. Я часто думаю над тем, что не дает мне быть более эффективным в работе, и действую в соответствии со своими выводами.

71. Я сознательно использую других для того, чтобы облегчить решение проблем.

72. Я могу руководить людьми, имеющими высокие инновационные способности.

73. Мое участие в собраниях обычно удачно.

74. Я разными способами добиваюсь того, чтобы люди из моего коллектива были заинтересованы в работе.

75. У меня редко бывают настоящие проблемы в отношениях с подчиненными.

76. Я не позволяю себе упустить возможности для развития подчиненных.

77. Я добиваюсь того, чтобы те, кем я руковожу, ясно понимали цели работы коллектива.

78. Я в целом чувствую себя энергичным и жизнерадостным.

79. Я изучал влияние моего развития на мои убеждения.

80. У меня имеется четкий план личной карьеры.

81. Я не сдаюсь, когда дела идут плохо.

82. Я уверенно чувствую себя, возглавляя занятие по решению проблем.

83. Выработка новых идей не составляет труда для меня.

84. Мое слово не расходится с делом.

85. Я считаю, что подчиненные должны оспаривать управленческие решения.

86. Я вкладываю достаточные усилия в определение ролей и задач моих подчиненных.

87. Мои подчиненные развивают необходимые навыки.

88. Я располагаю навыками, необходимыми для создания эффективных рабочих групп.

89. Мои друзья подтвердят, что я слежу за своим благосостоянием.

90. Я рад обсудить с окружающими свои убеждения.

91. Я обсуждаю с окружающими свои долгосрочные планы.

92. «Открытый и легко приспосабливающийся» — это хорошее описание моего характера.

93. Я придерживаюсь в целом последовательного подхода к развитию проблем.

94. Я спокойно отношусь к своим ошибкам, не расстраиваюсь из-за них.

95. Я умею слушать других.

96. Мне хорошо удается распределить работу между окружающими.

97. Я убежден, что в трудной ситуации мне обеспечена полная поддержка тех, кем я руковожу.

98. Я способен давать хорошие советы.

99. Я постоянно стремлюсь улучшить работу моих подчиненных.

100. Я знаю, как справляться со своими эмоциональными проблемами.

101. Я сопоставляю свои ценности с ценностями организации в целом.

102. Я обычно достигаю того, к чему стремлюсь.

103. Я продолжаю развивать и наращивать свой потенциал.

104. У меня сейчас не больше проблем и они не более сложны чем год назад.

105. В принципе, я ценю нешаблонное поведение на работе.

106. Люди серьезно относятся к моим взглядам.

107. Я уверен в эффективности моих методов руководства.

108. Мои подчиненные с уважением относятся ко мне как к руководителю.

109. Я считаю важным, чтобы кто-нибудь еще мог справиться с моей работой.

110. Я уверен в том, что в группе можно достичь большего, чем порознь.

ОБРОБКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

1. Підрахуйте кількість перекреслених квадратиків по стовпцях і запишіть число у клітинці «підсумок» «таблиці відповідей».

2. Заповніть таблицю результатів тесту «Аналіз своїх обмежень».

3. Заповніть стовпчик «Ранг». Найбільший результат за кількістю балів отримує ранг 1, другий результат — 2 і т. д., найменший ранг — 11.

4. Заповніть стовпчик «Зворотний ранг». Найменший результат за кількістю балів отримує ранг 1, другий ранг — за менший результат і т. д., найвищий ранг 11 — дається найбільшому результату.

АНАЛІЗ СВОЇХ ОБМЕЖЕНЬ

	Кількість балів по тесту	Ваші сильні сторони	Ранг	Зворотний ранг	Обмеження
A		здатність управляти собою			невміння управляти собою
B		чіткі цінності			розмитість особистих цінностей
C		чіткі особистісні цілі			невизначні особистісні цілі
D		саморозвиток, що продовжується			зупинений саморозвиток
E		хороші навички вирішення проблем			недостатність навичок рішення проблем
F		творчий підхід			недостатній творчий підхід
G		уміння впливати на оточуючих			невміння впливати на людей
H		розуміння особливостей управлінської праці			недостатнє розуміння особливостей управлінської діяльності
I		здатність керувати			недостатні здатності до керування
Y		уміння навчати			невміння навчати
K		уміння налагодити групову роботу			погана здатність формувати колектив
			сильні сторони	обмеження	

5. Заповніть табл. 2: «Сильні сторони» — це області де ви не маєте труднощів, «обмеження» — області, які потребують першочергового розвитку.

ХАРАКТЕРИСТИКА СИЛЬНИХ СТОРІН ТА ОБМЕЖЕНЬ

Випишіть № 1, 2, 3 з стовпця «Ранг»	Випишіть № 1, 2, 3 з стовпця «Зворотний ранг»
Мої сильні сторони. Їх характеристика	Мої обмеження. Їх характеристика
1	1
2	2
3	3

КОРОТКЕ ВИЗНАЧЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ

Неуміння управляти собою: нездатність повною мірою використовувати свій час, енергію, вміння; нездатність впоратися зі стресами сучасного життя управління.

Розмитість особистих цінностей: відсутність чіткого розуміння своїх цінностей, наявність цінностей, які не відповідають умовам ділового та особистого життя.

Невиразні особисті цілі: відсутність ясності в питаннях про цілі свого особистого або ділового життя; наявність цілей, що несумісні з умовами даної роботи та життя.

Зупинений саморозвиток: відсутність налаштованості на сприйняття нових ситуацій і можливостей.

Недостатність навичок рішення проблем: відсутність стратегії, яка необхідна для прийняття рішення та здатності вирішувати сучасні проблеми.

Недостатній творчий підхід: відсутня здатність генерувати нові ідеї, невміння використовувати нові ідеї.

Невміння впливати на людей: недостатня здатність забезпечити участь і допомогу з боку оточуючих або впливати на їх рішення.

Недостатнє розуміння управлінської праці: недостатнє розуміння мотивації працівників, застарілі, негуманні або недоречні уявлення про роль керівника.

Слабкі навички керівництва: недостатня здатність домагатися результатів від праці підлеглих.

Невміння навчати: відсутність здатності або бажання допомагати іншим та розширювати свої можливості.

Погана здатність до формування колективу: нездатність сприяти розвитку і підвищенню ефективності робочих груп або колективів.

ПОТРЕБИ, МОТИВИ, ПОВЕДІНКА

БАЗА ЗНАНЬ

Активність, спонука, біологічні потреби, соціальні потреби, матеріальні, духовні потреби, потяги, теорія потягів З. Фрейда, погляд В. Мерліна на потяги, бажання, стійкість потреб, гомеостатична теорія мотивації, ієрархія потреб за А. Маслоу, самоактуалізована особистість, мотив, предметність мотиву, мета, інтерес, ідея, світогляд, переконання, мотивація успіху, мотивація уникнення невдач, цінності, ціннісні орієнтації, мораль, особистісна спрямованість, спрямованість на взаємодію, ділова спрямованість.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Розкриття сутності поняття мотивації дає можливість зрозуміти, що саме і як забезпечує активність та спрямованість поведінки та які фактори виступають в ролі спонуки та підтримки поведінкової активності на певному рівні.

Серед цих факторів на першому місці стоять потреби. **Потреби** — це переживання необхідності в певних умовах, без яких людина не буде нормально розвиватися, жити (їжа, вода, світло, затишок тощо). Потреби пов'язані з наявністю внутрішнього відчуття незадоволення, «неспокою», з об'єктивним дефіцитом того, що необхідно людині для його усунення.

Потреби не вичерпуються тільки тими, які безпосередньо пов'язані з **підтримкою існування людини як біологічного виду**. У процесі життєдіяльності, взаємодії з соціальним середовищем потреби не тільки розвиваються, поглиблюються, а й з'являються нові, не пов'язані безпосередньо з тими, що уже є. Це соціальні потреби у спілкуванні, отриманні нової інформації (книги, журнали, телебачення, відвідування театру) тощо.

Біологічні потреби — це первинні потреби, задоволення яких необхідне для виживання людини. Будь-яке порушення балансу води, глюкози, поживних речовин чи якогось іншого необхідного організму компонента автоматично призводить до появи відповідної потреби та виникнення біологічного імпульсу, який штовхає індивіда до її задоволення, тобто **виникає певний рівень напруги і необхідно усунути її** (є необхідність в чомусь, чогось не вистачає, виникає напруга — треба зробити дії, які б зняли її і повернули людину у стан рівноваги).

Підтримка такого стану рівноваги, в якому організм не відчуває ніяких потреб, називається гомеостазом.

Теорія гомеостазу визначає смисл та суттєві ознаки людської поведінки через прагнення до рівноваги. Виникнення потреб та їх задоволення регулює поведінку людини, стимулюючи чи послаблюючи її. Однак ця теорія може пояснити далеко не всі прояви людської поведінки. Як, наприклад, можна пояснити, що абсолютно сита людина спокушається і з'їдає ще шматок пирога або продовжує на вечоринці пити, хоча вже давно вгамувала спрагу. Також використовуючи цю модель, важко пояснити пошук людьми гострих відчуттів (екстремальні види спорту тощо), бо згідно з цією теорією треба було лише зменшити подразники, пов'язані з відчуттям болю, спраги тощо.

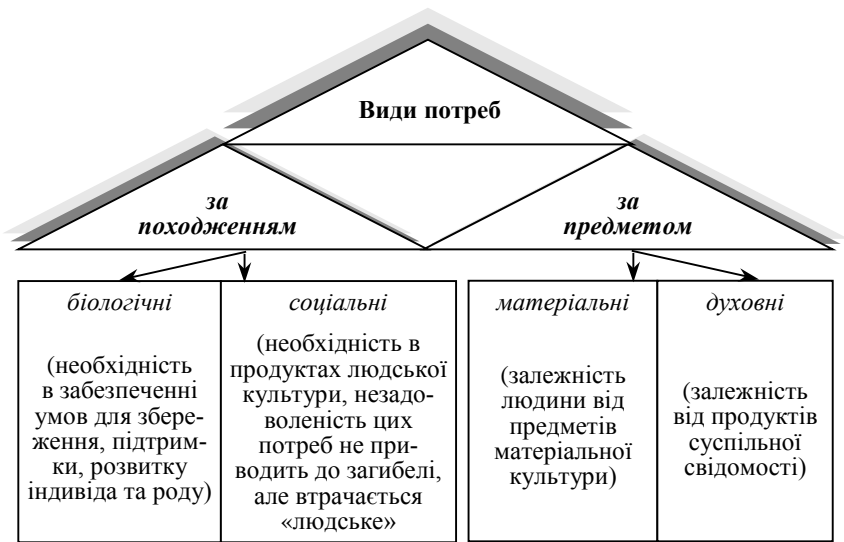

Рис. 8. Класифікація потреб

Оскільки до біологічних потреб включений момент динамічної напруги або більш чи менш гострий емоційний тон, то вони виступають у вигляді потягів.

Великий вклад у розвиток теорії потягів зробив **З. Фрейд**. Він розрізняв 2 групи потягів (*сексуальні та агресивні*). Важливо наголосити, що, вважаючи сексуальний потяг основним у розвитку особистості, Фрейд трактував сексуальність досить широко. На його думку, це все, що надає тілесне задоволення.

Для маленької дитини — це пестоці, торкання, поглажування тіла, поцілунки, задоволення від ссання, від теплої ванни, багато чого іншого, без чого життя неможливе, що кожна дитина отримує у більшій чи меншій мірі від матері. Інфантильна дитяча сексуальність передре дорослій сексуальності, але повністю не визначає сексуальні переживання дорослого.

За З. Фрейдом, потяги стають джерелом активності людини, породжують її поведінку. Потяги ніби ведуть за собою людину, приводячи її у стан підвищеної збудливості та підтримуючи активність доти, доки це прагнення не буде задоволено. Вони **породжуються організмом**, з'являються з його глибин. Об'єкт, на який спрямований потяг, не усвідомлений, тому він видається несуттєвим. Оскільки потяг діє неззовні, а зсередини організму, «втєчено неможливо звільнитися від його дії». В ньому є щось фатальне. З. Фрейд говорить про «**долю потягів**», котрі визначають «**долю людини**». Для нього потяг — це основний стимул людської діяльності, який «підпорядковується принципу насолоди, тобто автоматично регулюється відчуттям задоволення або незадоволення». Можна згадати поведінку американської актриси Шерон Стоун у фільмі «Основний інстинкт».

Але безпосереднє задоволення потягів не завжди можливе. Людині необхідно зважати на принципи реальності, враховувати правила та норми, які існують в соціумі. Коли людина не зважає на це і керується в поведінці принципом задоволення, вона може відчувати покарання у вигляді почуття провини та докору сумління. *З. Фрейдом був описаний випадок, коли жінка закохалася у чоловіка рідної сестри. Після раптової смерті сестри, коли начебто всі шляхи для розвитку стосунків були відкриті, вона, навапи, припинила будь-які стосунки з цим чоловіком.*

У такому випадку потяги можуть відтіснитися назад у несвідоме, або трансформуватися і знаходити опосередковане задоволення в різних формах діяльності (наприклад, творча, спортивна), що прийнятні для людини та суспільства. Витіснені із свідомості потяги проявляються у замаскованій символічній формі у сні — у сновидіннях; наяву — обмовка (*наприклад, відкриваючи засідання голова оголошує його закритим, то це не проста обмовка, а вияв його небажання обговорювати на цьому засіданні неприємні для нього питання*), описках, помилкових діях та забуванні. Коли таких реакцій на незадоволені, витіснені потяги недостатньо, тоді виникає *невроз*.

Подальший розвиток теорія потягів отримала в роботах неофрейдистів. А. Адлер на місце домінуючого потягу помістив *потяг*

до влади, який базується на почутті неповноцінності, *Е. Фром* — *потяг до самостійності*, як наслідок цього — неможливість досягти гармонії з суспільною структурою громади.

Не відкидаючи роль потягів у виникненні поведінкової активності, російський психолог *В. С. Мерлін* наполягає та наголошує на специфічному характері прояву людських потягів:

1. Вони майже ніколи не діють ізольовано, самі по собі, і майже завжди пов'язані та взаємодіють з набутими мотивами (сексуальні потяги трансформуються в любов, де об'єкт відіграє величезне значення).

Винятком є дії людини, які визначаються тільки потягом, без будь-якого впливу індивідуальних та естетичних спонук. Дуже показово у цьому відношенні є поведінка людей в екстремальних ситуаціях, пов'язаних із загрозою життю людини. Багато прикладів можна знайти у художній літературі, фільмах тощо, коли одні люди в таких ситуаціях не втрачають людської подобі і свої дії підпорядковують набутим мотивом, а інші — діють виключно під впливом біологічних потреб та потягів.

2. Потяги контролюються в більшій чи меншій мірі свідомістю. Людина — господар своїх потягів, а не їхній раб.

Міра контролю над потягами визначається цінностями людини, переконаннями. Здатність володіти та керувати своїми потягами не є вродженою. Вона формується та розвивається починаючи від народження.

3. Потяги можуть зливатися з іншими набутими мотивами в єдиний цілісний мотив, у якому неможливо розрізнити його складові частини. *Стародавня індійська формула кохання звучить так: «Потреби душі народжують дружбу, потреби розуму народжують повагу, потреби тіла народжують сексуальне бажання, а все разом породжує любов».*

В силу того, як усвідомлюється предмет чи об'єкт задоволення потягу, а не тільки відчувається органічний стан, з якого виходить потяг, потяг переходить у бажання. *Потреби* суб'єктивно переживаються людиною як *потяг, бажання* або *прагнення*.

Цікава концепція ієрархії розвитку потреб представлена у працях *А. Маслоу*, який розглядає поведінку не з позиції «гомеостазу», а з позиції постійного процесу знаходження та підтвердження свого потенційного та дійсного призначення в житті. Він вважав, що кожна людина прагне до свого максимального розквіту, діючи в щонайбільшій відповідності зі своїми можливостями та домаганнями. Автор виділив основні потреби людини: *фізіологічні спонукки, потреби у безпеці та захисті, любові, повазі та самоактуалізації чи саморе-*

алізації. Спонуку до самореалізації А. Маслоу визначає так: «Людина повинна бути тим, чим вона може бути».

Незадоволення базальних потреб породжує, згідно з автором, хвороби, втрати — неврози та психози. Над рівнем основних спонук надбудовуються *потреби в істині, добрі, красі, справедливості*. Всі вони пов'язані із структурою людського організму і спираються на певне генетичне підґрунтя; їх задоволення необхідне навіть для біологічного існування індивіда. Самореалізація пояснюється А. Маслоу лише як «ріст зсередини», незалежний від впливу оточуючого середовища.

Автор вважав, що *потреба в самоактуалізації виникає у особистості тільки тоді, коли задоволені всі потреби*. В більш пізніх роботах вчений доповнює це положення. Якщо колись у минулому, у дитинстві потреби людини в безпеці, любові та повазі були повністю задоволені, то вона стає здатною стійко переносити втрати в цій сфері та актуалізувати себе.

А. Маслоу виділив психологічні характеристики самоактуалізованих людей. Такі люди відчують як і всі люди почуття сорому, провини, тривоги, але хвилює їх не власна доля. Вони прагнуть не безпеки, не захисту для себе від оточуючих світу, а «повного використання та розвитку своїх талантів, здібностей, потенцій». Характерні риси таких людей — чітке, якісне сприйняття дійсності, здатність вірно розуміти людей, швидко орієнтуватися в міжособових стосунках.

Можливість чітко сприймати та розуміти дійсність пов'язана зі здатністю таких людей вірно розпізнавати шахрайство, нещирість, нечесність. У них виражена спрямованість на суспільство, на людство, а не на себе; власні бажання, страхи, емоції не викривляють розуміння дійсного руху речей. В одній із своїх останніх праць А. Маслоу припускає, що переваги самоактуалізуючих людей проявляються навіть на сенсорному рівні — вони, наприклад, більш тонко диференціюють кольори.

Самоактуалізовану особистість не лякає нове, невідоме, неструктуроване. Їм характерна творча спрямованість, усвідомлення власного «Я», своїх бажань.

Для таких людей характерне почуття спільності з іншими людьми, симпатія до них. Вони вчаться у кожного, не зважаючи про престиж. Чітко розділяють добре та погане, вони послідовні у своїх вчинках. Їх емоційне життя насичене. Самоактуалізуючі люди здатні до глибоких, повних сексуальних переживань, які вони переживають як диво, як відкриття безкраїх просторів, як перетворення. Цей особливий вид переживань Фрейд називає океанічним почуттям.

На відміну від здорових, самоактуалізованих особистостей, невротична людина, згідно з Маслоу, викривляє реальність, висуваючи неадекватні вимоги до неї, розглядає її через призму своїх страхів, боїться невідомого та нового. Їй характерні слабка самоорганізованість, відсутність власних твердих поглядів на світ, невпевненість у власних оцінках, яка походить від викривленого сприйняття дійсності. Вони шукають соціального схвалення, особисті невдачі сприймають дуже хворобливо.

На думку Маслоу, людей, які реалізують прагнення до самоактуалізації, всього один відсоток.

Потреби, вроджені чи набуті, — це *первісні умови виникнення активності, своєрідний пусковий психологічний механізм*, що надає поведінці найбільш загальний напрямок. Потреби впливають на вибір мотивів, які задають конкретне спрямування поведінки особистості та орієнтують її на той чи інший вибір цілі, шляхів, засобів тощо у кожній конкретній ситуації.

Мотиви — це динамічні спонуки активності людини, свідомі чи несвідомі, від яких залежить спрямованість поведінки і які пов'язані з об'єктами, що відповідають певним потребам, але відносно незалежні від них.

Поведінка особистості не завжди спонукається єдиним мотивом, їх може бути декілька. Усвідомлений чи неусвідомлений вибір мотиву в даній ситуації — це вибір спрямованості поведінки, що визначається актуальними потребами, а також можливостями та обмеженнями, які закладені в самій ситуації. Ситуація може сприяти чи перешкоджати реалізації тих чи інших мотивів, а в окремих випадках навіть нав'язувати мотив.

Наприклад, один із студентів підготувався до семінару. Для нього було дуже важливим виступити, показати свої знання, рівень підготовки, з'ясувати нез'ясовані моменти тощо. Але вся група не підготувалася і вирішила уникнути семінару або сказати викладачу, що матеріал був занадто складний, а часу обмаль. Ніхто не встиг опрацювати матеріал. У студента, який підготувався, є вибір. Реалізувати свої мотиви і піти супротив групи або підкоритися волі групи і слідувати за ситуацією.

Мотивами можуть виступати інтереси, ідеали, ціннісні орієнтації, переконання, світогляд.

Потреби, потяги, бажання, прагнення, мотиви, інтереси, ідеали, цінності, ціннісні орієнтації, переконання, світогляд утворюють різноманітні сторони чи моменти *спрямованості особистості, котра виступає інтегральним регулятором людської активності.*

Розуміння мотиваційної сфери дуже важливе. Саме від неї залежить, що (у психологічному розумінні) являє собою та чи інша дія, який суб'єктивний сенс вона має для даної людини, як відтворює її внутрішній світ. Мотиви відображають найхарактерніші для людини способи реагування на ті чи інші елементи зовнішньої та внутрішньої (прихованої) сфери існування. Рівень усвідомлення мотивів власної діяльності висвітлює притаманний людині спосіб реагування на окремі явища: спонтанні дії, скеровано організовані дії тощо, дає відповідь на запитання: *Що я хочу і чому я це хочу?*

Література

1. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент. — Ч. 1 — К.: 1999. — С. 154—162.
2. *Немов Р. С.* Психология: В 3 кн.: Учеб.— М.: 1998. — Кн. 1. — С. 389—431.
3. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии: В 2 т. — М., 1989. — Т. 2. — С. 107—121.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 4)

1. Проаналізуйте, в чому проявляється спонукальна дія потреб та мотивів поведінки та діяльності особистості.
2. Поясніть відмінності у поведінці людини, що зумовлені бажаннями та інтересами.
3. Опишіть підхід З. Фрейда до розкриття сутності потягів.
4. Поясніть, чому спрямованість особистості вважається центральною інтегративною характеристикою людини.

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 4)

1. У чоловіка з дружиною зовні дуже добрі відносини. Але він увесь час забуває виконати прохання дружини (зайти щось купити, передати папери, подзвонити тощо). Вкажіть, якими особливостями мотиваційної сфери чоловіка можна пояснити таку поведінку.

2. Відомо, що людям із вираженим мотивом на досягнення при-
таманно обирати завдання середньої чи дещо підвищеної складності.
А люди з вираженим мотивом уникнення невдач найчастіше обира-
ють або легкі завдання або дуже складні. Поясніть це. Проаналізуйте,
як ця особливість може вплинути на підбір кадрів на підприємство,
фірму тощо.

3. Пригадайте та наведіть приклади поведінки Вашої чи Ва-
ших знайомих, які були обумовлені:

- а) потягами;
- б) інтересами;
- в) переконаннями

Заповніть таблицю, обґрунтуйте вибір.

Потреби та мотиви	Конкретна ситуація
1. Потяги	
2. Інтереси	
3. Переконавання	

4. Однією з визначених концепцій класифікації потреб є ієрар-
хічна піраміда потреб А. Маслоу.

Потреби в самоактуалізації.

Потреби в повазі.

Соціальні потреби.

Потреби в безпеці і впевненості у майбутньому.

Фізіологічні потреби.

Для визначення рівня задоволення певної групи потреб можна
використати методику парних порівнянь.

Інструкція. Перед вами 15 тверджень, котрі ви повинні оціни-
ти, попарно порівнюючи їх між собою. Спочатку оцінюйте 1-ше
твердження у порівнянні з 2-м; 3-м і так до останнього (15-го). Ре-
зультати порівняння записуйте у бланк відповідей. Якщо ви порів-
нюєте перше з другим і віддаєте перевагу 2-му, то в першу клітину
під «1» впишіть цифру 2. Якщо ви віддаєте перевагу 1-му, то впи-
шіть цифру 1. Потім так само зробіть із другим твердженням,
порівнюючи його з 3-м, 4-м і т. п. і записуйте результат у другу ко-
лонку. Порівнюючи твердження, промовляйте: «Я хочу!»

15 ТВЕРДЖЕНЬ

- 1. Домогтися визнання і поваги.
- 2. Мати теплі стосунки з людьми.

3. *Соціальні потреби (СП)*: СП = 2, 5, 15.

4. *Потреби у визнанні (ПВ)*: ПВ = 1, 9, 12.

5. *Потреби у самоактуалізації (ПС)*: ПС = 7, 11, 14.

Отриману суму балів по кожній із 5 груп потреб відкладіть на вертикальній осі графіка. З'єднайте точки і ви отримаєте графік задоволення потреб (рис. 9).

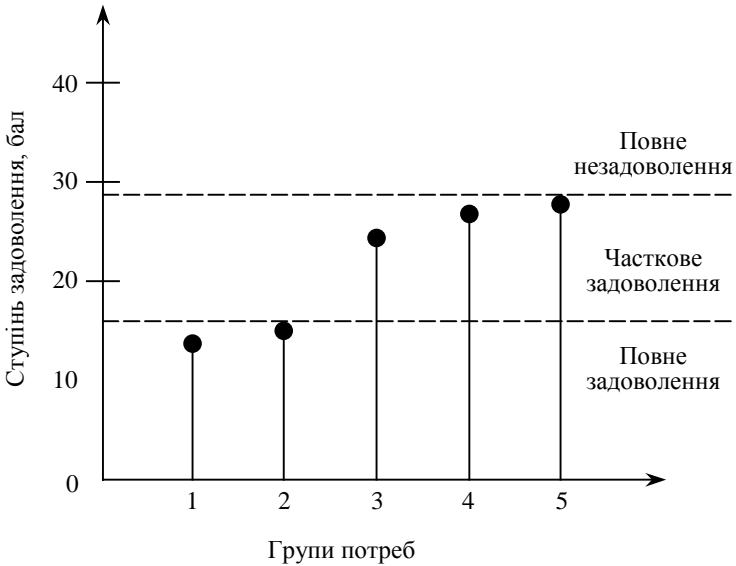

Рис. 9. Графік задоволення потреб

Проаналізуйте, як можуть впливати отримані результати на Вашу поведінку, діяльність.

5. Згадайте свої дії та вчинки за останній місяць. Чим Ви керувалися, коли приймали рішення: «Я хочу» чи «Я повинен»? Використовуючи те, що Ви згадали, заповніть наступну таблицю:

«Я роблю, тому що я хочу»	«Я роблю, тому що я повинен»	«Я роблю, щоб досягти»
1	1	1
2	2	2
... 10	... 10	... 10

Проаналізуйте, яка з зазначених позицій домінує у вашій поведінці? Про що це говорить?

Запишіть три фрази, розпочинаючи кожна з них словами: «Я повинен». Скажіть їх вголос. Тепер змініть слова «Я повинен» на «Я волюю», залишаючи без зміни решту фрази. Запишіть ці фрази та скажіть їх вголос. Що змінилося?

Запишіть три фрази, розпочинаючи їх словами: «Я не можу». Замініть слова «Я не можу» на «Я не хочу», залишаючи незмінними інші частини фрази. Запишіть їх та скажіть вголос. Чи відчули Ви різницю?

«Я повинен», «Я не можу», «Я боюсь, що» — заперечують Вашу здатність бути відповідальним. Змінюючи слова, робимо крок до відповідальності за власні думки, дії.

6. Як відомо, для досягнення цілей фірми менеджер повинен стимулювати працю людей. Вкажіть методи стимулювання, які доцільно було б обрати для працівників з такими особливостями мотиваційної сфери:

- а) у працівника переважають фізіологічні потреби;
- б) у працівника переважають потреби у безпеці;
- в) --/-- соціальні потреби;
- г) --/-- потреби у визнанні;
- д) --/-- потреби у самореалізації.

Чому саме цей вибір, обґрунтуйте.

7. Знання своєї спрямованості допомагає у розумінні власної сутності та сприяє розвитку професійної самосвідомості.

Спрямованість як система ставлення особистості до дійсності проявляється у ставленні до людей (СЛ), до праці (СП); до себе (СС). Для визначення спрямованості використовуємо методику В. Смекайла і М. Кучери.

Інструкція. Вам буде запропонований опитувальник, на кожний пункт якого можливі 3 варіанти відповіді (А; В; С). Для відповідей підготуйте бланк. Із відповідей на кожний пункт виберіть ту, яка Вам здається найбільш вірною. На кожний пункт опитувальника потрібно знайти дві відповіді: «більш за все» (надається першою) і «менш за все». Букву обраного варіанта занотуйте напроти номера запитання у відповідній графі бланку відповідей. Для кожного запитання використовуються дві букви.

Над запитаннями не задумуйтесь надто довго, бо перший вибір, як правило, є найкращим.

БЛАНК ВІДПОВІДЕЙ ДО ОПИТУВАЛЬНИКА

Номер ствердження	Більш за все	Менш за все	Номер ствердження	Більш за все
1			15	
2			16	
3			17	
4			18	
5			19	
6			20	
7			21	
8			22	
9			23	
10			24	
11			25	
12			26	
13			27	
14				

ЗМІСТ МЕТОДИКИ

1. Наибольшее удовлетворение я получаю от:
 - а) одобрения моей работы,
 - в) сознания того, что работа сделана хорошо,
 - с) сознания того, что меня окружают друзья.
2. Если бы я играл в футбол (баскетбол, волейбол), то я хотел бы быть:
 - а) тренером, который разрабатывает тактику игры,
 - в) известным игроком,
 - с) выбранным капитаном команды.
3. По-моему, лучшим педагогом является тот, кто:
 - а) проявляет интерес к обучающимся и к каждому проявляет индивидуальный подход,
 - в) вызывает интерес к предмету так, что обучающийся с удовольствием углубляет знания в этом предмете,
 - с) создает в коллективе такую обстановку, при которой никто не боится высказывать свое мнение.
4. Мне нравится, когда люди:
 - а) радуются выполненной работе,
 - в) с удовольствием работают в коллективе,
 - с) стремятся выполнять свою работу.

5. Я хотел бы, чтобы мои друзья:
- а) были бы отзывчивыми и помогали людям, когда для этого представляются возможности,
 - в) были верны и преданны мне,
 - с) были умными и интересными людьми.
6. Лучшими друзьями я считаю тех:
- а) с кем складываются хорошие отношения,
 - в) кто может многого достичь в жизни,
 - с) на кого всегда можно положиться.
7. Больше всего я не люблю:
- а) когда у меня что-то не получается,
 - в) когда портятся отношения с товарищами,
 - с) когда меня критикуют.
8. По-моему, хуже всего, когда педагог:
- а) не скрываю, что некоторые обучающиеся ему не симпатичны, насмехаются и подшучивают над ними,
 - в) вызывает дух соперничества в коллективе,
 - с) недостаточно хорошо знает предмет, который преподает.
9. В детстве мне больше всего нравилось:
- а) проводить время с друзьями,
 - в) ощущение выполненных дел,
 - с) когда меня за что-либо хвалили.
10. Я хотел быть похожим на тех, кто:
- а) добился успеха в жизни,
 - в) по-настоящему увлечен своим делом,
 - с) отличается дружелюбием и добродетельностью.
11. В первую очередь, система образования должна:
- а) научить решать задачи, которые ставит жизнь,
 - в) развивать прежде всего индивидуальные способности обучающихся,
 - с) воспитывать качества, помогающие взаимодействовать с людьми.
12. Если бы у меня было много свободного времени, охотнее всего я использовал бы его:
- а) для общения с друзьями,
 - в) для отдыха и развлечения,
 - с) для своих любимых дел и самообразования.
13. Наибольших успехов я добиваюсь тогда, когда:
- а) работаю с людьми, которые мне симпатичны,
 - в) у меня интересная работа,
 - с) мои усилия хорошо вознаграждаются.
14. Мне нравится, когда:
- а) другие меня ценят,
 - в) испытываю удовлетворение от хорошо выполненной работы,
 - с) приятно провожу время с друзьями.
15. Если бы обо мне решили написать в газете, то мне бы хотелось, чтобы:
- а) рассказали о каком-нибудь интересном деле, связанном с работой, учебой, спортом и т. д., в котором мне довелось принять участие,

- в) написали о моей деятельности,
 - с) обязательно рассказали о коллективе, в котором я работаю.
16. Я делаю наибольшие успехи в обучении, если преподаватель:
- а) имеет ко мне индивидуальный подход,
 - в) сумеет вызвать у меня интерес к предмету,
 - с) устраивает коллективное обсуждение изучаемых проблем.
17. Для меня нет ничего хуже, чем:
- а) оскорбление личного достоинства,
 - в) неудача при выполнении данного дела,
 - с) потеря друзей.
18. Больше всего я ценю:
- а) успех,
 - в) возможность хорошей совместной работы,
 - с) здоровый, практичный ум и смекалку.
19. Я не люблю людей, которые:
- а) себя считают хуже других,
 - в) часто ссорятся и конфликтуют,
 - с) возражают против нового.
20. Приятно, когда:
- а) работаешь над важным для всех делом,
 - в) имеешь много друзей,
 - с) вызываешь восхищение и всем нравишься.
21. По-моему мнению, руководитель прежде всего, должен быть:
- а) доступным для всех,
 - в) авторитетным,
 - с) требовательным.
22. В свободное время я охотно прочитал бы книги:
- а) о том, как завоевать друзей и поддерживать хорошие взаимоотношения с людьми,
 - в) о жизни знаменитых людей,
 - с) о последних достижениях науки и техники.
23. Если бы у меня были способности к музыке, я предпочел бы быть:
- а) дирижером,
 - в) композитором,
 - с) солистом.
24. Мне бы хотелось:
- а) придумать интересный конкурс,
 - в) победить в конкурсе,
 - с) организовать конкурс и руководить им.
25. Для меня важно знать:
- а) что я хочу сделать,
 - в) как достичь цели,
 - с) как организовать людей для достижения цели.
26. Человек должен стремиться к тому, чтобы:
- а) другие были довольны,

- в) прежде всего выполнять свою задачу,
 с) его не нужно было упрекать за выполненную работу.
 27. Лучше всего я отдыхаю в свободное время:
 а) в общении с друзьями,
 в) просматривая развлекательные фильмы,
 с) занимаясь своим любимым делом.

КЛЮЧИ

СС		СЛ		СП	
запитання та бали до них		запитання та бали до них		запитання та бали до них	
1А	15В	1С	15С	1В	15А
2В	16А	2С	16С	2А	16В
3А	17А	3С	17С	3В	17В
4С	18А	4В	18В	4А	18С
5В	19А	5А	19В	5С	19С
6С	20С	6А	20В	6В	20А
7С	21В	7В	21А	7А	21С
8А	22В	8В	22А	8С	22С
9С	23С	9А	23А	9В	23В
10А	24В	10С	24С	10В	24А
11В	25А	11С	25С	11А	25В
12В	26В	12А	26А	12С	26С
13С	27В	13А	27А	13В	27С
14А		14С		14В	

ОБРОБКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Якщо буква (А; В чи С) занесена у бланку до графі «Більш за все», то їй приписують 2 бали у таблиці розрахунків;

Якщо буква (А; В; С) занесена у бланку до графі «Менш за все», то їй приписують 0 балів.

Потім підрахуйте кількість «2» то «0» для кожного з показників.

Наприклад: СС: «2» — 3, «0» — 11; СЛ: «2» — 8, «0» — 5; СЗ: «2» — 11, «0» — 6.

Потім підрахуйте різницю між кількістю «2» та «0» для кожного показника; до кожної різниці додайте цифру 27.

$$CC = (3 - 11) + 27 = 19 \quad CL = (8 - 5) + 27 = 30 \quad CZ = (11 - 6) + 27 = 32.$$

Дані показники — значення провідних видів спрямованості:

СС — спрямованість на себе, СЛ — спрямованість на взаємодію, СЗ — спрямованість на завдання (ділова спрямованість).

1. Проаналізуйте отримані результати і зробіть висновки;
2. Наскільки збігаються результати тестування з Вашими уявленнями про себе;
3. Наскільки узгоджуються результати з рівнем задоволення потреб.

8. Поняття «мотив» та «емоції» тісно пов'язані між собою, бо як одні, так і другі часто лежать в основі нашої поведінки. Коли ми кричимо на дітей після конфлікту з керівником на роботі, або, закохавшись, намагаємося робити приємне оточуючим, — що це: потреба, емоції чи потреба в емоціях? Виконуючи наступні вправи, спробуйте знайти взаємозв'язок між цими поняттями:

1) однією з найбільш емоційно напружених для мене ситуацій останнім часом була...

2) висока емоційна напруженість в ній була зумовлена...;

3) осягнувши позитивний (негативний) зміст цієї ситуації, я зробив спробу оволодіти нею, зосередившись на...;

4) мені вдалося (не вдалося) опанувати свій емоційний стан, що склався, та скоригувати зовнішні прояви своїх емоцій завдяки...;

5) в цій ситуації я задоволений (незадоволений) певними (якими?) своїми діями, тому що...;

6) мені здається, що подібні ситуації трапляються в моєму житті часто (рідко) у зв'язку з тим, що...;

7) у мене склався (не склався) певний стереотип дії в подібних ситуаціях, який полягає в тому, що...;

8) мені завжди вдається (не вдається) вдало використати власний досвід реагування на такі ситуації, оскільки...

За допомогою цієї схеми попрацюйте з 2-ма різними за «емоційним знаком» ситуаціями та розробіть алгоритм зняття зайвого нервового напруження. Наскільки легко Вам вдається аналіз тієї чи іншої ситуації? (за *І. П. Манохою*).

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

БАЗА ЗНАНЬ

Розвиток, прогрес, регрес, біогенетична теорія, соціогенетична теорія, психогенетична теорія, діяльнісний підхід, періодизація, теорія Д. Б. Ельконіна, провідна діяльність, соціальна ситуація розвитку, протиріччя, новоутворення, сензитивні та кризові періоди розвитку, концепція розвитку особистості протягом життя, погляди Е. Еріксона, нормальна лінія розвитку, аномальна лінія розвитку, епігенетичний принцип, умови які визначають розвиток на кожній стадії.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Розвиток людини — це процес кількісних та якісних змін, який охоплює становлення людини в біологічному, психічному та соціальному плані. Він характеризується фізичними (морфологічними, біохімічними, фізіологічними), психічними змінами (появою новоутворень, нових механізмів, нових процесів, нових якостей), розширенням та поглибленням взаємозв'язків різних властивостей особистості, новим рівнем функціонування та формування психологічних стратегій рішень особистих, професійних, соціальних проблем, цілісністю, інтегративністю тощо.

Одним із важливих моментів розкриття сутності розвитку людини є розуміння тих законів, за якими відбувається розвиток, розуміння рушійних сил розвитку, джерел, закономірностей та його етапів, ролі кризових періодів в житті людини, можливостей прискорення процесу розвитку тощо. Перше, з чим стикаються при вивченні психічного розвитку людини, це проблема співвідношення в ньому біологічного та соціального.

Представники біогенетичного підходу кладуть в основу розвитку особистості біологічні процеси дозрівання організму. Сам процес розвитку трактується основним чином як дозрівання, стадії якого універсальні. Якщо представники цього підходу й говорять про роль соціального середовища, то лише як про умову для дозрівання заданих природою (генетично обумовлених) якостей та властивостей.

Представники соціогенетичного підходу повністю відкидають значення біологічних факторів і пояснюють процес розвитку

людини через структуру суспільства, через способи соціалізації, взаємовідносини з оточуючими, тобто соціальна поведінка людини пояснюється через замкнуті в собі властивості середовища, до яких людина повинна пристосуватися.

Представники психогенетичної теорії трактують психічний розвиток як повністю спонтанний процес, не залежний ані від біологічного, ані від соціального. Такими самодетермінуючими психічними явищами можуть бути емоції, потяги, мотиви, пізнавальна сфера тощо. Психологічний розвиток трактується як повністю спонтанний процес.

Представники психології діяльності вважали, що розвиток особистості відбувається в процесі залучення людини до різних видів діяльності. Ніде окрім діяльності людина не розвивається.

Проблема людського розвитку неспіввідносна за своєю складністю з будь-якою біологічною проблемою. Розвиток людини обумовлений взаємодією багатьох факторів: спадковістю, середовищем біогенним, соціальним, вихованням, власним психічним життям, діяльністю людини. Ці фактори діють не порізно, а разом на складну структуру розвитку.

Розплутати цей складний клубок біологічних та соціальних ниток, зрозуміти дійсний *внесок природи, генетики, соціальних зв'язків суспільства, внутрішніх законів розвитку психічного* у розвиток особистості, а значить, навчитися впливати та керувати її формуванням, можливо за умови вивчення та аналізу сутності та динаміки розвитку людини на різних етапах її життєвого шляху.

Розглянемо дві концепції періодизації розвитку особистості, авторами яких Д. Б. Ельконін та Е. Еріксон.

Д. Б. Ельконін висунув ідею поєднання двох ліній розвитку: **пізнавального та власне особистісного** (від народження до закінчення середньої школи). Згідно з його теорією, розвиток **пізнавальної сфери** дитини та її особистості (**сфера потреб та мотивів**) відбувається у руслі різних провідних діяльностей, що послідовно змінюють одна одну в онтогенезі. Першим видом діяльності, з якої починається формування особистості, є **безпосереднє емоційне спілкування** немовляти з матір'ю, іншими оточуючими людьми. Ця діяльність змінюється **рольовою грою, спільною навчальною діяльністю, спілкуванням**, в процесі яких виникають новоутворення, що є опорою подальшого розвитку. **Новоутворення** — якості, властивості особистості, ті психічні та соціальні зміни, які вперше виникають на певній

стадії розвитку і котрі переважно й визначають ставлення до навколишнього світу людей, самого себе та весь хід розвитку в даний період.

Під час виконання саме цієї групи провідних діяльностей і відбувається *розвиток сфери потреб та мотивів, сфери «що я хочу»*.

Другу групу провідних діяльностей складають ті, всередині яких відбувається *розвиток пізнавальної сфери та відповідних здібностей у дитини. Це маніпулятивно-предметна діяльність, гра дошкільнят з предметами, навчання та праця у шкільному віці, це сфера «можу»*.

Таким чином, від народження до пізнього юнацтва, послідовно та періодично змінюють одна одну провідні діяльності предметного плану з одного боку та форми спілкування — з іншого, які поперемінно забезпечують розвиток пізнавальних процесів та сфери потреб і мотивів особистості.

Концепція Д. Б. Ельконіна розроблялася та доповнювалася рядом вчених: Л. Виготський, Д. Фельдштейн, Л. Божович тощо. Узагальнення цих теорій можна зобразити за допомогою наступної таблиці (табл. 3).

Перехід від однієї вікової стадії до іншої знаменується перебудовою та змінами в психічному розвитку і може супроводжуватися кризою, яка характеризується загостренням протиріч, що виникають в процесі розвитку, сильними емоційними переживаннями, порушенням взаєморозуміння з оточуючими тощо.

Існує сензитивний період розвитку, тобто оптимальний термін для розвитку тих чи інших якостей людини (наприклад, 1—3 роки — оптимальний період для розвитку мови, 6—11 р. — для розвитку навичок прийняття рішення, 11—16 р. — для розвитку абстрактного мислення і т. д.). Пропустивши цей термін, відповідну властивість сформувати в інший час буде набагато складніше, а то і зовсім неможливо. Причини сензитивності — нерівномірність дозрівання мозку та нервової системи, а також те, що деякі властивості особистості можуть розвиватися лише на підґрунті вже сформованих.

Психічний розвиток особистості не обмежений якимось певним проміжком часу, тільки тими чи іншими періодами. Він відбувається на всіх етапах життєвого шляху людини. При цьому кожний етап, поряд із загальними закономірностями розвитку характеризується також особливим та специфічним лише для нього. З цієї точки зору період зрілості не може розглядатися як деякий кінцевий пункт, до якого спрямовано розвиток та яким він закінчується.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ВІКОВИХ ПЕРІОДІВ

№ п/п	Вік	Протиріччя	Соціальна ситуація	Провідна діяльність	Новоутворення
1	Новонародженість (0—3 міс.)	Дитина народжується з біологічними потребами, але самостійно їх задовольнити не може	Повна фізична та психічна залежність від дорослого	—	Комплекс поживлення — це емоційно-рухова реакція дитини на появу дорослого
2	Немовля (3 міс.—1 рік)	У дитини є певні потреби, які вона не може самостійно задовольнити	Розвиток системи «дитина — суспільний дорослий»	Емоційне спілкування	1. Мова 2. Емоційне відчуття власного тіла 3. Розвиток потреб і мотивів
3	Раннє дитинство (1—3 рр.)	Дитина відкриває предметний світ, але самостійно не може досягнути функції предметів	Спілкування з дорослим відносно функцій та дій з предметами	Предметна маніпулятивна діяльність	1. Мова 2. Наочно-дійове мислення 3. Прагнення до самостійності (Я сам)
4	Дошкільний вік (3—6, 7 рр.)	Дитина віділила себе з предметного світу, побачила нетотожність з дорослим. Виникає необхідність в освоєнні соціального середовища, але не має можливості	Подальший розвиток системи «дитина— суспільний дорослий». Осягнення світу дорослих відносин	Рольова гра	1. Емоційне оформлення соціальних потреб, мотивів 2. Розвиток образного мислення, уяви 3. Формування довільної поведінки 4. Формування моралі

№ п/п	Вік	Протиріччя	Соціальна ситуація	Провідна діяльність	Новоутворення
5	Молодший вік (6, 7—11 pp.)	Виникає потреба в знаннях, але в дітей не сформовані способи пізнання оточуючого світу	1. Дитина — вчитель 2. Стосунки в дитячому колективі 3. Стосунки з батьками	Навчальна діяльність	1. Внутрішній план дій 2. Рефлексія 3. Розвиток пізнавальних процесів 4. Розвиток довільної поведінки
6	Підлітковий вік (11—15 pp.)	Відчуття самостійності, «почуття дорослості», але психічні можливості підлітка обмежені	1. Стосунки з дорослими (з конфліктами чи без) 2. Стосунки з однолітками	Спілкування	1. Розвиток потреб та мотивів 2. Рефлексія в моральній сфері 3. Почуття дорослості 4. Критичне відношення до дорослих 5. Самооцінка
7	Рання юність (15—17 pp.)	У цьому віці виникає прагнення до узагальненого пізнання світу і себе, але не вистачає життєвого досвіду	Двоїстість соціальної ситуації: самостійність, отримання громадянських прав — залежність від дорослих	Професійне самовизначення	1. Узагальнене уявлення про «Я» 2. Моральна сфера 3. Професійне самовизначення 4. Розвиток інтимно-особистісної сфери 5. Теоретична форма мислення

Чим більш зрілою психологічно та соціально є особистість, тим більше зростають її можливості у подальшому розвитку. Період особистісної зрілості відкриває якісно нові можливості становлення людини. З цієї позиції цікаво розглянути **розвиток особистості протягом життя**. Ця концепція представлена **епігенетичною теорією Еріксона**. **Сутність епігенетичної теорії відображається в принципі: «Все, що росте, має загальний план»**. Виходячи з цього загального плану, розвиваються окремі частини. Кожна з них має найбільш сприятливий період для переважного розвитку. Так відбувається доти, доки всі частини, що розвинулися, не сформулюють функціональне ціле.

Розвиток особистості, за Еріксоном, — це закономірна зміна етапів, на кожному з яких відбувається **якісне перетворення внутрішнього світу, відношень та поведінки людини**, в результаті чого вона як особистість отримує щось нове, характерне саме для даного етапу розвитку. Новоутворення особистості виникають не на порожньому місці, їхня поява на певному етапі підготовлена всім процесом попереднього розвитку особистості. Нове в ній може виникнути та закріпитися лише тоді, коли в минулому для нього вже були утворені відповідні психологічні та поведінкові умови. **Послідовність стадій** психічного розвитку особистості, за Еріксоном, — це **результат біологічного дозрівання, але зміст розвитку визначається тим, що очікує від людини сім'я, суспільство**. За Еріксоном, будь-яка людина проходить виділені стадії, до якої б культури вона не належала, все залежить лише від тривалості її життя.

Еріксон виділяє вісім стадій розвитку. Перехід від однієї стадії до іншої характеризується кризами. Криза — «як поворотний пункт», «момент вибору між прогресом та регресом, інтеграцією та затримкою». Цей вибір між двома полярними відношеннями до світу, до себе закріплюється в певних властивостях та якостях особистості.

I стадія (від народження до 1 року). На цій стадії **формується базова довіра до людей, почуття безпеки існування у світі, на противагу почуттю недовіри до людей, відчуття загрози, що йде від світу**. Ознаки соціальної довіри у немовляти проявляються у легкому годуванні, глибокому сні, нормальній роботі кишечника. До перших соціальних досягнень відноситься готовність дитини дозволити матері зникнути з поля зору без надмірної тривоги чи гніву, бо її існування стало внутрішньою впевненістю, а її появу можна передбачити. Саме ця постійність, неперервність та тотож-

ність життєвого досвіду формує у маленької дитини початкове почуття власної ідентичності. Дуже велику роль відіграє матір на цій стадії, її любов, бажання та вміння задовольнити потреби дитини.

II стадія (від року до 3 років). Ця стадія характеризується *формуванням та відстоюванням дитиною своєї автономії та незалежності* на протигагу сумнівів у собі та почуття сорому. Боротьба почуття незалежності, самостійності, впевненості у собі проти сорому та сумніву приводить до встановлення співвідношення між здатністю співпрацювати з іншими людьми і наполегливістю та її обмеженнями. У кінці стадії виникає стійка рівновага між цими протилежностями. Вона буде позитивною, якщо батьки та близькі не будуть занадто керувати дитиною, гіперопікати, придушувати її прагнення до автономії. Із відчуття самоконтролю при збереженні позитивної самооцінки виникає стійке почуття доброзичливості та гордості, із почуття втрати самоконтролю і стороннього зовнішнього контролю з'являється стійка схильність до сумніву в собі та сорому.

III стадія (від 3-х до 6 років). На цій стадії при нормальній лінії розвитку *формується ініціативність, активність* і в той же час *переживання почуття вини та моральної відповідальності за свої бажання*. Дитина жадібно та активно пізнає оточуючий світ, через гру дитина проникає у світ дорослих відносин. На цьому етапі відбувається усвідомлення своєї статевої приналежності. Прагнення зайняти місце батька (матері) у відносинах з батьками протилежної статі.

IV стадія (від 6 до 11 років). Ця стадія характеризується включенням дитини у нові соціальні зв'язки — вступом у школу. *Формується любов до праці та вміння поводитися із знаряддями праці або почуття неспроможності, неповноцінності, нездатності, заздрості до інших дітей*. Якщо за сприятливих умов значимість батьків для дитини відходить на другий план, то за появи почуття власної неадекватності вимогам школи сім'я знову стає притулком для дитини.

V стадія (від 11 до 20 років). У підлітковому та юнацькому віці з'являється *почуття цілісного усвідомлення себе та свого місця в житті, відбувається самовизначення, вибір професії, особистість окреслює свій життєвий шлях, формується «я» ідентичність, яка включає відчуття стійкості та неперервності власного «Я», незважаючи на ті зміни, які відбуваються з нею у процесі її росту та розвитку. Негативний полюс — непевність у розумінні власного «Я» («дифузна ідентичність»), яка проявляється у регресії до інфанти-*

льного рівня і бажанні якомога довше відтягнути прийняття дорослого статусу, стійкому почутті тривоги та ізоляції, постійному очікуванні чогось такого, що зможе змінити життя, страхові перед особистим спілкуванням, презирстві до визначених суспільних ролей, ірраціональному віддаванні переваги всьому іноземному («добре там, де нас немає»).

Наступні 3 стадії характеризують життєвий шлях дорослої людини.

VI стадія (від 20 до 40—45 років). Для неї характерно встановлення дружніх зв'язків, пошук супутника життя, прояв *почуття близькості до людей*, задоволення особистим життям, реалізація в роботі на протизвагу почуттю *відчуженості, самотності*.

VII стадія (від 40—45 до 60 років). Е. Еріксон вважав цю стадію центральною в житті людини. За нормальної лінії розвитку людини характеризується високою продуктивністю праці, піклуванням про майбутнє покоління, *боротьбою творчих сил людини проти застою, стагнації, заскорузлості*.

На останній *VIII стадії* відбувається *інтеграція результатів* всіх попередніх фаз, *формується мудре відношення до життя*, яке зріла особистість сприймає не впадаючи у відчай, не розчаровуючись у прожитому житті, у людях, у собі і *не відчуваючи презирства до життя*, бажання отримати від життя більше, ніж було отримано, паралізуючого страху смерті, яка наближається.

Дана періодизація дає можливість людині зрозуміти себе та знайти співчуття до себе — на протилежність тим поясненням, які люди самі створюють для власних незрозумілих якостей, а саме: «Я поганий», «Я лінивий і недисциплінований», «Я небезпечний» тощо. За Е. Еріксоном, ці труднощі відображають сімейні процеси, котрі ускладнили доступ людини до почуття безпеки, автономії чи задоволення власною ідентифікацією, чи те що доля позбавила дитинство відданого друга чи матері на початковому віковому етапі.

Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии. — М.: МГУ, 1986. — С. 43—59.
2. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — Л.: ЛГУ, 1994. — С. 363—390.
3. Немов Р. С. Психология: В 3 кн.: Учеб. — М.: 1995. — Кн. 2. — С. 15—214.

**Самостійна робота
з теоретичним матеріалом (СРТМ. 5)**

1. Проаналізуйте загальні закономірності психічного розвитку.
2. Спробуйте узагальнити та зобразити концепцію Е. Еріксона за допомогою таблиці, включивши в неї 3 колонки: стадії розвитку, нормальна та аномальна лінії розвитку.
3. Розкрийте сутність теорії Д. Ельконіна.
4. Поясніть психологічний сенс подолання людиною страху смерті наприкінці життя та проаналізуйте, чому це вдається не всім.
5. З розглянутих концепцій розвитку особистості виберіть ту, яка, на Ваш погляд, найбільш точно відображає цей процес. Обґрунтуйте свій вибір.

**Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 5)**

1. Поміж деяких батьків існує думка, що недоліки їхніх дітей, лінощі, неслухняність, упертість, інфантильність, небажання вчитися обумовлені спадковістю. Вкажіть, до якої теорії розвитку відносяться ці погляди. Проаналізуйте, чому така думка поширена серед деяких батьків. Як Ви можете пояснити появу таких недоліків?
2. Мати разом з дитиною, якій 2,5 роки, дивиться фільм-трилер. При цьому жінка переживає страх, напругу, тривогу та проявляє ці почуття зовні: скидається, скрикує, закриває очі тощо. Чи може така поведінка матері вплинути на психічний стан дитини? Викладіть і обґрунтуйте відповідь.
3. Приблизно на 3-му році життя дитина прагне діяти самостійно, часто поводить себе вперто, відмовляється виконувати вимоги дорослих. Укажіть, чим може пояснюватися така поведінка? Як вона характеризує процес розвитку особистості? Аргументуйте Вашу думку стосовно найкращої поведінки батьків в таких ситуаціях.
4. Маленьку Нату пригостили шоколадкою. Дівчинка дає маленький шматочок мамі. «Хороша доня, їж сама», — хвалить мама. Ната пригощає бабусю. Та робить вигляд, що відкусила і жує. «Яка щедра дівчинка!» Ната пригощає тата, але він теж відмовляється: «Я і так знаю, що ти у нас добра». Ната біжить до сестри-школярки і підносить їй до рота невеликий шматок шоколадки. Він зникає

за щоками сестри. Ната в сльози. Дорослі разом починають соромити старшу сестру. Ната перестає плакати і слухає розмову. Визначте, які негативні риси можуть сформуватися у Нати. Проаналізуйте поведінку дорослих по відношенню до Нати та її сестри (за *Б. С. Волковим*).

5. Дівчина, якій 17 років, переконливо заявляє: «Краще бути творцем в маленькій справі, ніж тільки безмовним виконавцем у великій». Про які особливості дівчини говорить дана точка зору. Поясніть, чи є ці особливості типовими для юнацького віку. Обґрунтуйте свою позицію.

6. Багато матерів настільки прив'язані до своїх дітей, що часто беруть їх до себе в ліжко. Для матері це задоволення, вона виправдовує себе тим, що весь день зайнята, дитина боїться залишитися вночі одна, а рядом з нею відчуває себе захищеною, краще спить. Часто матері вважають, що діти занадто швидко ростуть, а щедрі материнські пестощі та піклування відгородять їх від жорстокості дорослого життя і дадуть можливість продовжити дитинство. Проаналізуйте поведінку матерів. Як вплине таке відношення на розвиток особистості дитини?

7. Вік — конкретна, відносно обмежена в часі, ступінь психічного розвитку людини, що характеризується сукупністю фізіологічних та психічних змін. Виділяють 4 часові модальності розвитку людини: хронологічний (паспортний), біологічний (функціональний), соціальний (громадянський), психологічний (психічний). У кожній з цих вікових категорій відображається відповідне їй розуміння часу життя людини як фізичного об'єкта, як біологічного організму, як члена суспільства, як неповторної індивідуальності. Визначте Ваш психологічний вік (Методика Головахи та Паніної). Уявіть все своє життя — минуле, теперішнє, майбутнє. В першому стовпчику вкажіть свій вік та вік, до якого хочете дожити з точністю до 5-ти років. Визначте за 10-бальною шкалою насиченість важливими подіями кожних п'яти років (почуття, переживання, реальні події тощо). Відмітьте ці бали в таблиці хрестиком.

Підрахуйте загальну суму балів, від народження до того віку, до якого збираєтесь дожити ($\sum_{\text{заг}}$). Визначте суму балів від народження до сьогоднішнього віку ($\sum_{\text{мин}}$).

Обчисліть показник суб'єктивної реалізованості Вашого життя (внутрішнє відчуття того, наскільки Ви реалізуєтесь у житті) за формулою:

$$S = \frac{\sum_{\text{мин}}}{\sum_{\text{заг}}}.$$

Якщо S знаходиться в межах 0—3 — низький рівень показника суб'єктивної реалізованості життя; 0,31—0,6 — середній рівень; 0,61—1 — високий рівень. Цей показник пов'язаний із хронологічним віком. Чим молодша людина, тим цей показник звичайно нижче. Приблизно після 40—45 років S наближається до 0,61—1. Проаналізуйте отриманий результат.

Вікові інтервали	Ступінь насиченості важливими подіями (бали)									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) до 5 років										
2) 6—10										
3) 11—15										
4) 16—20										
5) 21—25										
6) 26—30										
7) 31—35										
8) 36—40										
9) 41—45										
10) 46—50										
11) 51—55										
12) 56—60										
13) 61—65										
14) 66—70										
15) 71—75										
16) 76—80										
17) 81—85										
18) 86—90										
19) 91—95										
20) 96—100										
21) 101—105										

Визначіть психологічний вік за формулою: П с. в. = $S \times$ очікувана тривалість життя. Якщо Ваш психологічний вік набагато більше за хронологічний, то можливо Ви надто серйозно ставитесь

до життя, і це заважає Вам повністю відчувати радощі сьогоденного існування. Якщо ж Ваш психологічний вік виявився значно менше за хронологічний, то можливо Ви прагнете відтягнути свою дорослість і ту відповідальність, яка пов'язана зі статусом дорослої людини.

Значення психологічного і хронологічного віку не повинні бути надто далекими один від одного (не більше за 3—4 роки). Якщо в юності більш природно почувати себе дещо старшим, а в похилому віці — молодшим, то в зрілому віці позитивнішим є відповідність психологічного і хронологічного віку.

«Я-КОНЦЕПЦІЯ». СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ

БАЗА ЗНАНЬ

«Я-образ», «Я-концепція», уявлення про себе, пізнання себе, ставлення до себе, відокремлення дитини від зовнішнього світу, ознаки виділення себе та усвідомлення своєї інаковості, негативізм, впертість, норovitість, примхливість, обезцінювання дорослих, протест-бунт, примітивне відчуття власного тіла, взаємодія «дитина — мати», єдність емоційної реакції батьків на поведінку дитини, бажання самостійності, незалежності, «Я сам», ідентифікація дитини з батьками тієї ж статі, відповідальність за себе, інтерналізація стандартів, норм, правил, поняття моралі, роль друга та групи у розширенні почуття власного «Я», самооцінка, «Я-концепція», психологічний захист, тривога, самоповага, дезорганізуючі емоційні переживання, неусвідомлене використання захисту, заперечення, раціоналізація, придушення, витіснення, проекція, ідентифікація, заміщення.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Як людина поводить себе в тій чи іншій ситуації, як вона спілкується, цілі якого рівня ставить перед собою, успішно чи неуспішно займається професійною діяльністю, тобто наскільки вона може пристосуватися до зовнішнього світу, привласнити його здобутки та реалізуватися у цьому світі залежить не тільки від

особливостей відображення дійсності та відношення до навколишнього світу, а у великій мірі від уявлень людини про саму себе.

Уявлення про себе репрезентуються у **«Я-концепцію»**, яка включає не тільки образ своєї зовнішності, фізичних, розумових, моральних особливостей та здібностей (пізнавальний компонент), а й ставлення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості (емоційний компонент). Це ставлення проявляється у системі самооцінок (завищена, занижена, адекватна) і детермінує особливості поведінки (поведінковий аспект).

В основі уявлень про саму себе **лежить здатність людини відокремлювати себе від зовнішнього світу та від продуктів власної життєдіяльності**. Цей процес яскраво проявляється приблизно у 2—3 роки і пов'язаний з тим, що дитина виділяє себе з оточуючого світу, відчуває свою інаковість, нетотожність світу та дорослому. Дитина побачила себе в іншому, побачила себе саму.

Відокремлення себе від зовнішнього світу може проявлятися у симптоматичі кризи 3 років, яка вперше була описана Е. Келер:

1. Негативізм. Це негативна реакція, пов'язана з відношенням одної людини до іншої. Дитина відмовляється взагалі підкорятися певним вимогам дорослих. Негативізм не можна плутати з неслухняністю. Неслухняність проявляється і раніше.

2. Впертість. Це реакція на своє власне рішення. Впертість не треба плутати з наполегливістю. Впертість — дитина добивається виконання своєї вимоги, свого рішення. Виділення себе як особистості і бажання, щоб інші рахувалися з цією особистістю.

3. Норовитість. Носить більш генералізований та менш безособовий характер. Це протест проти порядків, які існують вдома.

4. Примхливість (свавілля). Прагнення до самостійності. Дитина хоче робити щось самостійно. Чимось це нагадує кризу 1 року, але там дитина прагне фізичної самостійності, а тут — самостійність наміру, замислу.

5. Обезцінювання дорослих. «Ти погана, дурна».

6. Протест-бунт, проявляється у частих сварках з батьками (стан війни з оточуючими, постійний конфлікт з ними).

7. В сім'ї з єдиною дитиною зустрічається прагнення до деспотизму. Дитина проявляє деспотичну владу стосовно всіх оточуючих і вишукує для цього безліч способів.

Це усвідомлення себе як особистості виникає не на порожньому місці і базується на більш ранніх відчуттях власного тіла. Становлення усвідомлення себе починається від народження і

здійснюється під впливом вроджених особливостей, ставлень до дитини батьків та значущих близьких (бабуся, дідусь, брат, сестра, друзі) та переживань дитиною цих ставлень.

Умовно виділяють такі етапи у формуванні «Я-концепції»:

1. Від народження до 1 року, цей етап пов'язаний з виникненням відчуття свого тіла та виділенням його з оточуючого світу. Цей процес відбувається у контексті діалогу «мати — дитина» і включає різнобічну взаємодію: візуальну, сенсомоторну, слухову та кінетичну. Дії матері спрямовані на задоволення потреб та підтримання стану дитини. Важливо, щоб мати добре розуміла, чого саме хоче немовля. І не годувала його тоді, коли воно хоче, щоб його погойдали, та не гойдала тоді, коли воно хоче їсти. Також мати повинна бути впевнена у своїх діях, у тому, що вона робить.

Віннікот запитує: «Що бачить дитина, коли дивиться в обличчя матері?» «Звичайно, — припускає він, — те, що бачить дитина, — це вона сама» ... *гордість та щастя, відображаючись на обличчі матері, формують базисне відчуття доброго стану та безпеки.* Ця взаємодія та ментальні враження дитини про межі свого тіла та легкість управління ним (координація очі-руки-рот, перевороти, тощо) приводить до того, що малюк збирає *надійну схему тіла, яка є основою примітивного відчуття себе.* Вона оформлена в більшості у приємні тона і на фундаменті якої дитина буде будувати почуття любові до себе та впевненості у собі.

Уявлення про тіло та цікавість до нього залишаються центральними аспектами переживання «Я» на все життя. Хвороби, медичні та хірургічні втручання, ріст тіла, його зміни — все це викликає ряд свідомих та несвідомих фантазій, хвилювань відносно тіла і може впливати на неадекватність у поведінці. До того ж самооцінка (більш пізні утворення) частково залежить від того, відповідає чи ні усвідомлений образ тіла бажаному образу.

2. Від року до трьох відбуваються такі зміни: малюк починає ходити, розвивається мовлення, дитина усвідомлює себе як об'єктивну істоту (вочевидь, бачучи себе в зеркалі, малюк розуміє, що то є він), може описати свої відчуття.

У цьому віці діти починають *сприймати себе як окрему істоту.* Вони вже мають уявлення про відсутніх зараз вагомих постатей та події. Поява вербальних навичок та здатність сумніватися у намірах та бажаннях дорослих, які відрізняються від бажань самої дитини, приводить спочатку до *конфлікту розвитку,* про який мова йшла вище (криза 3-х років). Дитина змушена знаходити компроміс між *бажанням самостійності та незалежності*

та бажанням приємної міжособової взаємодії з батьками. Незадоволена вимушеними обмеженнями, дитина починає усвідомлювати свою залежність від любові та підтримки матері. Сильна амбівалентність у почуттях приводить дитину до сумнівів відносно можливості інтегрувати «хороші» та «погані» уявлення про себе. Вирішення цієї задачі багато в чому залежить від позиції батьків, яка проявляється як у здатності до співчуття, так і у здатності досить чітко окреслити заборони, вимоги та мінімальні стандарти. Спостерігаючи за емоційними реакціями батьків, дитина визначає, яка поведінка схвалюється, а яка — ні. Коли дитина починає інтерналізувати правила взаємовідносин (вони привласнюються і стають внутрішніми правилами), то вона узагальнює та об'єднує всі ці почуття. Коли у батьків та близьких немає єдності в оцінці тих чи інших дій дитини, коли мама сама поводить себе як вередлива дитина, то це приводить до порушення соціальної адаптації (конфліктів, істерик, маніпулювань, агресивних проявів з боку дитини тощо).

Позиція батьків необхідна для підтримки інтегруючого позитивного почуття власного «Я», яке формується наприкінці даного періоду. Почуття власного «Я» пов'язане з відчуттям себе як окремого та інакового.

3. Протягом наступної стадії (3—6 років) почуття власного «Я» розширюється. Відбувається процес ідентифікації з батьками тієї ж статі. Диференційований по статі та нарцисично оцінений образ тіла служить позитивним джерелом самооцінки. В свою чергу позитивна самооцінка служить основою впевненості в собі, незалежності, самостійності.

У цей період дитина розширює розуміння від *«хто вона»* до *«яка вона»*.

4. Від 6 до 11 років розширення соціального життя вносить істотний вклад у почуття власного «Я». Зміцнюється почуття відповідальності за себе, відбувається подальша інтерналізація правил, норм, стандартів.

Дитина починає розуміти, що хоча б інколи вона може помилятися.

5. Біологічні зміни, нестійкість настрою, ускладнення сімейних та соціальних стосунків, а також нова відповідальність, характерні для наступного періоду, — все це сприяє розвитку почуття власного «Я».

У підлітковому віці нестабільність самооцінки пов'язана з тим, що захоплення або сум і самотність наступають при прийнятті чи нехтуванні другом або референтною групою.

Вдале завершення підліткового та юнацького періодів включає в себе *відношення до тілесних змін, які відбуваються у цьому віці, емоційні переживання; усвідомлення своїх якостей та досвід соціальних відносин*. Все це приводить до формування «Я-концепції». «Я-концепція» — стійка, частково усвідомлена система уявлень людини про себе, яка переживається як неповторна та на основі якої особа будує свою взаємодію із світом, іншими людьми і відноситься до себе. На думку Е. Еріксона, в цей період формується *почуття ідентичності*, яке виражається у відчутті стабільності та неперервності власного «Я», незважаючи на ті зміни, які відбуваються з людиною у процесі її росту та розвитку. При невдалому завершенні цього періоду, за Еріксоном, можна спостерігати «кризу ідентичності», яка проявляється в тому, що не виникає чіткого уявлення про своє «Я», про свою сутність, свої межі. Юнакові важко дати відповідь на питання: «Який він? Що він хоче? Що він може?»

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ «Я»

Система психологічних захистів «Я» захищає не людину, а її внутрішній світ, уявлення про себе, зберігає стабільність компонентів «Я-концепції».

Людина, яка використовує систему захисних психологічних бар'єрів, вирішує одне або два наступні завдання:

1. Уникає чи оволодіває загрожуючим почуттям — тривогою, інколи горем чи іншим дезорганізуючим емоційним переживанням.
2. Зберігає самоповагу, підтримує позитивне почуття власного «Я».

Кожна людина віддає перевагу певним захистам, котрі стають невід'ємною частиною її індивідуального стилю боротьби з труднощами. Це **автоматичне неусвідомлене** використання певного захисту чи набору захистів є результатом складної взаємодії 4-х факторів (за *Н. Мак-Вільямс*):

- вродженого темпераменту;
- природи стресів, пережитих у ранньому дитинстві;
- захистів, взірцем яких (а інколи і свідомими вчителями) були батьки чи інші значущі постаті;
- наслідків, які були засвоєні на основі власного досвіду використання окремих захистів (теорія навчання називає це ефектом підкріплення; психодинамічний підхід — несвідомим вибором людиною улюблених способів подолання труднощів).

З метою подолання відчуття тривоги чи загрози власному «Я» людина використовує психологічні захисти. Якщо вони спотворюють та деформують сприйняття реальності, то ми маємо справу з низькоадаптивними захистами, які, хоча і дають можливість людині досягти душевного спокою в таких ситуаціях, в той же час призводять до неадекватного відображення дійсності. Адекватне розуміння реальності було би катастрофічним для даної особистості, воно тільки посилює б тривогу та дезорганізує її. Наприклад, примітивна ідеалізація іншої людини необхідна їй для того, щоби подолати внутрішній страх за рахунок впевненості в тому, що хтось, до кого прив'язана така людина з низькоадаптивними захистами, всемогутній, нескінченно прихильний і зможе забезпечити їй безпеку.

До низькоадаптивних захистів належать: примітивна ізоляція, ідеалізація, знецінення, заперечення, проєкція, інтроєкція, проєктивна ідентифікація.

Так, примітивна ізоляція — це ізоляція від соціальних стосунків, заміщення напруги, яка існує у взаємодії з оточенням, стимуляцією, яка виходить від фантазій (максимальна заміна комп'ютером спілкування з людьми). Заперечення — відмова прийняти існування неприємностей (дружина, яка заперечує, що чоловік, котрий її б'є — небезпечний; наркоман, який запевняє, що не має проблем з наркотиками; жінка, в якій є підозра на рак грудей, уникає лікарів).

Більш ефективний рівень регуляції поведінки та взаємодії особистості з дійсністю забезпечують високоадаптивні захисти, до яких належать раціоналізація, відреагування, витіснення, ідентифікація, заміщення, інтелектуалізація, регресія, знищення зробленого, сублімація, гумор, які дозволяють більш адекватно сприймати реальність та вирішувати проблеми.

Так, витіснення — це мимовільне усунення зі свідомості почуттів, думок, прагнень до дії, які все одно мотивують поведінку (випадання з пам'яті травматичних моментів, тимчасове забування імені знайомого, за яким стоїть, вочевидь, несвідоме негативне ставлення до нього). Регресія — повернення на більш примітивний рівень поведінки та мислення (люди, які «живуть» турботою про власне здоров'я та знаходяться в позиції слабкої людини. Це їх спосіб подолання складних життєвих ситуацій, в яких вони безпорадні та відчують тривогу). Сублімація — соціально прийнятний прояв біологічних імпульсів (сексуальних і агресивних). Це процес, завдяки якому відбувається трансформація цих імпульсів в професійну діяльність, в різні види творчості. З. Фрейд вважав, що наукова діяльність, мистецтво, літературна творчість є засобами зняття певної внутрішньої напруженості, викликані імпульсами.

Зріла особистість спирається переважно на різні варіанти високоадаптивних захистів, які забезпечують більш адекватне сприйняття реальності. Низькоадаптивні захисти характерні для незрілої особистості.

Література

1. Грановская Р. М. Элементы практической психологии. — Л., 1988. — С. 271—293.
2. Добрович А. Б. Воспитателю о психологии и психологии общения. — М., 1987. — С. 83—84.
3. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент. — Ч. 1. — К., 1999. — С. 80—83; 186—210.
4. Психологический словарь / Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. — М., 1996. — С. 343—344; 435—436.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 6)

1. Охарактеризуйте поняття «Я-концепція».
2. Проаналізуйте роль сім'ї на перших III етапах формування «Я-концепції».
3. Проаналізуйте, чи може людина в процесі створення «Я-концепції» орієнтуватися лише на свої суб'єктивні враження.
4. Розкрийте смисл фрази «Полюби себе як ближнього свого».
5. Визначте ознаки, які характеризують «кризу ідентичності».

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 6)

1. 97 студентів оцінювали одне одного і себе відносно наявності негативних рис, таких як заздрість, впертість, неохайність. Багато хто з опитуваних, у кого, за оцінкою їх товаришів, ці риси були дуже виражені, виявили малу проникливість відносно себе. Вони вважали, що перераховані риси їм не характерні і приписували їх іншим. Вкажіть, який психологічний захист діє в цьому випадку. В чому його сутність?

2. Студент «провалився» на екзамені і пояснює це тим, що «питання не відноситься до заданого курсу», бізнесмен не соромиться шахраювати з податками, бо, як він вважає «бюрократи в уряді даремно витратять зароблені тяжкою працею гроші», а також тому, що «всі так роблять». Укажіть, який психологічний захист діє в цих випадках? У чому його сутність та які функції?

3. До 9 класу прийшов новий вчитель, якому відразу вдалося завоювати повагу учнів. Тільки один школяр, що був неформальним лідером, «випробував» вчителя. З цих ситуацій вчитель виходив вдало та гідно. Через деякий час, хлопець, не усвідомлюючи мотивів, став одягатися як вчитель, наслідувати його манеру розмови тощо. Вкажіть, який психологічний захист діє в цьому випадку. В чому його сутність?

4. Проаналізуйте, коли «включаються» психологічні механізми захисту. Виберіть будь-які два захисти, проаналізуйте їх дію у Вашому житті.

5. Візьміть аркуш паперу та напишіть на ньому в стовпчик цифри від 1 до 15 і п'ятнадцять разів дайте письмово відповідь на питання: «Хто я». Напишіть 15 різних відповідей, які Ви нібито даєте самому собі. Пишіть їх в тому порядку, в якому вони спадають Вам на думку.

Проаналізуйте власний список. Відповіді можуть включати в себе як об'єктивні, так і суб'єктивні характеристики. Об'єктивні — це віднесення себе до певної групи, визначення статусу, суспільних ролей, функцій. Суб'єктивні — це характеристики, які пов'язані з рисами, якостями, станами особистості.

Прикладами першої категорії є характеристики себе, як «студент», «дівчина», «дружина», «православний», «вивчаючий економіку» тощо. Прикладами суб'єктивних категорій є такі, як «добрий», «втомлений», «дуже добрий чоловік», «спокійний», «розумний студент», «лінивий» тощо. Яких характеристик у Вас представлено більше? Які з них Ви поставили на перше місце? Які — на останнє? Які для Вас є більш значимими? Що Вас задовольняє з того, що Ви написали? Що Ви хотіли б змінити?

6. Самооцінка є центральною характеристикою емоційного компонента «Я-концепції». Находження кількісного виразу рівня самооцінки є важливою умовою усвідомлення своїх особливостей. Визначити рівень самооцінки можливо за допомогою методу вибору слів, які характеризують уявлення людини про те, які риси вона хотіла б мати і дійсно має (позитивні та негативні).

Інструкція. Із запропонованого списку рис характеру виберіть та запишіть в зошиті ліворуч ті риси, які Ви вважаєте позитивними, а праворуч — негативними. Потім, у лівому стовпчику

позитивних рис, знаком «+» позначте ті риси, які притаманні Вам. Аналогічну дію зробіть у правому стовпчику.

СПИСОК ЯКОСТЕЙ

Делікатність, ініціативність, принциповість, довірливість, непрактичність, лукавність, нещирість, наполегливість, уважність, пихатість, безжалісність, беззахисність, самовідданість, запальність, гордість, ніжність, допитливість, мрійливість, образливість, злопам'ятність, снобізм, альтруїзм, дотепність, хитрість, егоїстичність, привітність, самостійність, самовпевненість, вразливість, безкорисливість, витриманість, гуманність, щирість, відкритість, великодушність, розсудливість, вдячність, безстрашність, жорстокість, бурчливість, соромливість, вірність, неухажність, розважливість, горячкуватість, дисциплінованість, винахідливість, пасивність, впертість, скромність, організованість, практичність, настирність, раціональність, замкнутість, емоційність, самолюбивість, люб'язність, зарозумілість, самовладання, улещуваність, наївність, жадність, безтурботність, невразливість, лінь, жорсткість, байдужість.

ОБРОБКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

1. Визначити загальну кількість позитивних якостей у лівому стовпчику.

2. Знайти суму позитивних якостей, які характерні Вам.

3. По аналогії, треба визначити загальну кількість негативних рис.

4. Знайти суму негативних рис, які характерні Вам.

5. За формулою $K = \frac{m}{n}$ вирахуємо коефіцієнт самооцінки з позитивних та негативних рис,

де m — позитивні (негативні) якості, які людина відмічає у себе;
 n — загальна кількість виділених позитивних (негативних) якостей.

Самооцінка позитивних та негативних рис

0,76—1	0—0,25	неадекватно завищена
0,51—0,75	0,26—0,49	адекватна з тенденцією до завищення
0,5	0,5	адекватна
0,26—0,49	0,51—0,75	адекватна з тенденцією до заниження
0—0,25	0,76—1	неадекватно занижена

Якщо коефіцієнт з позитивних якостей близький до одиниці ($k_1 - 1$), то це говорить про переоцінку та некритичне оцінювання себе.

Коефіцієнт по негативних якостях близький до одиниці ($k_2 - 1$) говорить про недооцінку своєї особистості, тривожності тощо.

6. Визначивши рівень самооцінки, охарактеризуйте його та проаналізуйте вплив самооцінки на Вашу поведінку.

7. Спробуйте визначити властивості Вашої особистості, які Ви хотіли б змінити. Це можуть бути:

- лінькуватість;
- інерція;
- пасивність;
- непевність у собі;
- тривога;
- страх;
- залежність від громадської думки;
- агресивність у спілкуванні;
- надмірна імпульсивність тощо.

Склавши власний список таких властивостей, підберіть та запишіть до кожного з понять антонім.

Займіться аутотренінгом: щоденно, перебуваючи у спокійному розслабленому стані, повторюйте вголос наступні фрази: «Я хочу бути ...». Через тиждень змініть фразу на: «Я буду ...». Ще через тиждень завершіть цей цикл виразом «Я є ...» (називаючи ті якості, які Ви хотіли б мати). Через деякий час спробуйте написати «прощального» листа самому собі, тому, яким Ви були раніше. Проаналізуйте ефективність таких вправ.

ОСОБИСТІТЬ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

БАЗА ЗНАНЬ

Особистість, діяльність, активність, поведінка, вчинок, феномен, інтеріоризація, екстеріоризація, основні види діяльності: гра, навчання, праця, спілкування; типи діяльності, репродуктивна діяльність, продуктивна (за алгоритмом) діяльність, творча діяльність, дія, організаційно-психологічна структура діяльності: суб'єкт, ціль, мотив, процес, предмет, результат, продукт, засоби суб'єкта (уміння, навички, знання і звички).

КОРОТКІ ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

Діяльність — одна із основних категорій психологічної науки. Діяльність визначається як специфічна форма активного ставлення людини до навколишнього світу, змістом якого є доцільна зміна і перетворення світу на основі освоєння і розвитку культури.

У діяльності людина створює предмети матеріальної та духовної культури, перевітлює свої здібності, зберігає та вдосконалює природу, будує суспільство, створює те, що без її активності не існувало б в природі.

Проблема діяльності органічно пов'язана з проблемою особистості та свідомості. Особистість і формується і проявляється в її діяльності. Діяльність — це процес взаємодії людини зі світом, але процес не пасивний, а активний, свідомо регульований, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникає внаслідок прояву певної потреби.

Людська діяльність — це не «сума» дій, а складне динамічне утворення, має складну організаційну психологічну структуру (за В. А. Козаковим):

— організаційна група включає такі елементи: суб'єкт, процес, предмет, умови і продукт діяльності;

— соціально-психологічна група включає елементи: ціль, мотив, спосіб, результат.

Компоненти структури індивідуальної діяльності мають певні взаємозв'язки та взаємовідношення. Діяльність характеризується певною циклічністю і неперервністю взаємопов'язаних елементів. Це характерні особливості взаємозв'язків та відношень, наприклад:

- співвідношення «ціль — мотив» — від певного розуміння цілі, не підкріпленого бажання її досягти, або і розуміння, і бажання її досягти;

- інваріантність щодо суб'єктів діяльності, де «продукти діяльності» одних суб'єктів будуть «предметом» діяльності інших, але всіх суб'єктів об'єднують їхні засоби (досвід): знання, навички, вміння та такі елементи, як ціль, мотив, процес, предмет, результат;

- виділення в структурі діяльності такого компонента, як «психічний результат» дає можливість говорити про «приріст» суб'єкта діяльності, що в свою чергу визначає рівень творчої діяльності; де «приріст» досвіду великий, там і відповідний рівень «кваліфікації» творчої діяльності, а де — мінімальний, там діяльність стає тягарем, нудною, рутинною, бо досвід суб'єкта не збагатився ані знаннями, ані навичками, ані вміннями.

Діяльність не можлива без людської активності та доцільності. Людська активність має усвідомлений характер (свідома організація і саморегуляція діяльності та поведінки, що спрямовується на подолання перешкод у досягненні мети). Це приводить до суттєвої ознаки діяльності — її усвідомленого і цілеспрямованого характеру.

Діяльність людини є різноманітною, тому потрібно розрізняти:

I. Види діяльності, які забезпечують існування та формування людини як особистості; до основних видів діяльності належать:

1. **Гра** — це діяльність в умовних ситуаціях, що спрямовується на відтворення в доступній формі праці і навчання, є процесом соціалізації дитини, підготовкою її до майбутнього дорослого життя. Дослідження показують, що у дитини гра є формою реалізації її активності, формою її життєдіяльності. Ігрові дії дітей розвиваються на базі людських форм практичної поведінки, що засвоюються у спілкуванні з дорослими і під керівництвом дорослих.

Паралельно з предметами-зброями дитина стикається у своїй практиці з іграшками. Дорослі вчать дітей, як користуватися іграшками. Але само ставлення до іграшки як до зображення «справжньої речі» з'являється у дитини завдяки введенню в ігрову діяльність слова. До середини третього року життя у дитини виникає протиставлення своїх дій чужим, вирізняється «Я».

Виникають **рольові ігри**. У рольовій грі дитина відтворює спостережені нею суспільні функції дорослих, поведінку дорослих як особистостей. Здебільшого це сюжети на побутові теми («мама», «вихователька», «водій», «пілот»). Потім виникають сюжети на громадсько-політичні теми («війна», «парламент»).

На наступному етапі — **ігор за правилами** — риси поведінки дітей отримують свій подальший розвиток. Дії дітей регулюються правилами, вимогами, заборонами і т. ін. На цьому етапі гра за психологічною структурою наближається до праці (метою вже є результат) і до учіння (метою є освоєння правил гри).

Таким чином ігрова діяльність для дітей є процесом соціалізації індивіда, підготовки його до майбутнього дорослого життя, входження у соціальні ролі, оволодіння соціальним досвідом людства.

У житті дорослих ігри виступають зброями спілкування, зняття напруження, розрядки. Деякі форми ігрової діяльності набувають характеру ритуалів, навчально-тренувальних занять, спортивних змагань. Наприклад, у ділових іграх дорослі відшліфовують певні вміння і навички, скажімо, в технологічному чи організаційному управлінні.

2. **Навчання** — це діяльність, спрямована на засвоєння знань, вироблення навичок, вмінь, звичок.

Процес навчання розглядається як спеціальна форма передавання і засвоєння суспільно-історичного досвіду. Це діяльність, яка криє в собі два протилежні, але єдині та внутрішньо зв'язані моменти навчання — викладання та учіння.

Викладання та учіння являють два аспекти того самого процесу і нерозривно пов'язані між собою. Це означає, що процес навчання фактично роздвоюється, розпадається на дві діяльності, які є одночасно діючими актами, аспектами чи складовими частинами його.

Викладання — цілеспрямований вид діяльності, здійснюваний педагогом, організатором педагогічного процесу. Викладання є активним процесом, бо в його здійсненні намагаються не лише передати учневі (студентові) певні знання, а й розвивати у нього прагнення і вміння самостійно, без учителя, набувати нових знань, досвіду.

Учіння — цілеспрямоване засвоєння знань, умінь, навичок, соціального досвіду з метою наступного використання їх у практичному житті. Учіння є однією зі складових педагогічного процесу, що охоплює діяльність учня (студента) під керівництвом учителя (викладача). Конкретно учіння виступає у формі інтелектуальних дій учня (читання літератури, слухання і засвоєння того, що викладає вчитель, розв'язання різних навчальних завдань тощо), а також у формі фізичних дій (лабораторні роботи, уроки праці, робота в майстернях, на пришкольній ділянці, посильна праця під час проходження виробничої практики). Кінцевою метою учіння є міцне засвоєння знань, вироблення практичних умінь, доведення навичок до автоматизму їх виконання.

3. **Праця** — цілеспрямована діяльність людини на перетворення і освоєння природних і соціальних сил з метою задоволення потреб, внаслідок якої створюються матеріальні і духовні цінності, формується сама людина. Процес праці складається з трудової діяльності: предмета праці (над чим працюють) і знарядь праці (чим працюють). Під час праці люди вступають у відносини — виробничі і міжособистісні. У праці людина самостверджується, реалізує свій фізичний, духовний, соціальний потенціал.

Працю у психології розглядають як репродуктивну, продуктивну та творчу під кутом зору психологічних механізмів і досягнутих матеріальних чи ідеальних результатів.

За репродуктивної праці не створюється нічого нового, а відтворюється в кількісному вимірі вже відоме.

Продуктивна праця (праця за алгоритмом) як у психологічному плані, так і за результатами діяльності передбачає під час відтворення вже відомого внесення елементів новизни, тобто вищій ступінь мислення та якісніший результат.

Творча праця — це створення нового, яке суттєво відрізняється від уже відомого або є таким, якого ще не існувало взагалі.

Прикладами творчої праці може бути праця винахідників, учених, художників, педагогів, письменників, архітекторів, раціоналізаторів.

4. **Спілкування** — це діяльність, яка полягає в обміні інформацією між людьми, в результаті якої створюється продукт (психічний). Наприклад, діяльність педагога, лектора, актора, екскурсовода та інших. Головна особливість діяльності спілкування — те, що вона наявна у будь-якому основному виді діяльності, бо ані гра, ані навчання, ані праця не можуть реалізовуватись без обміну інформацією.

Головними компонентами засобів суб'єкта діяльності є його вміння, навички, знання щодо сфери діяльності та звички.

II. **Типи діяльності:** будуються за ознаками суспільних відносин, потреб, предметів (рис. 10).

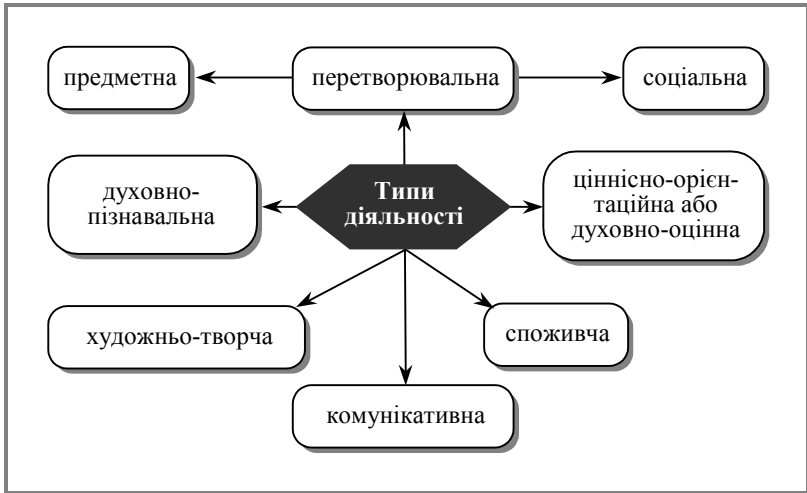

Рис. 10. Предметно-процесуальні типи діяльності
(за В. А. Козаковим)

Значення діяльності для людини надзвичайно важливе: психіка проявляється в діяльності та формується протягом життя. Про спрямованість особистості (її нахили, потреби, інтереси, ідеали, переконання) дізнаються, аналізуючи її діяльність. Про суть особистості, її характер дізнаються з характеру діяльності цієї особистості. Людина може проявити в діяльності пасивність, активність, байдужість, або абсолютну бездіяльність, навіть асоціальну поведінку.

Якщо суспільство зацікавлене в формуванні соціально активної особистості, воно повинно подбати про організацію відповідної діяльності. Масове безробіття в умовах нинішнього соціально-економічного розвитку породжує асоціальні форми діяльності, в тому числі і злочинну діяльність.

Жодний тип діяльності не реалізується в чистому вигляді, бо в кожному є і пізнання, навчання, спілкування, гра. Але кожний вид діяльності має загальну організаційно-психологічну структуру.

У процесі розвитку особистості та ускладнення діяльності в онтогенезі структура її теж змінюється. Самостійна раніше діяльність може перетворюватися в дію та набувати характеру структурного елементу більш складної діяльності. І навпаки, окремі дії можуть перетворюватися у самостійну діяльність. Наприклад, обчислення при розв'язанні різних задач — в діяльність оператора обчислювальних машин.

Різні типи діяльності можуть здійснюватися **різними способами**. Способи виконання дій, які складають певний вид діяльності, називаються **засобами дій**. Кожна дія складається із системи рухів, або **операцій**, підпорядкованих певній задачі, яку потрібно виконати в конкретних умовах. Усі дії, які спрямовані на перетворення стану або властивості предметів зовнішнього світу, називаються **предметними**. Всі вони складаються із певних рухів.

Аналіз численних предметних дій показує, що всі вони здебільшого складаються із трьох відносно простих рухів: *взяти (підняти), перемістити, опустити*.

Крім того, в психології прийнято виокремлювати ще й інші види рухів: *мовленнєві, соматичні, виразні, психомоторні*. У всіх випадках необхідні координація рухів та погодженість їх одне з одним.

Різноманітні дії людини, які виконуються у внутрішньому плані свідомості, називаються **розумовими діями**. Кожна розумова дія обов'язково включає моторні рухові компоненти.

Розумова діяльність людини розподіляється на:

- 1) **перцептивну**, за допомогою якої формується цілісний образ сприйняття предметів чи явищ;
- 2) **мнемічну**, за допомогою якої здійснюється запам'ятовування, утримання та згадування якогось матеріалу;
- 3) **інтелектуальну**, за допомогою якої здійснюється вирішення інтелектуальних проблем;
- 4) **імажитивну** (від *image* — образ), за допомогою якої здійснюється творчий процес.

Кожна діяльність включає в себе як внутрішній, так і зовнішній компоненти. За своїм походженням внутрішня (психічна) діяльність похідна від зовнішньої (предметної). Спершу здійснюються предметні дії і лише потім, коли накопичується досвід, людина набуває здатність здійснювати ті ж дії в думці (**інтеріоризація**). Однак потім внутрішні дії (в думці) спрямовуються на перетворення предметної дійсності, підлягають зворотному перетворенню (**екстеріоризація**).

Окремі дії можуть виконуватися на різному рівні свідомості. Спочатку певні дії потребують детальної свідомої регуляції, а потім починають виконуватися за все меншої участі свідомості, що призводить до **формування навичок**.

Уміння — це здатність успішно виконувати дії, які відповідають цілям і умовам діяльності. Уміння завжди спираються на знання. Знання, уміння, навички, набуті людиною, впливають на формування нових навичок та умінь. **Знання** відображають зв'язок між пізнавальною і практичною діяльністю людини, виявляються у поняттях, судженнях, умовиводах. **Звичка** — це дія, виконання якої стало потребою для людини. Таким чином, головними компонентами засобів суб'єкта є вміння, навички, знання, звички.

Своїми реальними діями особистість виділяє себе із оточуючого світу. Об'єктивні зовнішні зміни взаємовідносин людини з оточенням через її реальні дії, відбиваючись в її свідомості, змінюють і внутрішній стан людини, перебудовують її свідомість, ставлення до інших людей і до самої себе, що відображається в досвіді людини, проявляючись у самовідчутті своїх психічних особливостей.

Література

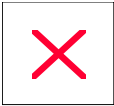
1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Информ.-метод. материалы к курсу «Общ. психология»: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 83—96.

2. Климов Е. А. Основы психологии: Учеб. для вузов. — М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997. — С. 196—206.

3. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент: Підруч.: У 2-х ч. — Ч. 1. Психология суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 13—26, 80—83.

4. Лозниця В. С. Психология і педагогіка: Основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: Екс Об, 2000. — С. 24—33.

5. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — С. 145—162.

**Самостійна робота
з теоретичним матеріалом (СРТМ. 7)**

1. Поясніть, яку роль відіграє гра в діяльності людини і чи потрібні дорослим ігри.
2. Назвіть критерії результативної діяльності.
3. Поясніть, який вид чи тип діяльності найбільшою мірою впливає на пізнання людиною світу, її самореалізацію та вдосконалення.
4. Вкажіть, у чому полягає досвід особистості і як він впливає на результативність діяльності?
5. Обґрунтуйте, як співвідносяться зовнішня та внутрішня (психічна) діяльність? У чому полягає суть інтеріоризації та екстеріоризації, наведіть приклади.
6. Проаналізуйте, що таке репродуктивна, творча праця, праця за алгоритмом.

**Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 7)**

1. Обґрунтуйте, як впливають індивідуально-психологічні властивості особистості на процес та результат діяльності (на прикладі професії економіста чи тієї професії, якою Ви займаєтесь):
 - а) заповніть таблицю:

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАЛЕЖНО
ВІД ТИПУ ТЕМПЕРАМЕНТУ СУБ'ЄКТА ДІЯЛЬНОСТІ**

Характеристика професії: назва, умови, функції	Характеристика типу темпераменту, який найкраще відповідає вимогам професії
1. _____.	1. _____.
_____.	2. _____.
_____.	_____.

- б) проаналізуйте, як сприяють знання темпераменту професійній реалізації особистості.
2. У наведених прикладах вкажіть, де виконується «дія», а де «діяльність»:
 - а) студент відмітив назви видань в своєму записнику;

б) економіст проаналізував ефективність діяльності підприємства за I кв. поточного року.

Проаналізуйте, в чому відмінність понять.

3. У будь-якій сфері життєдіяльності особистість несе відповідальність, але рівні сформованості певної локалізації контролю у всіх різні.

За допомогою тесту РСК Дж. Роттера:

а) визначіть рівень сформованості власного локусу контролю у будь-якій сфері життєдіяльності за 7 шкалами інтернальності та власний профіль рівня суб'єктивного контролю;

б) проаналізуйте, як впливає на вашу діяльність (або майбутню професійну діяльність) виявлений РСК.

Інструкція. За методикою РСК Дж. Роттера можна визначити ступінь інтернальності-екстернальності, відповівши на 44 питання-ствердження: знаком «+», якщо Ви згодні з даним ствердженням, знаком «-», якщо не згодні.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. Продвижение по службе больше зависит от удачного стечения обстоятельств, чем от способностей и усилий человека.

2. Большинство разводов происходит из-за того, что люди не захотели приспособиться друг к другу.

3. Болезнь — дело случая: если уж суждено заболеть, то ничего не поделаешь.

4. Люди оказываются одинокими из-за того, что сами не проявляют интерес и дружелюбие к окружающим.

5. Осуществление моих желаний часто зависит от везения.

6. Бесплезно предпринимать усилия для того, чтобы завоевать симпатию других людей.

7. Внешние обстоятельства — родители и благосостояние — влияют на семейное счастье не меньше, чем отношения супругов.

8. Я часто чувствую, что мало влияю на то, что происходит со мной.

9. Как правило, руководство оказывается более эффективным, когда полностью контролирует действия подчиненных, а не полагается на их самостоятельность.

10. Мои отметки в школе зависели от случайных обстоятельств (например, настроения учителя) больше, чем от моих собственных усилий.

11. Когда я строю планы, то я, в общем, верю, что, смогу их осуществить.

12. То, что многим людям кажется удачей или везением, на самом деле является результатом долгих целенаправленных усилий.

13. Думаю, что правильный образ жизни может больше помочь здоровью, чем врачи и лекарства.

14. Если люди не подходят друг другу, то как бы они ни старались наладить совместную жизнь, они все равно не смогут это сделать.

15. То хорошее, что я делаю, обычно бывает по достоинству оценено другими.

16. Дети вырастают такими, какими их воспитывают родители.

17. Думаю, что случай или судьба не играют важной роли в моей жизни.

18. Я стараюсь не планировать далеко вперед, потому что многое зависит от того, как сложатся обстоятельства.

19. Мои отметки в школе больше всего зависели от моих усилий и степени подготовленности.

20. В семейных конфликтах я чаще чувствую вину за собой, чем за противоположной стороной.

21. Жизнь большинства людей зависит от стечения обстоятельств.

22. Я предпочитаю такое руководство, при котором можно самостоятельно определять, что и как делать.

23. Думаю, что мой образ жизни ни в коей мере не является причиной моих болезней.

24. Как правило, именно неудачное стечение обстоятельств мешает людям добиться успеха в своем деле.

25. В конце концов, за плохое управление организацией ответственны сами люди, которые в ней работают.

26. Я часто чувствую, что ничего нельзя изменить в сложившихся отношениях в семье.

27. Если я очень захочу, то смогу расположить к себе почти любого.

28. На подрастающее поколение влияет так много разных обстоятельств, что усилия родителей по воспитанию часто оказываются бесполезными.

29. То, что со мной случается, это дело моих собственных рук.

30. Человек, который не смог добиться успеха в своей работе, скорее всего не проявил достаточных усилий.

31. Трудно бывает понять, почему руководители поступают именно так, а не иначе.

32. Чаще всего я могу добиться от членов моей семьи того, чего хочу.

33. В неприятностях и неудачах, которые были в моей жизни, чаще всего виноваты другие люди, чем я сам.

34. Ребенка всегда можно уберечь от простуды, если за ним следить и правильно его одевать.

35. В сложных обстоятельствах я предпочитаю подождать, пока проблема не решится сама собой.

36. Успех является результатом упорной работы и мало зависит от случая или везения.

37. Я чувствую, что от меня больше, чем от кого бы то ни было, зависит счастье моей семьи.

38. Мне всегда трудно понять, почему я нравлюсь одним людям и не нравлюсь другим.

39. Я всегда предпочитаю принимать решения и действовать самостоятельно, а не надеяться на помощь других людей или на судьбу.

40. К сожалению, заслуги человека часто остаются непризнанными, несмотря на все его старания.

41. В семейной жизни бывают такие случаи, когда невозможно разрешить проблемы даже при самом сильном желании.

42. Способные люди, не сумевшие реализовать свои способности, должны винить в этом только самих себя.

43. Многие мои успехи обрели возможность только благодаря помощи других людей.

44. Большинство неудач в моей жизни произошло от неумения, незнания или лени и мало зависело от везения или невезения.

До опитувальника прикладаються 7 ключів, які відповідають 7 шкалам.

1. *Шкала загальної інтернальності (Іо)*. Максимальний показник — 44 бали, мінімальний — 0. Високий показник відповідає високому рівню суб'єктивного контролю; такі люди повністю беруть відповідальність за своє життя в цілому.

2. *Шкала інтернальності у сфері досягнень (Ід)*. Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю над всіма подіями в житті, низький показник говорить про те, що людина пов'язує свої успіхи, досягнення із зовнішніми обставинами: везінням, щасливим випадком, допомогою інших людей. Максимальний показник — 12 балів, мінімальний — 0.

3. *Шкала інтернальності у сфері невдач (Ін)*. Високий показник говорить про те, що людина повністю бере на себе відповіда-

льність за свої неуспіхи, різні неприємності, невдачі; максимальний показник — 12 балів, мінімальний — 0.

4. *Шкала інтернальності в сімейних стосунках* (Ис). Високий показник говорить про те, що людина вважає тільки себе відповідальною за все, що відбувається в сімейних стосунках; максимальний показник — 10 балів, мінімальний — 0.

5. *Шкала інтернальності у сфері виробничих відносин* (Ип). Високий показник говорить про відповідальність особистості в сфері виробничих стосунків, а низький — про те, що людина віддає перевагу зовнішнім обставинам; максимальний показник — 8 балів, мінімальний — 0.

6. *Шкала інтернальності у сфері міжособистісних стосунків* (Им). Високий показник показує відповідальність за свої стосунки з людьми, низький — навпаки, показує, що людина не несе відповідальності за свої дії в міжособистісних стосунках; максимальний — 4 бали, мінімальний — 0.

7. *Шкала інтернальності у сфері здоров'я та хвороб* (Из). Високий показник говорить про те, що особистість вважає себе відповідальною за своє здоров'я і навпаки, низький показник говорить про те, що людина вважає інших, особливо лікарів, відповідальними за її здоров'я; максимальний показник — 4 бали, мінімальний — 0.

КЛЮЧІ ДО ОБРОБКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ОПИТУВАЛЬНИКА РСК

Ио: «+» 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44

«-» 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 31, 33, 35, 38, 40, 41, 43

Ид: «+» 12, 15, 27, 32, 36, 37

«-» 1, 5, 6, 14, 26, 43

Ис: «+» 2, 16, 20, 32, 37

«-» 7, 14, 26, 28, 41

Ип: «+» 19, 22, 25, 42

«-» 1, 9, 10, 30

Им: «+» 4, 27

«-» 6, 38

Из: «+» 13, 34

«-» 3, 23

4. Дайте характеристику елементів організаційно-психологічної структури діяльності, наведіть схему та аналіз її щодо конкретної професії або діяльності, якою Ви займаєтесь.

5. Відшукайте в наведених прикладах прояви діяльності: встановіть їх види і типи, відповіді обґрунтуйте:

1) Верстат з числовим програмним управлінням накручує ступінчатий вал і подає готову продукцію на транспортно-накопичувальний пристрій.

2) Бухгалтер веде облік фінансових документів.

3) З самого ранку ле рясний дощ.

4) Майстер гнучких виробничих систем шукає причини розладження транспортно-накопичувального пристрою.

5) Людина стрепенулась від раптового, неочікуваного звуку.

6) Увімкнутий телевізор транслює концерт симфонічного оркестру.

7) Учень уважно стежить за хімічною реакцією в колбі, яка висить на лабораторному штативі.

6. Велике значення для формування всіх типів умінь і навичок мають *вправи*. Завдяки їм здійснюється автоматизація навичок, вдосконалення вмінь, діяльності в цілому.

На прикладі професій економіста та викладача економічних дисциплін проілюструйте, які вміння і навички можуть втратити суб'єкти діяльності без систематичних вправ.

МІЖСОБИСТІСНІ СТОСУНКИ. СПІЛКУВАННЯ

БАЗА ЗНАНЬ

Міжособистісні стосунки, спілкування, заходи спілкування, комунікація, модель комунікативного процесу, види спілкування, структура спілкування, функції спілкування, агресивність, дружелюбність, домінування, підлеглість, група, колектив, конфлікт, каузальна атрибуція, стратегія поведінки у конфлікті: настирність, кооперація; тактики поведінки у конфліктній ситуації: уникнення, змагання, пристосування, компроміс, співробітництво; соціальна перцепція, симпатія, емпатія, вербальне спілкування, мова, невербальне спілкування.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Спілкування — це багатоплановий складний процес встановлення контактів між людьми, в результаті якого здійснюється вплив однієї людини на іншу, обмін інформацією та вироблення загальної стратегії взаємодії, сприйняття, розуміння іншої людини. В спілкуванні реалізується потреба в іншій людині.

Спілкування має велике значення в формуванні психіки людини, її розвитку та становлення розумної, культурної поведінки. Через спілкування з психологічно розвинутими людьми, завдяки широким можливостям до навічання, людина формує та здобуває всі свої вищі пізнавальні здібності та якості через активне спілкування з розвинутими особистостями, вона сама стає особистістю.

Відомо, що психіка людини та її розвиток детерміновані способом буття середовища, в якому знаходиться людина. Перетворення індивіда в особистість відбувається завдяки спілкуванню з цим середовищем.

Коли б від народження людина була ізольована від оточення, від спілкування, вона б не сформувалась як культурна, цивілізована особистість, тобто така людина залишилась би на рівні розвитку тварини, напіврослини. Відомі факти вимушеної ізоляції від людського суспільства; коли дитина опинялась і довго жила серед звірів, або коли доросла людина потрапляла на безлюдний острів. Навіть після тривалої роботи психологів з такими людьми не вдавалось привести їхню психіку до людської норми. Ці та інші факти свідчать про те, що тільки завдяки спілкуванню людина може розвиватись.

Особливо велике значення для психічного розвитку дитини має її спілкування з дорослими на перших етапах онтогенезу. В цей відповідальний період всі свої людські, психічні якості дитина набуває виключно через спілкування, оскільки до початку навчання і до підліткового періоду вона позбавлена здатності до самоосвіти та самовиховання.

Багатопланове за змістом, цілями, заходами спілкування також виконує специфічну функцію у психічному розвитку людини. Наприклад, матеріальне спілкування дозволяє людині отримувати необхідні для нормального життя предмети матеріальної та духовної культури. Когнітивне спілкування безпосередньо виступає як фактор інтелектуального розвитку. Мотиваційне спілкування є джерелом додаткової енергії для людини, своєрідною «підзарядкою», тобто отримання та збільшення свого психоенергетичного потенціалу. Біологічне спілкування спрямоване на самозбереження організму та розвиток його життєво важливих функцій.

Без спілкування неможлива будь-яка діяльність. Спілкування може виступати як взаємодія між людьми, а може виступати як один із провідних видів діяльності.

Важливим аспектом спілкування є стосунки, які формуються та реалізуються в ньому. Міжособистісні стосунки мають широкий діапазон як в плані їхньої полярності, так і в плані їхньої характеристики.

Особливе значення набуває адекватне сприйняття та оцінка людьми одне одного як в соціальному, так і в приватному житті.

Міжособистісні стосунки в групі можна розглядати як статичні, які вони є в даний момент, так і в динаміці, в процесі їх розвитку. В психології існує безліч механізмів формування позитивних міжособистісних стосунків, які мають найвищу соціальну цінність. Такі стосунки позитивно впливають на мікроклімат в будь-якій групі, колективі, в спілкуванні двох осіб.

Міжособистісні стосунки багато в чому залежать від того, як люди сприймають одне одного. Серед багатьох факторів, які відіграють особливу роль у процесах міжособистісного сприйняття, виділяють два (за *Т. Лірі*):

- 1) домінування — підлеглість;
- 2) дружелюбність — агресивність;

В результаті дослідження *Т. Лірі* виділив 8 якостей особистості, які характеризують її поведінку у міжособистісних стосунках:

I. *Домінантність* — характеризує схильність до лідерства, домінування.

II. *Впевненість у собі* — характеризує незалежність, впевненість, непохитність в міжособистісних стосунках.

III. *Вимогливість* — характеризує прямолінійність, наполегливість, конфліктність.

IV. *Скептицизм* — характеризує недовірливість, підозрілість, образливість, впертість, негативізм.

V. *Поступливість* — характеризує сором'язливість, скромність, критичне відношення до себе, поступливість.

VI. *Довірливість* — характеризує залежність, слухняність, вдячність, інертність.

VII. *Добросердечність* — характеризує здатність до взаємодопомоги, товариськість, доброзичливість, конформізм, несамостійність.

VIII. *Чуйність* — характеризує делікатність, ніжність, терпимість до недоліків, альтруїзм, бажання допомагати іншим.

Кожна якість має 3 ступені вираження:

- а) помірний (адекватна поведінка);
- б) високий (екстремальна поведінка);
- в) екстремальний (дезадаптивна поведінка).

Всі 8 якостей особистості у міжособистісних стосунках можна об'єднати у 2 групи:

1 група (I, II, III, IV) — характеризується схильністю до домінування, лідерства, незалежності;

2 група (V, VI, VII, VIII) — характеризується схильністю до підкорення, невпевненістю в собі, конформної поведінки.

Як бачимо, відношення — це позиція особистості до всього, що її оточує, і до самої себе. Людина по-своєму відноситься до явищ, подій соціального життя, людей. Їй щось подобається, де-що її хвилює, а де-що залишає байдужою. Почуття, інтереси, увага — ось ці психічні прояви, які характеризують відношення особистості, її позицію. У групах, у колективах, в процесі спілкування реалізуються відносини, взаємовідносини, міжособистісні стосунки. Вони можуть бути: позитивними, негативними, формальними, неформальними. Взаємодія між людьми завжди має предметний зміст, вона включає у себе різного роду ситуації, які можуть бути і конфліктними.

Конфлікт у колективі являє собою зіткнення інтересів, поглядів, установок, прагнень особистостей і включає всю сукупність причин і умов, які передували конфлікту і викликали його. Конфлікти можуть виникати на діловій або особистісній підставі. Вони можуть бути також конструктивними або деструктивними. У розв'язанні конфліктів важливе значення має розуміння стратегії взаємодії суб'єктів, тобто вироблення тактики поведінки у конфліктній ситуації.

У 1972 році К. Н. Томас і Р. Х. Кілмен запропонували модель поведінки особистості в конфлікті, що має дві основні стратегії поведінки: кооперацію та настирність (рис. 11).

Рис. 11. Схема стратегій та тактик поведінки в конфлікті

Перша стратегія — «*Кооперація*» — орієнтація на інтереси, на потреби партнерів, стратегія згоди, пошуку та примноження загальних інтересів.

Друга стратегія — «*Настирність*» — реалізація власних інтересів, досягнення власних цілей, жорсткий підхід (учасники — супротивники, мета — перемога — поразка). Прихильники цієї стратегії настирливі, нетерплячі, егоїстичні, не вмюють слухати інших, намагаються нав'язати власну думку.

Кожна з цих стратегій може мати певну міру прояву — від мінімального до максимального. Усередині 2-х стратегій існує 5 тактик поведінки особистості в конфлікті:

1. **Уникнення** — відсутність прагнення до кооперації, прагнення не брати на себе відповідальність за прийняття рішення, не бачити розбіжностей, заперечувати конфлікт, думаючи, що він безпечний, прагнення вийти із ситуації не поступаючись, при цьому не наполягаючи на своєму, утримуючись від дискусій.

2. **Притосування** — прагнення зберегти чи налагодити сприятливі відносини, забезпечити інтереси партнера шляхом зняття розбіжностей. Готовність поступитись, нехтуючи власними інтересами, ухилитись від обговорення спірних питань, згодитися з вимогами, претензіями. Прагнення підтримати партнера, щоб не торкатися його почуттів шляхом підкреслення загальних інтересів, замовчування розбіжностей.

3. **Змагання** — прагнення наполягти на своєму шляху відкритої боротьби за свої інтереси, прийняття жорсткої позиції непримиримого антагонізму в випадку відпору. Використання влади, примусу, тиску, використання залежності партнера. Тенденція сприймати ситуацію як питання перемоги або поразки.

4. **Компроміс** — прагнення врегулювати розбіжності, поступаючись кому-небудь на користь іншого. Пошук середніх рішень, коли ніхто багато не витрачає, але й багато не виграє. Інтереси обох сторін повністю не розкриваються.

5. **Співробітництво** — пошук рішень, що повністю задовольняють інтереси обох сторін по ходу відкритого обговорення. Спільний та щирий аналіз розбіжностей по ходу прийняття рішення. Ініціатива, відповідальність та виконання розподіляються за взаємною згодою.

Тактика співробітництва приводить до найефективніших рішень при зберіганні дружніх стосунків.

Оптимальною стратегією поведінки суб'єкта діяльності вважається така, в якій застосовуються усі п'ять тактик (в інтервалі

5—7 балів), в залежності від конкретних умов конфліктної ситуації (стиль поведінки учасників конфлікту, природа конфлікту, можливі наслідки тощо).

Необхідно зазначити, що змістова сторона спілкування здійснюється через способи, заходи.

За заходами спілкування може бути:

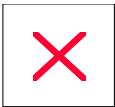
а) вербальне — за допомогою мови та мовлення;

б) невербальне — за допомогою міміки, жестів, манери триматися.

Спілкування та міжособистісні стосунки в групах та колективах досліджуються методами: спостереженням, експериментом, бесідою, анкетним опитуванням, соціометрією. При використанні того чи іншого методу необхідно спиратися на конкретні умови, в яких здійснюється дослідження.

Міжособистісні стосунки проявляються в сумісності людей.

Сумісність — це оптимальне сполучення якостей людей в процесі спілкування, які сприяють успіху виконання сумісної діяльності. Виділяють чотири види сумісності: *фізичну, психофізіологічну, соціально-психологічну та соціально-політичну*. Фізична сумісність відображається в гармонійному сполученні фізичних якостей двох чи декількох людей, котрі виконують сумісну діяльність (сумісність в силі, витривалості). В основі психофізіологічної сумісності лежать особливості сенсорної та перцептивної систем особистості, а також типу її темпераменту. Соціально-психологічна сумісність передбачає взаємовідношення людей з такими особистісними властивостями, які сприяють успішному виконанню соціальних ролей. Соціально-політична сумісність передбачає єдність ідейних поглядів, схожість в соціальних установках та ціннісних орієнтаціях.

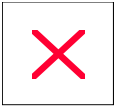
Література

1. Гамезо М. В., Домашенко И. А. Атлас по психологии: Информ.-метод. материалы к курсу «Общ. психология»: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. — М.: Просвещение, 1986. — С. 72—81, 97—107.

2. Козаков В. А. Психология діяльності та навчальний менеджмент: Підруч.: У 2-х ч. — Ч. 1. Психология суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 136—138, 142—146.

3. Лозниця В. С. Психология і педагогіка: Основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: Екс Об, 2000. — С. 33—34.

4. Немов Р. С. Психология: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — Кн. 1. Общие основы психологии. — 3-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. — С. 511—619.

**Самостійна робота
з теоретичним матеріалом (СРТМ. 8)**

1. Поясніть, у якій сфері життєдіяльності мовне спілкування має більшу чи меншу значимість, наведіть приклади.
2. Поясніть, які стосунки виникають у спілкуванні в групах, у колективі, в залежності від рівня їх розвитку.
3. Обґрунтуйте, чи може людина існувати без спілкування? Доведіть, проаналізуйте, якщо спілкування є одним із основних чинників розвитку людини, то чому тоді ченці віддають перевагу самотності?
4. Охарактеризуйте, що таке конфлікт: ознаки, причини виникнення, шляхи подолання?

**Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 8)**

1. Як Ви думаєте, яким чином впливає Ваше вміння спілкуватися на Вашу успішну професійну реалізацію?
2. Визначіть, та запишіть за ступенем значущості комунікативні навички, які необхідно мати викладачу та економісту.
3. Проілюструйте з власного досвіду, що таке психологіна сумісність — несумісність? Яке значення їх у процесі спілкування?
4. Залежно від того, наскільки яскраво проявляються стосунки, розрізняють такі види спілкування (за *Б. Ломовим*) (заповніть таблицю):

№ п/п	Види спілкування	Характеристика, зміст
1	Яскраво виражені суспільні стосунки (лекція, промова, виступ на мітингу)
2	Чітко виражені стосунки, спричинені сумісною діяльністю: в процесі роботи, в навчанні
3	Спілкування однієї людини з іншою

5. У процесі взаємодії з оточенням особистість проявляється у стилі міжособистісного сприйняття. За допомогою методики Т. Лірі можна діагностувати типи міжособистісних стосунків за двома факторами:

- домінування — підкорення;
- дружелюбність — агресивність.

6. Визначить за допомогою тесту Т. Лірі власний особистісний профіль щодо стосунків з оточенням, проаналізуйте його та вкажіть, який тип ставлення до оточення впливає позитивно (негативно) на діяльність, якою Ви займаєтесь.

Інструкція. Опитувальник Т. Лірі включає 128 лаконічних характеристик, які утворюють 8 якостей особистості у міжособистісних стосунках. Уважно прочитайте кожне питання (характеристику), позначте знаком «+», якщо вона відповідає Вашому уявленню про себе: якщо не відповідає, то нічого не відмічайте.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА Т. ЛІРІ

- I. 1. Другие думают о нем благосклонно.
2. Производит впечатление на окружающих.
3. Умеет распоряжаться, приказывать.
4. Умеет настоять на своем.
- II. 5. Обладает чувством собственного достоинства.
6. Независимый.
7. Способен сам позаботиться о себе.
8. Может проявить безразличие.
- III. 9. Способен быть суровым.
10. Строгий, но справедливый.
11. Может быть искренним.
12. Критичен к другим.
- IV. 13. Любит поплакаться.
14. Часто печален.
15. Способен проявить недоверие.
16. Часто разочаровывается.
- V. 17. Способен быть критичным к себе.
18. Способен признать свою неправоту.
19. Охотно подчиняется.
20. Уступчивый.
- VI. 21. Благородный.
22. Восхищающийся и склонный к подражанию.

- 23. Уважительный.
- 24. Ищущий одобрения.
- VII. 25. Способен к сотрудничеству.
- 26. Стремится ужиться с другими.
- 27. Дружелюбный, доброжелательный.
- 28. Внимательный и ласковый.
- VIII. 29. Деликатный.
- 30. Одобряющий.
- 31. Отзывчивый к призывам о помощи.
- 32. Бескорыстный.
- I. 33. Способен вызвать восхищение.
- 34. Пользуется уважением у других.
- 35. Обладает талантом руководителя.
- 36. Любит ответственность.
- II. 37. Уверен в себе.
- 38. Самоуверен и напорист.
- 39. Деловит и практичен.
- 40. Любит соревноваться.
- III. 41. Строгий и крутой, где надо.
- 42. Неумолимый, но беспристрастный.
- 43. Раздражительный.
- 44. Открытый и прямолинейный.
- IV. 45. Не терпит, чтобы им командовали.
- 46. Скептичен.
- 47. На него трудно произвести впечатление.
- 48. Обидчивый, щепетильный.
- V. 49. Легко смущается.
- 50. Неуверен в себе.
- 51. Уступчивый.
- 52. Скромный.
- VI. 53. Часто прибегает к помощи других.
- 54. Очень почитает авторитеты.
- 55. Охотно принимает советы.
- 56. Доверчив и стремится радовать других.
- VII. 57. Всегда любезен в общении.
- 58. Дорожит мнением окружающих.
- 59. Общительный и уживчивый.
- 60. Добросердечный.
- VIII. 61. Добрый, вселяющий уверенность.
- 62. Нежный и мягкосердечный.
- 63. Любит заботиться о других.
- 64. Бескорыстный, щедрый.

- I. 65. Любит давать советы.
- 66. Производит впечатление значимости.
- 67. Начальственно-повелительный.
- 68. Властный.
- II. 69. Хвастливый.
- 70. Надменный и самодовольный.
- 71. Думает только о себе.
- 72. Хитрый и расчетливый.
- III. 73. Нетерпим к ошибкам других.
- 74. Своекорыстный.
- 75. Откровенный.
- 76. Часто недружелюбен.
- IV. 77. Озлобленный.
- 78. Жалобщик.
- 79. Ревнивый.
- 80. Долго помнит обиды.
- V. 81. Склонный к самобичеванию.
- 82. Застенчивый.
- 83. Безынициативный.
- 84. Кроткий.
- VI. 85. Зависимый, несамостоятельный.
- 86. Любит подчиняться.
- 87. Предоставляет другим принимать решения.
- 88. Легко попадает впросак.
- VII. 89. Легко попадает под влияние друзей.
- 90. Готов довериться любому.
- 91. Благорасположен ко всем без разбору.
- 92. Всем симпатизирует.
- VIII. 93. Прощает все.
- 94. Переполнен чрезмерным сочувствием.
- 95. Великодушен и терпим к недостаткам.
- 96. Стремится покровительствовать.
- I. 97. Стремится к успеху.
- 98. Ожидает восхищения от каждого.
- 99. Распоряжается другими.
- 100. Деспотичный.
- II. 101. Сноб (судит о людях по рангу и достатку, а не по личным качествам).
- 102. Тщеславный.
- 103. Эгоистичный.
- 104. Холодный, черствый.
- III. 105. Язвительный, насмешливый.

- 106. Злобный, жестокий.
- 107. Часто гневливый.
- 108. Бесчувственный, равнодушный.
- IV. 109. Злопамятный.
- 110. Проникнут духом противоречия.
- 111. Упрямый.
- 112. Недоверчивый и подозрительный.
- V. 113. Робкий.
- 114. Стыдливый.
- 115. Отличается чрезмерной готовностью подчиняться.
- 116. Мягкотельный.
- VI. 117. Почти никогда и никому не возражает.
- 118. Ненавязчивый.
- 119. Любит, чтобы его опекали.
- 120. Чрезмерно доверчивый.
- VII. 121. Стремится снискать расположение каждого.
- 122. Со всеми соглашается.
- 123. Всегда дружелюбен.
- 124. Всех любит.
- VIII. 125. Слишком снисходителен к окружающим.
- 126. Старается утешить каждого.
- 127. Заботится о других в ущерб себе.
- 128. Портит людей чрезмерной добротой.

ОБРОБКА ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

1. Підрахуйте суму балів (кількість відповідей зі знаком «+») по кожному октанту. Всі 8 октантів відповідають 8-и якостям особистості у міжособистісних стосунках з оточенням.

2. Перенесіть отримані бали по кожному октанту на діаграму, при цьому відстань від центру кола відповідає числу балів по кожному октанту (від 0 до 163) Кінці векторів з'єднайте і накресліть особистісний профіль прояву особистісних якостей у спілкуванні з оточенням (рис. 12).

Формули розрахунку провідних особистісних якостей:

Домінування / підлеглість = $(I - V) + 0,7 \cdot (VIII + II - IV - VI)$;

Дружелюбність / агресивність = $(VII - III) + 0,7 \cdot (VIII - II - IV + VI)$.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

1. Характеристика прояву основних особистісних якостей

Прояв основних особистісних якостей (домінування / підлеглість; дружелюбність / агресивність) визначається за формулами. Якщо отримане значення більше за нуль — проявляються якості домінування або дружелюбність, менші за нуль — підлеглість або агресивність.

2. Характеристика прояву кожної особистісної якості

Кожна особистісна якість має 4 ступені вираження:

- * 0—4 — низький рівень, коли дана якість проявляється рідко;
- * 5—8 — помірний рівень, якість проявляється відповідно до обставин (адаптивна поведінка);
- * 9—12 — високий рівень, якість проявляється часто, інколи недоречно (дезадаптивна поведінка);
- * 13—16 — занадто високий рівень, якість проявляється постійно, може заважати особистості і оточуючим її людям (екстремальна поведінка).

Залежно від ступеня прояву кожна якість може бути по-різному названа, і супроводжується певними поведінковими особливостями.

Рис. 12. Кругова психограма особистісних якостей
(за Т. Лірі)

**РІВНІ ПРОЯВУ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ
ЇЇ ПОВЕДІНКУ В МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ**

Якості	Ступінь вираження			
	0—4	5—8	9—12	13—16
<i>I. Домінантність</i>	Незначне вираження	<i>Тенденція до лідерства</i> впевнений в собі, впертий, наполегливий, може бути гарним наставником та організатором	<i>Владність</i> домінантний, енергійний, успішний у справах, полюбляє давати поради, потребує до себе поваги, може бути нетерплячим до критики, притаманна переоцінка власних можливостей	<i>Деспотичність</i> владний, диктаторський, деспотичний характер, всіх повчає, не схильний приймати поради інших, має потяг до лідерства, командування іншими, сильна особа з рисами деспотизму
<i>II. Впевненість у собі</i>	Незначне вираження	<i>Впевненість у собі</i> впевнений, незалежний, зорієнтований на себе, схильний до суперництва	<i>Самовпевненість</i> самозадоволений, з вираженим почуттям власної гідності, переваги над оточуючими, з тенденцією мати свою оригінальну думку і займати особливу позицію в групі	<i>Самозакоханість</i> потяг бути над усіма, самозакоханий, обачливий, чванливий, хвалькуватий, до оточуючих ставиться відчужено
<i>III. Вимогливість</i>	Незначне вираження	<i>Вимогливість</i> впертий, завзятий, наполегливий у досягненні мети, енергійний, щирий	<i>Непримиренність</i> вимогливий, прямолінійний, відвертий, суворий і різкий в оцінці інших, непримирений, схильний у всьому звинувачувати оточуючих, насмішкуватий, іронічний, дратівливий	<i>Жорстокість</i> надмірна впертість, недружелюбність, жорстокість, ворожість до оточуючих, невтриманість, запальність, агресивність

Якості	Ступінь вираження			
	0—4	5—8	9—12	13—16
IV. Скептицизм		Скептицизм реалістичний в судженнях та вчинках, критичний по відношенню до оточуючих, неконформність	Впертість виражена схильність до критики, розчарований в людях, замкнений, потайливий, образливий. Недовірливий до оточуючих, підозрілий, лякається поганого ставлення. Свій негативізм проявляє у вербальній агресії	Негативізм Відчужений по відношенню до ворожого та злісного світу, дуже підозрілий, украй образливий, схильний до сумнівів у всьому, злопам'ятний, постійно скаржиться на всіх
V. Поступливість	Незначне вираження	Поступливість скромний, сором'язливий, поступливий, емоційно витриманий, здатний підкорятись, соромиться висловити власну думку, слухняно і чесно виконує свої обов'язки	Покірність сором'язливий, смирний, легко губиться, схильний підкорятись сильнішому без врахування ситуації	Пасивна підлегливість покірний, схильний до самознищення, слабовільний, схильний поступатись всім у всьому, завжди ставить себе на останнє місце, засуджує і звинувачує тільки себе, пасивний, прагне знайти допомогу в комусь сильнішому
VI. Довірливість	Незначне вираження	Довірливість конформний, м'який, очікує допомоги і порад, схильний до захоплення оточуючими, ввічливий, відчуває потребу у визнанні	Слухняність слухняний, боязкий, безпомічний, не вміє зчинити опір, широко вважає, що інші завжди мають рацію	Залежність дуже невпевнений в собі, має нав'язливі жахи, побоювання, тривожиться з будь-якого приводу, тому залежний від інших, чужої думки, надмірно конформний

Якості	Ступінь вираження			
	0—4	5—8	9—12	13—16
VII. Добросердечність	Незначне вираження	Добросердечність схильний до співробітництва, кооперації, гнучкий і компромісний у вирішенні проблем і в конфліктних справах, прагне бути у згоді з думкою оточуючих, свідомо конформний, поводить у відповідності з правилами гарних стосунків з оточуючими, ініціативний, ентузіаст у досягненні цілей групи, прагне допомагати, відчувати себе в центрі уваги, заслужити повагу і кохання, товариський, проявляє теплоту і дружелюбність в стосунках	Несамостійність Дружелюбний і люб'язний з усіма, орієнтований на прийняття і соціальне схвалення, намагається задовольнити вимоги усіх, бути гарним для усіх без врахування ситуації	Надмірний конформізм Людина, яка повністю залежить від соціального оточення, не розуміє свого існування без інших людей
VIII. Чуйність	Незначне вираження	Чуйність відповідальний по відношенню до людей, делікатний, м'який, добрий, емоційне ставлення до людей проявляє у співчутті, турботі, пестошах, вмiє підбадьорити і заспокоїти оточуючих, безкорисливий і чуйний	Безкорисливість гіпервідповідальний, завжди приносить у жертву свої інтереси, прагне допомогати і співчувати усім	Жертовність активно прагне до самопожертви, нав'язливий у своїй допомозі, не адекватно приймає на себе відповідальність за інших

3. Сумісний прояв деяких якостей

Про певні поведінкові тенденції говорить сумісна виразність деяких якостей:

1) переважна виразність якостей I, II, III, IV свідчить про активність людини, її силу, домінантність, гарну пристосованість до змінних умов; якостей V, VI, VII, VIII — про реактивність, підлеглість, погану пристосованість до зовнішнього середовища;

2) одночасна виразність якостей I та II — характеризується незалежністю суджень, впертістю у відстоюванні власної думки, тенденцією до лідерства; якостей III та IV — переважанням неконформних тенденцій і схильністю до конфліктних провів; V та VI — невпевненістю в собі, податливістю думці оточуючих, схильністю до компромісів; VII та VIII — переважанням конформних установок;

3) одночасна виразність якостей I та V притаманна особам із хворобливим самолюбством, авторитарністю; IV та VIII — вказує на конфлікт між прагненням бути визнаним у групі та ворожістю, що придушується; III та VII — свідчить про боротьбу мотивів самоствердження і аффіліації (установленні, збереженні та закріпленні емоційно позитивних стосунків з оточуючими); II та VI — відображає ситуацію, коли людина вимушена підкорятися всупереч внутрішньому протесту.

7. В основі конфлікту лежить зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій чи поглядів суб'єктів взаємодії.

За допомогою опитувальника К. Томаса:

1) визначте та проаналізуйте індивідуальну стратегію та тактику поведінки у конфліктній ситуації;

2) вкажіть, яка стратегія поведінки суб'єкта діяльності в конфліктній ситуації вважається оптимальною і як вона впливає на результативність сумісної діяльності та спілкування;

3) що краще: «тиха згода» чи «велика лайка»?

ОПИТУВАЛЬНИК К. ТОМАСА

Інструкція. Нижче пропонується 30 пар варіантів поведінки в конфліктній ситуації. В кожній парі Ви повинні вибрати один із варіантів, найбільш характерний для Вас («а» чи «б»). Свій вибір фіксуйте знаком «+» («плюс») поруч з відповідним варіантом поведінки. Довго не задумуйтесь.

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

1. а) Иногда я предоставляю возможность другому взять на себя ответственность за решение спорного вопроса.

б) Вместо того чтобы обсуждать то, в чем мы расходимся, я стараюсь обратить внимание на то, в чем мы оба согласны.

2. а) Я стараюсь в споре прийти к взаимному согласию.

б) Я пытаюсь уладить спор с учетом всех интересов другого человека и моих собственных.

3. а) Обычно я настойчиво стремлюсь добиться своего.

б) Иногда я жертвую своими собственными интересами ради интересов другого человека.

4. а) Я стараюсь прийти к соглашению на основе взаимных уступок.

б) Я стараюсь не задевать чувств другого человека.

5. а) Улаживая спорную ситуацию, я все время пытаюсь найти поддержку у другого.

б) Я стараюсь делать все, чтобы избежать бесполезной напряженности.

6. а) Я стараюсь избежать неприятностей для себя.

б) Я стараюсь добиться своего.

7. а) Я стараюсь отложить решение спорного вопроса, чтобы со временем решить его окончательно.

б) Я считаю возможным в чем-то одном уступить, чтобы добиться своего в другом.

8. а) Обычно я настойчиво стремлюсь добиться своего.

б) Я первым делом в споре стараюсь разобраться, какие и чьи интересы затронуты и вокруг чего возник вопрос.

9. а) Я думаю, что не всегда стоит волноваться из-за каких-то возникших разногласий.

б) Я сделаю все, чтобы добиться в споре своего.

10. а) Я твердо стремлюсь добиться своего.

б) Я пытаюсь найти решение проблемы, которое бы устраивало двоих.

11. а) Первым делом я стремлюсь определить, какие интересы затронуты в споре, из-за чего возник вопрос.

б) Я стараюсь успокоить другого человека и прежде всего сохранить наши отношения.

12. а) Зачастую я стараюсь не занимать такую позицию, которая может вызвать споры.

б) Я даю возможность другому в чем-то остаться при своем мнении, если он также идет мне навстречу.

13. а) Я предлагаю в споре среднюю позицию.
б) Я настаиваю, чтобы все было сделано по-моему.
14. а) Я сообщаю другому свою точку зрения на проблему и спрашиваю о его взглядах.
б) Я пытаюсь убедить другого в правильности и преимуществе моих взглядов.
15. а) Я стараюсь успокоить другого и сохранить наши отношения.
б) Я стараюсь сделать все необходимое, чтобы избежать напряжения в отношениях.
16. а) Я стараюсь не задевать чувств другого.
б) Я обычно пытаюсь убедить другого в преимуществах моей позиции.
17. а) Обычно я настойчиво стремлюсь добиться своего.
б) Я стараюсь сделать все, чтобы избежать бесполезной напряженности во взаимоотношениях.
18. а) Если это принесет другому радость, предоставлю ему право настоять на своем.
б) Я даю другому возможность остаться при своем мнении, если он идет мне навстречу.
19. а) Первым делом я пытаюсь определить, из-за чего возник спор и чьи интересы в нем затронуты.
б) Я стараюсь отложить спорные вопросы, с тем, чтобы со временем решить их окончательно.
20. а) Я пытаюсь немедленно преодолеть наши разногласия.
б) Я стараюсь найти наилучшее сочетание выгод и потерь для нас обоих.
21. а) Улаживая отношения, стараюсь быть внимательным к другому.
б) Я всегда склоняюсь к прямому и откровенному обсуждению проблемы.
22. а) В споре я пытаюсь найти позицию, которая находится посередине между моей и позицией другого человека.
б) Я отстаиваю свою позицию.
23. а) Как правило, я беспокоюсь о том, чтобы удовлетворить желание каждого из нас.
б) Иногда я предоставляю другому взять на себя ответственность за решение спорного вопроса.
24. а) Если другому его позиция кажется очень важной, я стараюсь идти ему навстречу.
б) Я стараюсь убедить другого пойти на взаимное соглашение.

25. а) Я пытаюсь убедить другого в своей правоте.
 б) Решая спорные вопросы, я стараюсь быть внимательным к доводам другого.
26. а) Я обычно предлагаю в споре среднюю позицию.
 б) Я почти всегда стремлюсь удовлетворить интересы каждого из нас.
27. а) Чаще всего я стремлюсь избежать споров.
 б) Если это принесет радость другому, я даю ему возможность настоять на своем.
28. а) Обычно в споре я настойчиво стремлюсь добиться своего.
 б) Улаживая конфликт, я обычно стремлюсь найти поддержку у другого.
29. а) Я предлагаю в споре позицию среднюю.
 б) Думаю, что не всегда стоит волноваться из-за возникших разногласий.
30. а) В споре я стремлюсь не задеть чувств другого.
 б) Я всегда занимаю такую позицию в споре, чтобы совместно мы могли добиться успеха.

ОБРОБКА ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ:

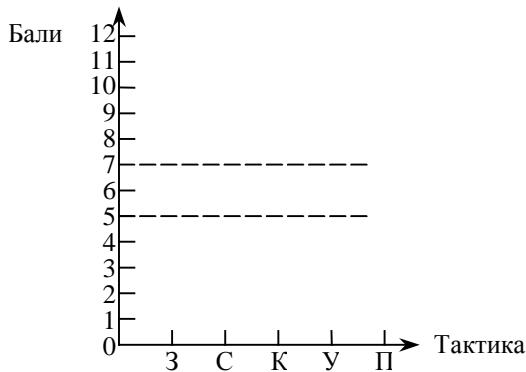
1) Згідно з «ключем» опитувальника підрахуйте суму набраних Вами балів по кожній тактиці.

Тактика № питання	Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Прийняття
1				а	б
2		б	а		
3	а				б
4			а		б
5		а		б	
6		б		а	
7			б	а	
8	а	б			
9	б			а	
10	а		б		
11		а			б
12			б	а	

Закінчення табл.

Тактика № питання	Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Присто- сування
13	б		а		
14	б	а			
15				б	а
16	б				а
17	а			б	
18			б		а
19		а		б	
20		а	б		
21		б		а	
22	б		а		
23		а		б	
24			б		а
25	а				б
26		б			а
27				а	б
28	а	б			
29			а	б	
30		б			а

2) Нанесіть результати на графік.

Оптимальна стратегія поведінки в конфлікті — це використання всіх 5 тактик поведінки, кожна з них має значення в інтервалі 5—7. На графіку результат оптимальної стратегії попадає в «коридор», відмічений пунктирними лініями.

8. Вітчизняна психологічна наука виходить з принципу нерозривної єдності спілкування та діяльності. В одних випадках спілкування може виступати як процес міжособистісної перцепції, а в інших, як — власне діяльність.

В яких ситуаціях спілкування постає як процес, а в яких — як діяльність? Відповіді обґрунтуйте:

Вчитель проводить бесіду з учнями про охорону навколишнього середовища. Під час бесіди виникає діалог:

Вчитель: «Хто знає, як називається наука, яка займається проблемами охорони природи?»

Учень Петренко С.: «Ця наука називається екологією. Але мені цікаво, чому вчені, знаючи про велику шкідливість атомних електростанцій, розробляють нові проекти АЕС?».

Вчитель: «На перший погляд, це так, але ця проблема є не тільки державною, а й світовою...»

Зустрілись в коридорі інституту колеги.

— Доброго дня, шановний Іване Васильовичу! Як справи?

— Дякую, Петре Олександровичу, добре. Щойно повернувся з відрядження, був на науковій конференції в місті К. Привіз деякі матеріали.

— О! Чудово! Я хотів би проглянути дещо, якщо Ви не заперечуєте.

— Ну, звичайно, будь ласка, зайдіть до мене через годину.

На сцені обласного театру йде вистава «Лісова пісня», — діалог:

Актор К (Лукаш): «Чогось чудна ти стала, не розумію я...»

Актриса Л (Мавка): «Ти розкажи мені, я зрозумію, бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла усі пісні сопілоньки твоєї».

Актор К (Лукаш): «Пісні! То ще наука не велика!»

Актриса Л (Мавка): «Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього вросло кохання наше!.. Ти смієшся?!..»

Актор К (Лукаш): «Та, справді, ялось наче смішно стало».

9. Наведіть приклади 2 ситуацій, взятих із Вашої практики і діяльності, якою Ви займаєтесь, де Ви застосовували вербальне та невербальне спілкування. Доведіть доцільність співвідношення використання цих заходів спілкування.

БАЗА ЗНАНЬ

Освіта, освітні програми, міністр освіти, письменність, перші вищі навчальні заклади України, перший президент ВУАН, реформа освіти, акредитація, афінська система виховання, братська школа, риторська школа Квінтіліана, квадріум, тривіум, бакалавр, магістр, спеціаліст, гімназія, загальноосвітня середня школа, ліцей, заклади вищої освіти України

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Необхідність вивчення педагогіки як розділу навчальної дисципліни «Основи психології та педагогіки» для студентів заочної форми навчання очевидна. Для майбутніх спеціалістів з економіки це одна з важливих загальнопрофесійних дисциплін. Засвоєння теоретико-методологічних основ педагогіки, знання основних історичних етапів розвитку освіти, школи, вищої школи в Україні, в світі мають непересічне значення для формування особистості суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності.

Мета освіти багатопланова — це і передача знань молодому поколінню, і вивчення методів створення нових знань, підтримання необхідного рівня знань про навколишній світ.

Освіта — процес і результат засвоєння певної системи знань та забезпечення на цій основі відповідного рівня розвитку особистості. Освіту отримують в процесі навчання в навчальних закладах під керівництвом педагогів. Однак, всезростаючу роль відіграє і самоосвіта, тобто придбання системи знань самостійно.

Потреба перейняття соціального досвіду підростаючим поколінням виникла на світанку людства. Однак як цілеспрямований процес виховання та навчання бере свій початок з періоду розподілу праці. Ціллю та змістом виховання в первісному суспільстві були розвиток трудових навичок, почуття вірності інтересам роду та племені. Навіть в ті далекі часи не застосовувались фізичні заходи покарання, тільки за виключних обставин.

Перші зачатки освіти з'явилися в країнах Стародавнього Сходу (Індія, Китай, Ассирія, Вавілон). Найбільш широким та багатоплановим інструментом був зміст освіти в школах жреців Вавілонської держави. Навчання в тих школах було доступним тільки для багатих.

Найвищого розвитку досягла освіта в античних країнах в Стародавній Греції та Римі. Своєрідним підходом в розвитку грецько-римської педагогічної думки став твір «Наставление в ораторском искусстве» давньоримського філософа, педагога Марка Квінтіліана (35—96 рр.). Ця праця довгий час була єдиною книгою з педагогіки.

У всі часи існувала народна педагогіка, яка відіграла величезну роль в духовному та фізичному розвитку людства.

У період середньовіччя церква монополізувала духовне життя суспільства, спрямовуючи освіту в релігійне русло. В результаті цього освіта втратила свою прогресивну спрямованість античних часів. Таким чином, догматичні принципи навчання проіснували в Європі майже 12 століть.

В епоху Відродження (XV—XVI ст.) розвиток капіталістичних відносин, прогрес науки та культури призвели до відродження інтересу до античної культури, до гуманізації школи та освіти. Я. А. Коменський (1592—1670), педагог-реформатор, ввів класно-урочну систему навчання, від якої веде початок «класична» загальна середня освіта.

XVIII—XIX ст. класична освіта зазнала значних перетворень. У гімназіях, класичних закладах освіти нарівні з давньогрецькою, латинською мовами почали викладати математику, рідну мову, природничі дисципліни.

У XIX ст. поряд з класичною середньою освітою почала розвиватися професійна освіта. В Росії указом царя Петра I в 1701 році була відкрита перша школа математичних та навігаційних наук. Реальна освіта та її розвиток були запитом суспільства в той період.

У XX ст. в розвинених країнах світу система освіти мала загальні риси при збереженні певних національних традицій. Середня освіта здобувалась в школах декількох типів: від загальних, масових шкіл до елітарних, привілейованих. Вищим навчальним закладом став університет.

Після перемоги Жовтневої революції 1917 р. освіта в СРСР стала загальною, доступною, масовою. За два десятиріччя була ліквідована неписьменність населення. Разом із тим необхідно визнати, що радянська освіта була під жорстким партійним контролем та диктатом. Ряд видатних відкриттів в галузі генетики та кібернетики були загублені. І це негативно вплинуло на розвиток освіти.

Історія освіти в Україні теж має свої особливості. Відома традиційна освіченість українців. Українське козацтво отримувало освіту як вдома в перших вищих навчальних закладах, так і за кордоном. Наприкінці XVI ст. в містах України почали виникати

братські школи, які дали початок систематичної освіти українців; після злиття декількох братських шкіл був утворений перший вищий навчальний заклад — Києво-Могилянська академія.

Високий рівень освіти і культури в Україні зумовив той історичний факт, що саме кияни започаткували вищу освіту в Російській імперії: в 1687 році Симеоном Полоцьким була відкрита в Москві Елліно-Грецька академія.

Після возз'єднання України з Росією освіта в Україні зазнала занепаду. В 1863 році царський уряд видав Валуєвський циркуляр, який забороняв друкувати книги та наукові видання українською мовою. Величезний вклад в розвиток української освіти вніс Михайло Грушевський, який очолив у 1897 році Наукове Товариство ім. Т. Г. Шевченка.

У період правління в Україні гетьманату урядом П. Скоропадського були зроблені широкомасштабні спроби по відродженню української освіти, культури. За 8 місяців існування гетьманського уряду успіхи в піднесенні освіти вражаючі: в листопаді 1918 року була заснована Всеукраїнська Академія Наук.

Далі в радянський період освіта та культура в Україні була підпорядкована партійній ідеології. «Українізація» школи та освіти поступалась «русифікації». Так тривало багато десятиліть. У 1991 році після проголошення Незалежної України був виданий закон України «Про освіту», який дав новий поштовх у розвитку української школи, освіти. Цей закон передбачав впровадження новацій у відтворенні славних історичних традицій української освіти та нових освітніх технологій, програм. Власне, Закон України «Про освіту» веде до глибокого реформування освіти в Україні з метою підвищення якості освіти всіх рівнів.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про загальну середню освіту» (1998—1999 рр.) відбулося принципово нове осмислення всіх складових загальної середньої освіти як соціальної інституції, як цілісної системи.

Окреслення нових цілей шкільної освіти, впровадження 12-річного навчання, профільність старшої школи зумовили зміни стандартизації змісту освіти як в концептуальному, так і в нормативному плані.

Зокрема у Законі чітко визначено, що метою шкільної освіти є розвиток особистості — інтелектуальний, соціальний і фізичний, а основою реалізації цілей — багатокомпонентний зміст. У загальному вигляді до його складу входять систематизовані знання про природу, людину, суспільство, культуру, виробництво, а також засоби пізнавальної і практичної діяльності.

Зміст і організація шкільної освіти повинні сприяти сильній внутрішній мотивації учнів, створювати умови для всебічної повноцінної діяльності школярів нині, а не в далекій перспективі. В умовах динамічних змін у суспільстві принципово змінюються вимоги до системи освіти. Нині є актуальною розробка концепції безперервної освіти. З переходом до безперервної освіти стають різноманітнішими склад тих, хто навчається, характер мотивації і зміст навчання. Все це вимагає зміни парадигми освіти, пошуку нових освітніх технологій. Відбувається перехід від принципу «йди за мною» до принципу «йди сам». При цьому тому, хто навчається, надається широка можливість добирати потрібну йому інформацію, визначати її необхідність, виходячи з поставлених цілей. Йдеться про орієнтацію на задоволення невід’ємного права кожної людини — права на одержання освіти з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів і здібностей особистості. Така орієнтація передбачає поступове подолання антигуманних за своєю сутністю освітніх парадигм — адміністративно-командної та ринкової (продажу-купівлі освітніх послуг).

Література

1. *Алексюк А. М.* Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підруч. — К.: Либідь, 1998. — С. 10—14, 17—19, 35—55, 157—170, 254—284.

2. *Подласый И. П.* Педагогика: Учеб. для студентов высших пед. учеб. заведений — М.: Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. — С. 10—20.

3. Психология и педагогика / Под ред. Радугина А. А. — М., 1997. — С. 185—191.

4. Практическая психология для преподавателей / Под ред. академ. М. К. Тутушкиной — М.: Информ.-издат. дом «Филинь», 1997 — С. 208—220.

5. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X—поч. XX ст.): Нариси. — К., 1991 — С. 18—28.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 9)

1. Пояснить, що таке загальна і спеціальна освіта, який їх зміст і цілі.

2. Вкажіть, яким чином спеціальна освіта залежить від загальної і, в свою чергу, може впливати на загальну.

3. Поясніть, як впливає освіта на якість та подовженість життя людини; на продуктивність праці і національний добробут.

4. Обґрунтуйте, для яких цілей слугує система освіти в правовому (демократичному) і в тоталітарному суспільстві.

5. Проаналізуйте, в чому сутність понять «бакалавр», «спеціаліст», «магістр» — згідно з «Законом України про освіту» (1991, 1996 рр.).

6. Дайте критичну оцінку, проаналізувавши історичні аспекти розвитку освіти в Україні в XVII—XVIII ст.:

1) Як розвивалася освіта серед українського козацтва цього періоду, наведіть приклади, виходячи із історичних та літературних джерел;

2) Хто автор першого підручника граматики в Україні? дата;

3) Історія виникнення перших братських шкіл, який порядок і статус був запроваджений в них, яким було навчання, хто вчився в школах? Хто сприяв розвитку братських шкіл?

4) Як вплинули історичні події на розвиток освіти в Україні: панування Золотої Орди, ослаблення Русі і експансія Заходу, унія Литви з Польщею, відстоювання Москвою теорії третього Риму;

5) На базі яких шкіл була створена Києво-Могилянська Академія: періоди розвитку Академії, перші ректори, історичне значення її існування, зміст освіти; в якому році відновлено Києво-Могилянську Академію після занепаду; сучасний період її існування.

7. Проаналізуйте, як розвивались освіта та освітні заклади в кінці XVIII—XIX ст.:

1) Стан класичної освіти в зарубіжних країнах, що таке «реальна освіта»?

2) Що таке гімназія, коли вона з'явилась в Росії, на території України, який зміст навчання в ній переважав?

3) Стан освіти наприкінці XIX ст.; які видатні діячі, педагоги, вчені, ознаменували розвиток освіти за кордоном, в нашій країні?

8. Дайте аналіз стану освіти на початку XX ст. та в радянський період:

1) Зміст освіти, освітні заклади в країнах дальнього зарубіжжя;

2) Стан освіти в радянській Україні; видатні діячі в галузі освіти; позитивні та негативні сторони радянської школи.

9. На основі вивчення «Закону України про освіту» (1991, 1996 рр.) дайте відповіді на такі запитання:

1) На основі яких освітніх програм реалізується ступенева освіта в Україні?

2) У чому суть різноступеневої вищої освіти в структурі нової мережі вищої школи в Україні?

3) Що таке акредитація ВНЗ?

**Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 9)**

1. Проаналізуйте, як розуміти слова Платона: «Неосвічена людина страшніша любого звіра; істинно освічена людина наближається до Бога».
2. Проілюструйте, де і як освіта виступає як «зло» і як «порятунком» (на прикладах історії людства).
3. Вкажіть, за якими критеріями Ви визначаєте «освіченість людини». Якою класифікацією критеріїв Ви користуєтесь?

**ПЕДАГОГІКА ЯК НАУКА ПРО ОСВІТУ.
СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

БАЗА ЗНАНЬ

Освіта, педагогіка, методи педагогічних досліджень, дидактика, виховання, предмет педагогіки, завдання педагогіки, педагогічний процес, вчитель, учень, система педагогічних наук, загальна педагогіка, вікова педагогіка, соціальна педагогіка, професійна педагогіка, дошкільна педагогіка, педагогіка вищої школи, педагогіка загальноосвітньої школи, спеціальна педагогіка, андрагогіка.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Сучасний соціально-економічний і науково-технічний розвиток суспільства ставить ряд нових завдань у галузі освіти і виховання, підготовки людини до активної трудової та громадської діяльності.

Педагогіка як наука посідає особливе місце в системі наук про людину, колектив, суспільство, людство. Вона вивчає, досліджує і розв'язує проблеми освіти, навчання і виховання людини, що виникають або можуть виникнути в усі періоди життя.

Проте найактуальнішими й найвідповідальнішими є дитячий, підлітковий та юнацький періоди життя. Вони збігаються з часом навчання, вибору основної сфери діяльності, взаємостосунків між людьми, з періодом створення сім'ї.

Розвиток людства, сутність людини вказують на те, що освіта і навчання мають здійснюватись не тільки в молоді, а й в наступні роки, охоплюючи увесь період життя людини (дитячий, підлітковий, юнацький період, вік зрілості і старіння). Тому й сформувався загальний підхід до освіти та навчання як всебічного і гармонійного розвитку особистості з урахуванням індивідуальності і характеру розвитку суспільства.

Пройшовши декілька історичних етапів розвитку, педагогіка як наука вбачає насамперед об'єктом педагогічної дії: вихованців і вихователів, учнів і вчителів, студентів і викладачів, молодих робітників і наставників, колективи і керівників. Зв'язки між ними характеризуються соціальною сутністю та суспільними відносинами. Тому педагогіка — багатогранна, різногалузєва наука, яка має тісні зв'язки з іншими науками про людину. Вчитель вчителів К. Д. Ушинський (1824—1871), який приніс світову славу вітчизняній педагогіці, твердить, що педагогіка включає не тільки систему наукових знань, але й мистецтво, яке «найобширніше, складне, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв». Відомий педагог-дослідник радянської епохи А. С. Макаренко (1888—1939) з цією метою ввів термін «техніка виховання», розуміючи при цьому педагогічну культуру викладання й виховання (постановку голосу, міміки, жестів, позу, вербальні та невербальні заходи впливу). В поняття педагогічної майстерності він вкладав витримку, терпіння, щире ставлення до дитини, повагу і любов до неї, такт. Ці якості педагога характеризують його мистецтво і талант, педагогічні здібності.

Розвиток педагогічної науки не забезпечує автоматично якість навчання та виховання.

Необхідно, щоб теорія втілювалась у практичні технології. Зближення теорії з практикою поки що не є достатнім. Про це свідчать факти, проблеми, невирішені питання в освіті, у вихованні й навчанні.

Науково-технічний і соціально-економічний прогрес — основа вдосконалення системи всіх наук про людину, суспільство, розвиток людства. Йдеться про об'єднання зусиль істориків, філософів, економістів, соціологів, фізіологів, етнографів, психологів, письменників, педагогів та інших вчених з тим, щоб систематизувати, узагальнити нагромаджені людством знання про себе, скерувати його розвиток. Філософські науки становлять методологічну основу педагогіки; багатогранними є зв'язки соціології, психології та педагогіки.

Практика роботи в школі і вищих закладах освіти потребує органічного поєднання в єдину систему знань з філософії, екології, фізіології, психології і педагогіки в процесі навчання і виховання. У формуванні творчої особистості неможливо обійтися без знань цих наук. Педагогіка відіграє серед них синтезуючу, організаційну роль.

Завдяки розвиткові науки, техніки і культури відбувається диференціація педагогічних знань.

Із педагогіки виокремилися галузі педагогічних знань, які визначаються особливостями об'єкта навчання й виховання.

Основні напрямки системи педагогічних наук є такими:

Загальна педагогіка, яка вивчає і формулює принципи, форми і методи навчання й виховання, які є загальними для всіх вікових груп і навчально-виховних закладів.

Ця галузь педагогічних знань досліджує фундаментальні питання навчання і виховання, а саме:

- методологію науки;
- розвиток і виховання людської особистості;
- загальні закономірності процесу навчання і виховання;
- методи педагогічних досліджень.

Складовими загальної педагогіки є:

- теорія навчання (дидактика);
- теорія виховання;
- теорія організації та управління в системі освіти.

Дошкільна педагогіка та педагогіка загальноосвітньої школи — галузь педагогічних знань, яка вивчає закономірності виховання дітей дошкільного віку як у сім'ї, так і в дошкільних виховних закладах.

Педагогіка загальноосвітньої школи — найрозвиненіша галузь педагогічних знань, яка досліджує зміст, форми й методи навчання і виховання школярів.

Її основними розділами є розумове, моральне, трудове, фізичне та естетичне виховання учнів на різних етапах навчання. Найважливіше завдання цієї галузі педагогічних знань — розроблення питань забезпечення учнів глибокими та міцними знаннями, формування у них гуманістичного світогляду, забезпечення всебічного розвитку їхньої особистості.

Спеціальна педагогіка (дефектологія) — наука про особливості розвитку, закономірності навчання і виховання аномальних дітей, які мають фізичні або психічні вади. Залежно від виду дефектів педагогічні знання цієї галузі поділяються на такі напрямки:

- **сурдопедагогіка**, яка вивчає та розробляє закономірності навчання і виховання глухих, глухонімих і дітей, котрі недочувають;
- **тифлопедагогіка**, що вивчає ті самі питання стосовно незрячих і дітей зі слабким зором;
- **олігофренопедагогіка**, яка вивчає питання навчання і виховання розумово відсталих дітей;
- **логопедія**, котра розробляє питання виправлення мовних вад у дітей.

У вирішенні складних питань навчання й виховання дітей, підлітків, юнаків і дівчат з фізичними і психічними вадами та підготовки їх до активної участі в сфері виробництва педагоги спираються на такі науки, як анатомія й фізіологія людини, медицина, психіатрія.

Педагогіка професійно-технічної освіти вивчає та розробляє питання навчання і виховання учнів у ПТУ, технікумах. Ця галузь педагогічних знань порівняно молода, але вимоги до неї значні. Вона покликана досліджувати і розробляти важливі питання підготовки кваліфікованих робітників і фахівців середньої ланки для різних галузей господарства країни.

У розробленні питань педагогіки профтехосвіти фахівці спираються на наукові досягнення загальної педагогіки, а також використовують теоретичні дослідження педагогіки загальноосвітньої школи. У педагогіці профтехосвіти наголошується на проблемах виховання підростаючої зміни фахівців народного господарства країни. Це пов'язано з більшим ступенем самостійності учнів ПТУ, наявністю власних зароблених коштів, усвідомленням свого статусу і т. д. За належності до тієї самої вікової групи, що й учні загальноосвітніх шкіл, вищевказані фактори приводять до проблем виховного характеру, що й вимагає особливого педагогічного підходу до виховання цієї категорії учнів.

Останніми роками починає розвиватися педагогіка середніх спеціалізованих навчальних закладів — ліцеїв, гімназій, колегіумів тощо. В даному випадку проблеми виникають не так із вихованням учнів, як із розробленням системи навчання. Це обумовлено самим завданням цих закладів — бути «стартовим майданчиком» для опанування вищої освіти. Правильна організація навчального процесу, вибір необхідних дисциплін і оптимальне дозування розумового навантаження учнів стають пріоритетними заходами.

Педагогіка вищої школи розробляє способи і методи переважно самостійної роботи. Основна мета навчання тут полягає

у скеруванні студентів на вибір і самостійне розроблення оптимальних та ефективних форм засвоєння знань. Специфіка виховної роботи полягає в тому, що студентів навчають не лише гуманізму і моральним цінностям, а й умінню виховувати інших, коли в майбутньому вони набудуть статусу вчителів, викладачів, керівників.

Починають розвиватися і такі галузі педагогічних знань, як *педагогіка виправно-трудових закладів*, що займається питаннями перевиховання правопорушників усіх вікових груп, та *військова педагогіка*, чия сфера — виховання бійців в армії, проблеми стосунків між підлеглими і командирами, вивчення способів і методів засвоєння військових знань.

Історія педагогіки розкриває історію розвитку теорії та практики, навчання й виховання в різні історичні епохи, різних країн і народів.

Слід зазначити, що паралельно з розвитком педагогіки, особливо теорії навчання й освіти, розвинулись і виокремились у галузь педагогічних знань *методики викладання* окремих навчальних предметів у загальноосвітній школі, а надалі — в середній спеціальній та вищій.

Важливим завданням методики є розроблення змісту, форм і методів вивчення цих предметів; вивчення, узагальнення і популяризація педагогічного досвіду роботи кращих учителів; всебічне підвищення ефективності педагогічного процесу, якості, знань, умінь, навичок учнів.

Зв'язок педагогіки з іншими науками. Педагогіка вирішує свої завдання не ізольовано, а в тісному взаємозв'язку з іншими науками, використовуючи їхні досягнення в суміжних із педагогікою галузях. Будучи наукою суспільною, педагогіка тісно пов'язана з такими науками, як *психологія, філософія, історія, етика, естетика, економіка, соціологія* та ін.

Щоб правильно вчити і виховувати учня, досягти в цьому позитивних результатів, необхідно знати біологічні закономірності росту і розвитку людського організму. Тому педагогіка тісно пов'язана з анатомією і фізіологією людини, особливо з фізіологією вищої нервової діяльності. Містком між ними є *вікова психологія*, яка розкриває вікові особливості формування і розвитку психіки людської особистості.

Тісними є зв'язки між *педагогікою* і *шкільною гігієною*, яка вивчає і визначає санітарно-гігієнічні умови життя учнів, організацію навчального процесу залежно від віку, стану здоров'я та інших факторів.

Література

1. *Гончаренко С.* Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 266—279.
2. *Касьяненко М. Д.* Педагогіка співробітництва: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1993 — С. 7—75.
3. *Куписевич Ч.* Основы общей дидактики. / Пер. с пол. О. В. Долженко. — М.: Высш. шк., 1986. — С. 126—142, 173—200, 242—277.
4. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка: Основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: Екс Об, 2000. — С. 184—194.
5. *Подласый И. П.* Педагогика: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. завед. — М.: Просвещение; Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1996. — С. 7—36

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 10)

1. Вкажіть, які складові частини входять до загальної педагогіки; визначіть, що вона досліджує.
2. Поясніть, на які напрямки розгалужується дефектологія.
3. Обґрунтуйте, з якими суспільними і природничими науками тісно пов'язана педагогіка.
4. Обґрунтуйте, яку роль відіграє особистість та авторитет вчителя в подоланні труднощів у педагогічній роботі.
5. Проаналізуйте, що вивчає дошкільна педагогіка та педагогіка загальноосвітньої школи.
6. Проаналізуйте, що досліджує педагогіка професійно-технічної освіти і вищої школи. В чому відмінність предмета дослідження?

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 10)

1. Як Ви вважаєте — майстерність вчителя характеризується талантом чи досвідом? Відповідь аргументуйте, наведіть приклади.
2. Проілюструйте, які основні ідеї розвиває педагогіка співробітництва.

3. Зробіть класифікацію галузей педагогічних наук, заповнивши таблицю.

№ п/п	Галузі педагогічних наук	Предмет, завдання, цілі:
1	Загальна педагогіка
2
3

4. Педагогічний процес має циклічний характер, в якому виділені етапи: підготовчий, основний, кінцевий. Зробіть класифікацію та проаналізуйте послідовність розвитку педагогічного процесу, заповніть таблицю, дайте характеристику кожного етапу.

Підготовчий етап	Основний етап	Кінцевий етап
.....	здійснення	аналіз
Цілепокладання	педагогічна взаємодія	виявлення відхилень
.....	організація зворотного зв'язку	визначення помилок
Прогнозування	регулювання та корекція діяльності
Планування	Проектування заходів подолання помилок

5. У сучасний період зв'язок між психологією та педагогікою набуває особливого характеру. Останні дослідження дозволяють по-новому зрозуміти можливості психології та її участі в процесі навчання й виховання. Пошуки нової моделі освіти передбачають таку побудову психологічних досліджень, які б випереджали існуючу педагогічну практику.

З огляду на вищесказане, проаналізуйте, які актуальні завдання постають перед педагогічною психологією в період сучасного соціально-економічного розвитку України.

6. За рівнем педагогічної підготовки та здобутого досвіду вчитель (викладач) може належати до таких основних категорій (типів) (за *М. Д. Кальяненко*):

вчитель-конформіст, який має технологічну підготовку з предмета (вміє викласти програмовий матеріал);

викладач-методист (володіє предметом, має досвід роботи з методики предмета, здійснює керівництво навчанням та вихованням);

викладач-дослідник (майстерно володіє теорією і практикою навчання, вмiє викликати iнтерес до предмета, керувати розвитком iнтелекту учнiв).

Вкажіть та додайте iнші категорії професії вчителя. Iз власного досвіду, поясніть, як i чому повинні співвідноситись названі категорії, яке співвідношення цих категорій можна вважати оптимальним.

НАВЧАННЯ ЯК ГОЛОВНИЙ ШЛЯХ ДО ОСВІТИ

БАЗА ЗНАНЬ

Дидактика, навчання, процес навчання, викладання, науцiння, освiта, знання, умiння, навички, цiль, змiст, органiзацiя, види, форми, методи, заходи, результати, продукти навчання, управлiння навчанням, суб'єкт навчально-пiзнавальної дiяльностi, принципи дидактики, освiтнi групи навчання, мотиви, класно-урочна система, урок, лекцiя, бесiда, диспут, дискусiя, факультатив, навчальний план, програма, дисциплiна, контроль, самостiйна робота.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

В цiй темi ми розглядаємо навчання як один iз основних видiв дiяльностi людини — головною метою якої є засвоєння знань, навичок i вмiнь, пiдготовка до трудової дiяльностi.

Навчання — це дiяльнiсть, яка має двостороннiй характер: викладання та учiння.

Викладання — цiлеспрямований вид дiяльностi, який здiйснюється педагогом, органiзатором педагогiчного процесу; це активний процес, бо в його здiйсненнi намагаються не лише передати учневі (студентові) певнi знання, а й розвинути у нього бажання i вмiння набувати нових знань, досвіду.

Учiння — цiлеспрямований процес засвоєння знань, умiнь, навичок, соцiального досвіду.

У сучасному розумiннi для навчання характернi такi ознаки:

- 1) двостороннiй характер;
- 2) сумiсна дiяльнiсть вчителiв та учнiв;
- 3) управлiння з боку вчителя.

Таким чином, навчання — цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної та практичної діяльності вчителів і учнів. **Навчання** має ряд особливостей:

— **перша особливість** — бінарність: викладання (цілі викладання) і учіння (цілі учіння);

— **друга особливість** — розмаїття суб'єктів діяльності з власними потребами, мотивами, установками, ціннісними орієнтаціями; з власними розуміннями «передачі» знань, з власним тлумаченням «засвоєння» знань;

— **третьа особливість** — величезне розмаїття сфер, напрямків, предметів людського досвіду, який передається, засвоюється у навчанні; особливості навчальних цілей.

Навчання має забезпечити:

— вміння орієнтуватися у певних умовах;

— відповідні до цього здатність «будувати» поведінку, адекватну умовам;

— результат навчання — здатність пізнавати оточуючий світ, вміння регулювати поведінку.

Таким чином, в результаті навчання повинні статись заплановані зміни у поведінці тих, хто вчиться.

Щоб здійснити процес навчання, його потрібно організувати.

Організувати навчання — означає створити певну структуру та налагодити, відповідні цілям організації, зв'язки між елементами структури.

Основні елементи організації навчання:

— група людей (суб'єкти учіння, суб'єкти викладання);

— навчальні цілі (пізнавальні, психомоторні, афективні);

— зв'язки між елементами (контроль як зворотний зв'язок).

Організаційні форми навчання — це зовнішні прояви узгодженості діяльності учнів та вчителів, що здійснюються у певному порядку та режимі.

В культурі людства розвиток форм навчання має свої історичні етапи:

1. **Первісна форма навчання** — на ранніх стадіях розвитку людства навчання було пов'язане з конкретною поведінкою та діяльністю людини. Діти навчалися, наслідуючи дорослих.

2. **Індивідуальне навчання** — виникло в Давній Греції; учень виконує індивідуальне завдання, вчитель допомагає. Воно є досить ефективним, тому що дозволяє врахувати особливості розвитку дитини, провадити індивідуальний контроль за процесом засвоєння знань. Однак має ряд недоліків: воно потребує матеріальних затрат, а також позбавляє однолітків спілкування.

3. **Індивідуально-групове навчання** — набуло широкого розповсюдження в середньовічних школах. Його характерні ознаки: непостійний склад учнів з різним рівнем розвитку, різним рівнем знань, не однорідний за віком. У школах панували репродуктивні методи навчання: механічне заучування, багаторазове повторення і відтворення матеріалу.

4. **Класно-урочна форма навчання** — заснована Я. А. Коменським, який глибоко обґрунтував її у видатній праці «Велика дидактика» (1632 р.). Він вважав, що в школі навчання учнів повинно провадитись у класах з постійним складом учнів (однорідні за віком, розвитком); формування класів здійснюється на початку навчального року; навчальний рік повинен мати фіксований початок і кінець, чотири періоди канікул; повинна бути програма навчання, зміст навчання за роками; заняття кожен день, крім неділі; навчання в класах по 40—50 осіб, навіть до 300 (якщо до проведення занять будуть залучені кращі учні). Таким чином, класно-урочна система діє та вдосконалюється аж до наших часів.

5. **Белл-ланкастерська система навчання** — (автори Белл і Ланкастер, Англія, кін. XVIII—поч. XIX ст.) — сутність її в тому, що вчитель організував навчання молодших школярів за допомогою старших (давав інструкцію як вчити).

6. **Лабораторна система знань за Дальтон-планом** — (за назвою м. Дальтон, США, 20-ті роки XX ст.), суть системи: виключаються класи, колективна робота вчителя з учнями; використовуються лабораторії, де провадяться заняття; використовуються таблиці, прилади, технічні засоби.

7. **Мангеймська система навчання** — (автор Зіккінгер (1858—1930), м. Мангейм, Німеччина). Суть її в тому, що навчання провадять в класах, розподілених на підставі результатів психометричних обстежень і характеристик вчителів (4 групи класів: із середніми здібностями, малоздібними, розумово відсталими та обдарованими). Тривалість навчання в кожній групі була різною.

8. **План Траппа** — (50—60-ті роки XX ст.) — це американська система навчання, за якою 40 % часу відводиться на навчання учнів у великих групах (100—150 осіб), 20 % — на навчання у малих групах (10—15 осіб), а 40 % — на самостійну роботу.

9. **Метод проектів** — (30-ті роки XX ст., автор Дьюї, м. Чикаго, США) — сутність; виховання через дію, навчання за проектом (зміст навчання визначає проект).

Процес навчання будується відповідно до законів, закономірностей принципів навчання. Під принципами навчання або прин-

ципами дидактики розуміють систему вихідних, дидактичних вимог до навчання, виконання яких забезпечує його ефективність. Усі принципи можна розділити на загальнонаукові (науковість, системність, зв'язок теорії з практикою) та дидактичні (систематичність, міцність засвоєння знань, індивідуальний підхід до учнів, формування позитивної мотивації).

Для досягнення свідомо визначеної мети в навчально-пізнавальній діяльності необхідно діяти, тобто змінювати стан предмета (для отримання необхідного результату-продукту).

Методи навчання — це система послідовних дій суб'єктів навчання над свідомо визначеним предметом діяльності із застосуванням відповідних засобів, внаслідок чого отримується очікуваний результат навчання.

У педагогічній науці існує декілька класифікацій методів навчання в залежності від того, які підходи і принципи лягли в основу їх розробки.

1. Класифікація методів навчання за джерелами надбання знань:

1.1. словесні;

1.2. наочні;

1.3. практичні.

2. Класифікація методів навчання за характером навчально-пізнавальної діяльності учнів по засвоєнню матеріалу:

2.1. пояснювально-ілюстровані;

2.2. репродуктивні;

2.3. проблемні;

2.4. частково-пошукові або евристичні;

2.5. дослідницькі.

3. Класифікація методів навчання за способами організації упорядкованої навчальної діяльності суб'єктів:

3.1. методи засвоєння знань;

3.2. методи викладання;

3.3. методи формування умінь, навичок та застосування їх на практиці;

3.4. методи контролю і оцінки знань, умінь, навичок.

4. Класифікація методів навчання за навчальними цілями (рівень абстракції навчальних цілей визначає рівень абстракції методів навчання) (за В. А. Козаковим):

— основні види методів навчання;

— типи;

— способи-методи;

4.1. інформаційно-презентативні:

— усні;

- письмові;
- наочно-усні;
- 4.2. алгоритмічно-дійові:
 - діалогічні;
 - предметно-групові;
 - групові;
- 4.3. самостійно-пошукові:
 - індивідуальна робота;
 - самостійна робота.

Усі методи навчання повинні використовуватись в оптимальному співвідношенні, враховуючи характер матеріалу, фактори ефективності їх застосування та особливості освітніх груп навчання.

До основних форм організації занять належить **урок** — це така організаційна форма навчання в школі, за якої вчитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання. Урок — основний елемент класно-урочної системи. Структуру уроку визначають мета, зміст, дидактичні задачі, вік учнів, методи і засоби навчання.

Відповідно до дидактичних функцій можна визначити такі типи уроків:

- уроки, які служать ознайомленню учнів із новим матеріалом;
- уроки для повторення засвоєного матеріалу;
- уроки для контролю й оцінки результатів навчання;
- комбіновані уроки;
- нестандартні уроки — це імпровізовані заняття, що мають нетрадиційну форму: урок — «аукціон ідей», урок — прес-конференція, урок — консультація, бінарний урок (2 викладачі), урок — КВК, урок — конкурс тощо.

Існують також допоміжні форми організації занять:

- факультативи;
- гуртки за інтересами;
- екскурсії;
- домашня самостійна робота.

Одним із головних елементів у структурі процесу навчання є **зміст освіти**. Визначень «змісту освіти» існує багато, але вони мають одну суть: це окреслене коло систематизованих знань, умінь, навичок, які є основою для всебічного розвитку учнів, формування у них гуманістичного світогляду і пізнавальних інтересів.

Зміст освіти визначається такими документами:

- навчальними планами;
- навчальними програмами;
- підручниками і навчальними посібниками.

Складовою частиною навчального процесу є контроль, який сприяє:

- виявленню успішності навчання кожного учня;
- розкриттю причин слабого засвоєння учнями окремих частин матеріалу;
- ліквідації недоліків навчального процесу в роботі як учнів, так і вчителів.

Компоненти контролю:

- 1) перевірка знань, умінь, навичок;
- 2) оцінка — вимірювання знань, умінь, навичок;
- 3) облік результатів вимірювання у вигляді оцінок, балів, рейтингу.

Функції контролю:

- контролююча;
- навчальна;
- виховна;
- розвиваюча.

Види контролю:

- попередній;
- поточний;
- періодичний;
- підсумковий.

До методів контролю можна віднести:

- 1) спостереження за навчанням учнів;
- 2) усне опитування;
- 3) письмовий контроль;
- 4) комбіноване опитування;
- 5) письмовий контроль;
- 6) програмований контроль;
- 7) самоконтроль;
- 8) іспити.

Педагогічні вимоги до контролю:

- 1) об'єктивність перевірки та оцінки;
- 2) індивідуальний характер контролю;
- 3) систематичність, регулярність контролю;
- 4) гласність контролю;
- 5) всебічність перевірки;
- 6) диференційованість перевірки;

7) різноманітність форм;

8) етичне ставлення до тих, кого перевіряють.

Навчання за своєю сутністю є спільною діяльністю вчителів та учнів, тому необхідне управління навчанням.

Управління навчанням — це координація роботи учасників спільної діяльності, — процес планування, організації, мотивації та контролю, що забезпечує досягнення навчальних цілей.

Процес управління виконує функції: первинні (планування, організація, мотивація та контроль) та зв'язуючі (комунікативні, прийняття рішення, керівництво). Управління здійснює людина, яка виконує роль керівника. Управління навчанням має дві сторони: управління з боку вчителя і самоуправління самого учня.

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К.: Либідь, 1997. — С. 221—226, 235—242.

2. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение: Учеб. пособие. — К.: Высш. шк., 1990. — С. 129—136.

3. Козаков В. А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підруч.: У 2 ч. — Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 16—18.

4. Лозниця В. С. Педагогіка і психологія: Основні положення Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К., 2001. — С. 209—234.

5. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посіб.: — К.: Вища шк., 1993. — С. 179—253.

6. Подласый И. П. Педагогика: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. — М.: Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. — С. 199—390.

7. Куниsevич Ч. Основы общей дидактики / Пер. с пол. О. В. Долженко. — М.: Высш. шк., 1986. — С. 76—281.

Самостійна робота з теоретичним матеріалом (СРТМ. 11)

1. Поясніть, у чому полягає зміст індивідуального навчання.
2. Поясніть, які елементи методу проєктів використовує сучасна школа.

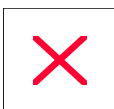
3. Обґрунтуйте схему трансформації історичних організаційних форм навчання в сучасні.

4. Визначте напрямки реалізації принципу індивідуального підходу у навчанні.

5. Поясніть, що таке догматичне і проблемне навчання, дайте порівняльну характеристику.

6. Складіть схему видів, компонентів, функцій контролю навчання.

7. Дайте характеристику змісту освітніх та державних нормативних документів, які відображають зміст освіти в школі.

Самостійна робота з практичних завдань (СРПЗ. 11)

1. Заповніть таблицю «Методи навчання та фактори ефективності їх застосування», проаналізуйте отриманні результати: чому одні методи мають високі показники ефективності, а інші — низькі:

а) використовуючи кваліфікацію методів навчання за навчальними цілями, заповніть таблицю;

б) дайте оцінку ефективності методів за вказаними критеріями (за 10-бальною оцінкою);

Основні види методів навчання: типи, способи	Фактори ефективності (10 балів)				
	пізнавальні	виховуючі	мотивуючі	контрольно-стимулюючі	розвиваючі
I.					
а)					
б)					

2. Навчання — це спільна діяльність вчителя й учня.

Опишіть елементи організаційно-психологічної структури навчальної діяльності окремо для учня та вчителя (за *В. А. Козаковим*).

3. В XVIII—XX ст. отримали визнання та розповсюдження декілька систем навчання, елементи яких трансформувались у сучасні освітні системи.

Заповніть таблицю, вкажіть назви систем, авторів.

Системи навчання, автор	Характеристика систем
1.	Вчитель організував навчання молодших школярів за допомогою старших учнів
2.	Вчитель дає учневі індивідуальне завдання, орієнтований план на день, пропонує раціональні методи навчання
3.	Поділ дітей на 4 групи на підставі результатів психологічних обстежень і характеристик: 1) основні групи дітей з середніми здібностями (50—60 %) 2) класи для малоздібних (20—30 %) 3) допоміжні класи — для розумово відсталих (2—2,5 %) 4) класи для обдарованих учнів (20—25 %)
4.	Система, за якою: 40 % часу для навчання учнів у великих групах (100—150 учнів); 20 % — на навчання у малих групах (10—15 учнів), а 40 % — на самостійну роботу
5.	Кожний учень розробляє індивідуальні проекти навчання; в залежності від його спрямованості визначились зміст, методи і форми роботи учнів

В які організаційні сучасні форми навчання були втілені елементи тих систем навчання, які Ви вказали в таблиці?

4. Дидактичні принципи — це основні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до його цілей і закономірностей. Принципи реалізуються через правила навчання, які є заходами реалізації принципів. Існує такий перелік принципів дидактики:

наочність, науковість, доступність, зв'язок теорії з практикою, системність і послідовність, свідомість та активність, міцність.

В нижче наведеній таблиці знайдіть відповідність: якому принципу навчання відповідає певне правило:

№ п/п	Правило навчання	Принципи
1	«Від легкого до складного, від невідомого до відомого, від простого до складного»	
2	«Якнайчастіше використовуйте питання «чому», щоб навчити учнів мислити причинно, розумінню причинно-наслідкових зв'язків»	
3	«Слідкуйте, щоб спостереження учнів були систематизовані і встановлені в співвідношенні причин та наслідків, незалежно від того, в якому порядку вони спостерігались»	
4	«Розвивайте, закріплюйте, переносьте успіхи учнів в одному виді діяльності на інші: від епізодичного успіху ідіть до високих стабільних досягнень»	
5	«Розвивайте творче мислення учнів, наштовхуйте їх до пошукової творчої, пізнавальної діяльності»	

12. Навчальна діяльність завжди полімотивована. У системі мотивів навчання існують як зовнішні (навчання як звичне функціонування), так і внутрішні (пізнавальні) мотиви.

За допомогою методики М. І. Алексєєвої для виявлення реально діючих мотивів навчання визначіть:

а) домінуючі та підпорядковані мотиви навчання із 8 груп мотивів;

б) проаналізуйте отриманні дані з метою виявлення ієрархії структури мотивації учіння;

в) зобразіть графічно у вигляді діаграми отримані результати, тобто реальні мотиви навчання.

Інструкція. В цій анкеті перераховано причини, які можуть пояснити Ваше прагнення вчитися якомога краще; біля кожного номера пункту анкети зазначте свою відповідь таким чином:

- причина дуже важлива, саме через неї я вчусь ++
- не дуже важлива причина, але також відіграє роль +
- не знаю, про таку не думав 0
- не має для мене важливого значення –
- не має для мене ніякого значення – –

ТЕКСТ ОПИТУВАЛЬНИКА

Я навчаюсь оскільки:

1. Хочу розширити свій кругозір, краще орієнтуватися у оточуючій дійсності.
2. Хочу у майбутньому отримувати високу заробітну платню.
3. Хочу знати закони розвитку природи, суспільства.
4. Оволодіння знаннями — обов'язок студента.
5. Без навчання неможливо розвинути свої розумові здібності.
6. Інакше будуть неприємності в інституті та вдома.
7. Такий порядок: батьки працюють, діти навчаються.
8. Хочу відповідати сучасному рівню життя.
9. Цікаво пізнавати щось нове.
10. Знання допомагають спілкуватися на різноманітні теми.
11. Вища освіта допоможе отримати обрану мною професію.
12. Хочу підготуватися до магістратури.
13. Нашій країні потрібні освічені та всебічно розвинені люди.
14. Знання дають почуття впевненості в собі.
15. Хочу оволодіти способами самостійної роботи над собою, щоб вдосконаливатися далі.
16. Хочу бути освіченою, культурною людиною.
17. Думаю, що диплом про вищу освіту забезпечить мені деякі переваги у житті над тими, хто його не має.
18. Хочу мати забезпечене майбутнє.
19. В інституті, у спілкуванні із своїми товаришами та викладачами перевіряеш правильність своїх поглядів, вчинків.
20. ВНЗ допомагає виробити власні погляди на оточуючий світ, суспільство, політику, культуру.
21. Вища освіта — гарна основа для будь-якої професії.
22. Вчитися примушують.
23. В студентські роки з'являються дійсні друзі.
24. Вища освіта забезпечить мені певну позицію у суспільстві.

ОБРОБКА ОТРИМАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Переведіть символічні відповіді у систему балів за принципом: «+ +» оцінюється в 5 балів, «+» — 4 бали, «0» — 3 бали, «-» — 2 бали, «- -» — 1 бал.

КЛЮЧ ДО МЕТОДИКИ М. І. АЛЕКСЄЄВОЇ:

- 1) суспільні мотиви: 4, 8, 13
- 2) пізнавальні мотиви: 1, 3, 9
- 3) мотиви професійного становлення: 11, 12, 21
- 4) мотиви особистісного становлення: 14, 16, 24
- 5) комунікативні мотиви: 10, 19, 23
- 6) мотиви самовиховання: 5, 15, 20
- 7) формальні мотиви: 6, 7, 22
- 8) утилітарні мотиви: 2, 17, 18.

Підрахуйте суму балів по кожній з 8 груп мотивів. Таким чином, виявіть домінуючі та підпорядковані групи мотивів, описуючи ієрархію мотиваційної сфери навчання.

ВИХОВАННЯ — ПІДГОТОВКА ДИТИНИ ДО ДОРОСЛОГО ЖИТТЯ

БАЗА ЗНАНЬ

Виховання, зміст, загальні закономірності виховання, принципи, методи, заходи виховання, цілі, мета виховання, розвиток, формування, становлення, особистість, учень, вчитель, вихованець, вихователь, самовиховання, перевиховання, позакласна робота, життєвий шлях, сімейне виховання, виховна діяльність закладів культури, мистецтва та заходів масової інформації, система виховання, виховання в широкому розумінні, виховання в вузькому розумінні, розумове виховання, фізичне виховання, трудове виховання, моральне виховання, естетичне виховання, екологічне виховання, громадянин, працівник, сім'янин, самовизначення.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

У даній темі ми розглянемо виховання як складову цілісного педагогічного процесу, метою якого є формування особистості та підготовка дитини до дорослого життя. Результатом такої підготовки є те, що дитина повинна засвоїти та усвідомити ряд важливих завдань, які чекають її на порозі вступу до дорослого життя:

- 1) повна відповідальність за своє життя, за свої рішення, дії;

2) свобода вибору життєвого шляху: професійного становлення, сім'ї, освіти, самоосвіти, оточення, самовдосконалення;

3) соціальна адаптація до змінних умов життєдіяльності.

Щоб підвести дитину до готовності вирішення таких важливих проблем, її треба виховати.

«Виховати», «виховувати» буквально означає передавати для засвоєння те, що «заховане» в культурі людства і народів, є «невидимим» та служить основою гуманних дій і вчинків людей (за *М. Д. Касьяненко*).

Для реалізації вищевказаних цілей відділяти засоби навчання від засобів виховання проблематично, бо вони виступають у єдності. Безумовно, між процесами навчання, освіти і виховання немає різкої границі. В зв'язку з цим виховні заходи завжди супроводжують навчальні заходи, дії, а останні, в свою чергу, носять освітній і виховний характер.

Тому завдяки навчанню та освіті у дитини розвивається не тільки розумова діяльність, яка збагачує мислення новим змістом, але й «зрушуються» ті сили, завдяки яким інтелектуальне життя її стає більш інтенсивним, динамічним, багатогранним і свідомим. Таким чином, навчання, освіта в поєднанні з відповідними виховними заходами, в процесі оволодіння знаннями та їх використання на практиці формують не тільки мислення, а й особистість в цілому (за *Чеславом Купісевичем*).

Серед різних систем і стилів виховання, випробовуваних людством, можна виділити такі:

1) виховання і навчання для підготовки до життя і праці в зоні близької діяльності (тобто до «завтрашнього дня»);

2) до певного цілісного стану життя (в зоні середньої перспективної діяльності);

3) до цілісного життя (теперішнього і майбутнього, повноцінного і щасливого), відповідно до умов, що складаються, та індивідуальних здібностей.

Оскільки виховання — це взаємодія вихователя й вихованця, то все більшої поваги та признання набуває **педагогіка співробітництва і співтворчості**. Тобто, актуальною стає методика гуманістичного виховання. Протягом віків перевірено, що виховання підневільною працею і жорстким режимом, фізичними методами покарання не дає високих результатів.

Форми педагогічної дії в процесі виховання:

1) навчальний процес;

2) позакласна робота;

3) сімейне виховання;

- 4) виховна діяльність дитячих та молодіжних організацій;
- 5) виховна діяльність закладів культури, мистецтва та заходів масової інформації.

Виховні заходи можуть бути зорієнтовані на окремого учня в рамках системи «вихователь — вихованець», або на групу учнів в системі «вихователь — вихованці». Всі форми педагогічної дії на вихованців складають системи паралельного безперервного виховання, які надають їм характеру цілеспрямованих і свідомо реалізуючих процесів.

Серед усіх форм педагогічної дії на вихованців школі і сім'ї належить особливо важлива роль:

а) серед усіх закладів школа і сім'я повинні визначити та забезпечити реалізацію основних завдань виховання в ході ретельно виваженого, довготривалого процесу;

б) узгоджувати цей процес з різними позашкільними та іншими виховними закладами освіти та культури.

Звідси виходить, що **виховання** можна визначити:

1) *у широкому розумінні* — це вся сума впливів на психіку дитини, спрямованих на підготовку її до активної участі в суспільно-економічному та громадсько-культурному житті суспільства;

2) *у вузькому розумінні* — це планомірний вплив батьків і школи на вихованців, сприяння розвитку у них виявленого обдарування чи надбання якихось задатків відповідно до мети виховання.

Зміст виховання — це система знань, переконань, навичок, якостей та рис особистості, стійких звичок поведінки, якими повинні оволодіти учні згідно з цілями та завданнями.

Умовно процес виховання поділяють на:

- 1) розумове виховання;
- 2) фізичне виховання;
- 3) трудове виховання;
- 4) моральне виховання;
- 5) естетичне виховання;
- 6) екологічне виховання.

Це всі складові цілісного педагогічного процесу, які більшою чи меншою мірою постійно присутні.

Добре організоване виховання повинне підготувати дитину до трьох головних ролей в житті: *громадянина, працівника, сім'янина*.

Як організувати таке виховання?

У сучасній педагогічній науці можна виділити наступні напрямки в ідеології виховання:

1. **Реалізм навчально-виховних цілей:** засоби досягнення їх — засвоєння вихованцями базових основ культури: це культура житте-

вого самовизначення, економічна культура праці, політична, демократична, правова, моральна, екологічна, художня і фізична, культура сімейних відносин.

2. **Сумісна діяльність дітей і дорослих.**

3. **Самовизначення:** формування цілісної особистості, яка сама визначає свій життєвий шлях.

4. **Особистісна спрямованість виховання.**

5. **Добровільність:** дитину не можна примусити «виховуватися», вихователі повинні опиратися на «добру» волю вихованців, їхні інтереси та потреби.

6. **Колективна спрямованість.**

Реалізація вищезазначених напрямків здійснюється за принципами та методами навчання і виховання, які є загальними для цілісного навчально-виховного процесу.

Таким чином, виховання підпорядковане законам природи і суспільства:

1. **Закон єдності, цілісності, безперервності виховання.** Йдеться про врівноважений розвиток емоційної, розумової, волевої та фізичної сторін вихованців. Виховання повинно розкривати в дитині позитивне, з наступним подоланням негативного в своїй природі. Тобто головним завданням виховання є «підведення» особистості до свідомої відмови від насильства і від ствердження за рахунок інших.

2. **Закон «золотої середини».** Це означає — не ламай волі дитини, інакше вона стане рабом. Бунтуючим чи покірним, — але рабом. Ідеал: не упокорення нашої волі, а розуміння необхідності.

3. **Закон «золотого співпадання»** — це невимушене управління розвитком дітей в благодійній сумісній діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу.

4. **Закон оптимального «загартування»** — це виховання труднощами, через труднощі, завдяки труднощам. Але цей закон теж підпорядковується категоричному імперативу педагогіки — закону «золотої середини».

5. **Закон «належної мотивації».** Без належної мотивації не можна досягти успіхів у вихованні. Шкідливо примушувати вихованців засвоїти інформацію, значення якої вони не розуміють ні розумом, ні почуттями.

6. **Закон індивідуального підходу до виховання,** з урахуванням його вікових та індивідуально-психологічних особливостей.

У практичній діяльності найскладнішими є проблеми поєднання загальних напрямків, ідей, цілей, завдань виховання з реалізацією

льними інтересами вихованців, колективу, сім'ї; наукового аналізу теоретичних основ із застосуванням конкретних методик, заходів виховання в конкретних умовах.

Вчитель і учень. Відносини вчителя та учня завжди в історії світової культури визнавались як найглибинніші у процесі передавання та засвоєння досвіду культурно-історичного творення, досвіду осягання часу індивідуальної та соціальної історії, досвіду бути людиною.

Вчитель пробуджує особистість у своєму учневі, його власна людяність, стаючи співтворцем її духу, торкається найбільш інтимних сторін самопроявів дитини. Вчитель направляє свою творчу силу до найвищого світосприйняття особистості, до смислостворюючого витoku її життя. **Вплив** — той психологічний механізм, через який вчитель **взаємодіє** зі своїм учнем. Вплив не передбачає ніякого насильства над індивідуальністю людини, він є благородним і за формою, і за змістом. Вплив здійснюється як взаєморозкриття суб'єктивних світів учителя та учня, в якому обидва щирі і обидва суб'єктивно цінні, проте спрямовує цей процес вчитель. Реалізується вплив у зустрічі двох моделей розуміння світу, тлумачення смисловідносин — моделі, властивої учневі, та моделі, яку вчитель обрав для даної взаємодії.

Педагогічна взаємодія вчителя та учня завжди є тривалою в часі, оскільки є довгим шлях пізнання особистістю, що формується, своєї індивідуальності та засвоєння засобів виявлення себе у світі. Також не є одномоментним процес формування та закріплення властивостей суб'єктивного світу учня, що потребує постійної та кропіткої роботи вчителя. Здійснюваний учителем вплив, дуже тонкий за способом здійснення та велично глибокий за змістом, отримує характер діяння, яке поєднує в кожному своєму моменті елементи минулого, теперішнього та майбутнього життя учня.

Література

1. *Касьяненко М. Д.* Педагогіка співробітництва: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 1993. — С. 86—175.
2. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підруч.: У 2 ч. — Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. — К.: КНЕУ, 1999. — С. 42—44.
3. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка: Основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: Екс Об, 2000. — С. 60—64.
4. *Подласый И. П.* Педагогика: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. — М.: Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. — С. 429—614.

5. Педагогическая антрология: Учеб. пособие / Автор-сост. Б. М. Бим-Бад. — М.: Изд-во УРАО, 1998. — С. 380—490.
6. Сборник задач по общей психологии / Под ред. проф. В. С. Мерлина. — М., 1974. — С. 172—188.

Самостійна робота
з теоретичним матеріалом (СРТМ. 12)

1. Поясніть, що таке виховання у широкому розумінні і у вузькому розумінні.
 2. Поясніть, що означає цілеспрямованість виховання.
 3. Визначіть, в чому полягає комплексний підхід у вихованні.
 4. Визначте, чи є різниця:
 - а) в принципах навчання і виховання;
 - б) в методах навчання і виховання;
 - в) в засобах навчання і виховання.
- Як вони взаємодіють і взаємовпливають в єдиному навчально-виховному процесі?
5. Назвіть, охарактеризуйте та проаналізуйте форми виховання.

Самостійна робота
з практичних завдань (СРПЗ. 12)

1. Проаналізуйте, яке значення мав колектив у формуванні Вашої особистості; наведіть приклади.
 2. Обґрунтуйте Вашу точку зору з приводу того, як впливають на процес виховання молоді чинні в суспільстві закони про покарання особливо небезпечних злочинців, вбивць? Що виховують ці закони: соціальну справедливість, пошану до людей, покору, страх?
 3. Продіагностуйте, які методи виховання застосував вчитель в наведеній ситуації, проаналізуйте, які рішення є правильними, а які ні.
- Класний керівник** VI класу середньої школи міста Н. знав, що його вихованці в стосунках з вчителями та один з одним виявляють грубість, неповагу. Щоб знищити, позбавитись та-

ких звичок, вчитель поставив яскравий, цікавий спектакль, в якому всі учні брали участь з великим захопленням. Прошло небагато часу, педагог помітив, що ніяких змін в поведінці шестикласників не сталося.

Чому? Які дії вчителя можна назвати правильними, а які — ні? (за *І. П. Подласим*).

4. Під час голодомору в Україні весною 1933 року в селі Шипове Вінницької області вимерли всі. Не залишилось нікого в селі.

В одній хаті йшла постійна війна: всі ненавиділи один одного, кожний слідкував за іншим; за крихту хліба чоловік вбивав дітей, жінка чоловіка...

В іншій хаті до кінця панувала любов. Мати постійно брала в свої долоні руки дітей, зігрівала їх своїм диханням, розказувала казки та небилиці діткам, щоб вони забували на деяку мить про голод. Любов не вмирала в ній до кінця...

Люди помічали, що там, де панувала ненависть, помирили значно швидше, ніж там, де були любов та єднання.

Дайте критичну оцінку: що вплинуло на поведінку членів обох сімей: екстремальні умови (голод), виховання чи щось інше? (за *Б. М. Бім-Бадом*).

5. В нижченаведених ситуаціях описані приклади різного виховання дітей.

1) Вкажіть, які умови виховання сприяють формуванню позитивних рис, а які негативних рис характеру дітей.

2) Які риси характеру сформувались під впливом даних умов?

3) Дайте критичну оцінку виховання дітей в наведених ситуаціях.

А. Ніна виховувалась в сім'ї військовослужбовця, мати — вчителька. Сім'я дружна. Батьки віддавали їй весь вільний час. Мати читала дитині з малих років казки, оповідання, вірші. Дівчинка цікавилась навколишнім світом: любила природу, мала багато подруг, любила вірші, пісні, історичні оповідання. В сім'ї був чіткий режим, якого дотримувались всі члени сім'ї.

Крім батьків дівчинку опікувала бабуся. Якраз бабуся привчала Ніну до домашньої роботи. Дівчинка зростала працьовитою, привітною до людей, акуратною і дисциплінованою.

Б. З дитинства Оленку оточували злагода та любов в сім'ї. Їй ні в чому не відмовляли, всі її бажання виконували завчасно. Дівчина зростала хворобливою, фізично слабкою, інколи роздратованою. Могла псувати речі, за це її не карали, не сварили.

ли. До посильної праці не привчали. Батьки турбувались тільки про розумовий розвиток дівчинки. В сім'ї режиму не дотримувались.

В. Хлопчик Гена, підліток 12-ти років, — рухливий, жвавий. Вчився на «4», «3», інколи отримував «2». Мав друзів, часто прогулював уроки, за що отримував ляпаса від батька. Мати старанно покривала перед батьком всі синові вчинки. Вдвох із сином вони обдурювали батька в разі отриманих «2» або інших негативних вчинків Гени. Таким чином, батько нічого не знав: ані про «2», ані про погані вчинки сина.

6. Дайте критичну оцінку проблемі та зробіть висновки.

Настало третє тисячоліття християнської ери. Яким воно стане в долі людства? Це потрібно знати, бо діти народжуються і народжуються. Що їх чекає? В які школи вони підуть, і хто, чому, як їх там вчитиме?

В Україні постійно вдосконалюється освіта, морально-етичне, розумове, екологічне, фізичне виховання. А що робити з дитячими алкоголізмом, проституцією, наркоманією, маленькими грабіжниками, вбивцями?

Освічених стає все більше, освітніх закладів стає все більше, але і злочинців стає все більше.

Важливо вирішити, як співвідносяться освіта і життя однієї дитини і всіх людей взагалі? Важливо вирішити: як виховувати або може зовсім не виховувати дітей?

7. У процесі виховання часто виникають дискусії з питань, пов'язаних із формуванням категорії життя, зокрема «Чи існує віра і яку роль вона відіграє у житті людини?» «Чи можна вважати віру, надію, любов основними поняттями сенсу життя?», «В чому людська досконалість?», «Чи існує мораль, яка за своїми цінностями стоїть вище за релігійну?» Обґрунтуйте свою позицію. Проаналізуйте, в чому відмінність і спільність релігійного та світського виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания. — М.: МГУ, 1977.
2. *Гамезо М. В., Домашенко И. А.* Атлас по психологии. — М.: Просвещение, 1986.
3. *Касьяненко М. Д.* Педагогіка співробітництва. — К.: Вища шк., 1997.
4. *Козаков В. А.* Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Підруч.: У 2 ч. — Ч. 1. Психологія суб'єкта діяльності. — К., КНЕУ, 1999.
5. *Куписевич Ч.* Основы общей дидактики. — М.: Высш. шк., 1996.
6. *Литвинцева Н. А.* Психологический портрет. — М.: б/изд., 1996.
7. *Лозниця В. С.* Психологія і педагогіка: Основні положення: Навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни. — К.: Екс Об, 2000.
8. *Мак-Вильямс Н.* Психоаналитическая диагностика. — М.: Независимая фирма «Клас», 1998.
9. *Немов Р. С.* Психология: Учеб.: В 3 кн. — М.: Центр ВЛАДОС, 1997.
10. *Обухова Л. Ф.* Детская психология: теории, факты, проблемы. — М.: Тривола, 1995.
11. Основы психології: Підруч. / Під ред. В. А. Роменця, О. В. Киричука. — К.: Либідь, 1997.
12. *Подласый И. П.* Педагогика: Учеб. для студентов высш. пед. учеб. заведений. — М.: Просвещение; Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996.
13. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии: В 2 т. — М.: Педагогика, 1989.
14. *Рудестам К.* Групповая терапия. — М.: Универс, 1993.
15. *Столяренко Д.* Основы психологии. — Р-н-Д., 1996.
16. *Фрейд З.* Психология бессознательного. — М.: Просвещение, 1990.
17. *Юнг К. Г.* Человек и его символы. — СПб.: Б.С.К., 1996.

ЗМІСТ

Вступ	3
ПРОГРАМА КУРСУ «ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ»	
1. Вступ до програми	4
2. Тематичний план дисципліни	6
3. Зміст тем курсу	7
4. Контроль	13
II. БЛОК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	
Вступ до психології	15
Біопсихічні властивості людини	31
Психосоціальні властивості особистості	38
Потреби, мотиви, поведінка	56
Розвиток особистості	72
«Я-концепція». Система психологічного захисту	83
Особистість та діяльність	92
Міжособистісні стосунки. Спілкування	104
Освіта в культурі людства	125
Педагогіка як наука про освіту. Структура сучасної педагогіки	130
Навчання як головний шлях до освіти	137
Виховання — підготовка дитини до дорослого життя	148
<i>Список літератури</i>	156

Навчальне видання

**КОЛЕСНІЧЕНКО Ліна Аліковна
БОРИСЕНКО Лариса Леонідівна**

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ

**Навчально-методичний посібник
для самостійного вивчення дисципліни**

Редактор *І. Судзиловська*
Художник обкладинки *О. Стеценко*
Технічний редактор *Т. Піхота*
Коректор *І. Савлук*
Верстка *І. Пантюхової*

Підписано до друку 24.12.2001. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умов. друк. арк. 9,3.
Умов. фарбовідб. 9,41. Обл.-вид. арк. 10,53. Наклад 2500 прим. Зам. № 01-2194

Видавництво КНЕУ
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1
Свідоцтво про реєстрацію №235 від 07.11.2000
Тел./факс (044) 458-00-66; 446-64-58
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ПРОПОНУЄ

Навчально-методичні посібники для самостійного вивчення

«Економіка підприємства», «Системи макроекономічного рахівництва», «Ринок праці», «Нормування праці», «Маркетингова товарна політика», «Курс економічного аналізу», «Страховання», «Страхові послуги», «Міжнародні фінанси», «Бухоблік і прийняття рішень у банках», «Телекомунікації в бізнесі», «Прикладне програмне забезпечення», «Інформаційні системи управління трудовими ресурсами», «Технологія програмування: об'єктно-орієнтований підхід», «Алгоритмізація та програмування процедур обробки інформації», «Маркетинг у банку», «Економетрія», «Конституційне право України», «Правова статистика», «Організаційна поведінка», «Маркетингові дослідження», «Історія держави і права», «Інвестування», «Релігієзнавство», «Звітність підприємств», «Макроекономіка», «Маркетинг», «Фінансовий ринок», «Фондовий ринок» (міжнародна економіка), «Фондовий ринок» (менеджмент), «Економічна історія», «Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування», «Внутрішній економічний механізм підприємства», «Стратегічне управління», «Бюджетний менеджмент», «Податковий менеджмент», «Облік та аналіз зовнішньоекономічної діяльності», «Статистика охорони здоров'я», «Математичне програмування», «Спеціалізована англійська мова для економістів».

Монографії

Примостка Л. О. Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти. 263 с.

Ляхтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання. 387 с.

Суховірський Б. І. Регіональна стратегія економічного розвитку України. 154 с.

Наливайко А. П. Теорія стратегії підприємства. 227 с.

Глобалізація і безпека розвитку / Авт. колектив під кер. О. Г. Білоруса. 733 с.

Корінєв В. П. Цінова політика підприємства. 257 с.

Кузьмінський Ю. А. Автоматизація оперативного обліку та контролю міжнародних економічних операцій. 268 с.

***Запрошуємо до співробітництва на умовах, прийнятних
для Вас!***

***Наша адреса: 03680, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1, р/р Київського
національного***

економічного університету № 25301700012135
у Київській міській філії АКБ УСБ; МФО 322012. Код 02070884.
Тел./факс: (044) 458-00-66, 446-64-58
E-mail: publish@kneu.kiev.ua